

MARTIŅŠ GAIDE

TĒVU
VALODAS MĀCĪBA

MĀRTIŅŠ GAIDE

TĒVU VALODAS MĀCĪBA

GRAMATIKA UN PAREIZRAKSTĪBA
LATVIEŠU SKOLĀM TRIMDA

Otrs izdevums

1964

AMERIKAS LATVIEŠU APVIENĪBAS
KULTŪRAS BIROJS

Otrā izdevuma 3. iespiedums

Printed by
AUGSTUMS PRINTING SERVICE
1641 So. 17th Street
Lincoln, Nebraska 68502
U. S. A.

PRIEKŠVARDI

Šī tēvu valodas mācības (gramatikas un pareizrakstības) grāmata sastādīta latviešu skolām trimdas apstākļos, saīsinot Vācijā izdoto Valodas mācību (3 grām.), kas bija piemērota normālam tautskolas kursam.

Lai šī grāmata palīdz latviešu jaunatnei saglabāt svešniecībā mūsu tēvu valodu!

Autors.

1. TEIKUMI.

Pastāsti, kā tu posies uz skolu! Ko māte jautāja, tevi izvadīdama? Ko tu viņai atbildēji?

● Mēs stāstām, jautājam un atbildam. Mēs runājam teikumos.

Slinkā vālodze.

Visi putni palīdzēja Daugavu rakt. Vālodze vien slinkoja. Viņa tupēja koka zarā un svilpēja. Dievs par to aizliedza vālodzei no upes dzert. Viņa drikst dzert tikai rasu no koku lapām. Tāpēc vālodze kliedz: „Lai līst!”

1. u z d e v u m s. Uzrādi izlasītajās rindās teikumus! Saskaiti, cik tur teikumu! Noraksti tos burtņīcā!

● Teikums sastāv no vārdiem. Vārdus saskaņojam tā, lai citi mūsu teikumus varētu saprast.

Lapsa sludina mieru.

1. Reiz lapsa ar rubeni uzsāka draudzīgu valodu: „Rubenīt, es biju pilsētā!”

„Ko tad tu tur dzirdēji?”

„Visi zvēri saderējuši mieru. Arī rubeņiem būs jānāk zemē gulēt!”

2. Te tālumā dzird troksni. Rubenis skatās, kaklu izstiepis. „Rubenīt, kas tur ir?” — „Tur nāk viens garš, kārti pār pleciem, otrs mazs, četrām kājām un ratu uz muguras.”

3. „Vai, tas jau mednieks ar suni! Tad man jābēg!”

„Kam tad bēgt, ja miers saderēts?”

„Kas var zināt, varbūt suns par mieru nekā nav dzirdējis!”

Lapsa tūlīt aizbēga krūmos. (Tautas pasaka).

2. u z d e v u m s. Uzrādi teikumus! Ievēro, kādas zīmes liek teikuma beigās! Noraksti stāstiņu (visu vai pa gabaliņam)!

● Teikumus citu no cita atšķir ar punktu (.), jautājuma (?) vai izsaukuma (!) zīmi.

Annele un Citrons.

1. Annele nāk uz sētsvidus pusi. Pretī izskrej pinkains suns.

„Sunīt, sunīt, laid!”

„Nē, nē, nē!” pinkainais nelaiž.

Ko nu darīs? Annele ne soli uz priekšu, suns ne soli atpakaļ.

2. „Citron, Citron, vai tev kauna nemaz nav?” sauc no sētsvidus kāda jauna meita. Viņa skrien glābt Anneli. Krietni izbaļ lieko pinkaino: „Vai bērni jārej, ko?” Nu, rāms! Tūlīt dod ķepu!”

3. Suns nostāj riet.

„Paglaudi nu viņu!” meita saka Annelei.

Nedroši meitene uzliek roku pinkainajam uz galvas. Citrons pieglauz ausis, ieģrūž tai sauļā purnu.

Bet kas tai sauļā? Vecmāmiņas cukura gabaliņš. Tas nu Citronam kā oga.

„Tā, nu jūs esat draugi. Citrons vairs tevi neries.”

(A. Brigadere.)

3. u z d e v u m s. Izlasī gabaliņu izteiksmīgi! Lasi skaidri un skaļi! Pēc katra teikuma apstājies! Lasi tā, lai var saprast, kāda pieturas zīme teikuma beigās! Tā lasi vienmēr!

4. u z d e v u m s Noraksti „Annele un Citrons”! Raksti lēni un glīti!

Ko mēs izsakām teikumos?

1. Sēnes aug mitrās vietās. Vislabāk tās aug siltā un lietainā laikā. Sēnes noder ēšanai. Dažas sēnes ir indīgas. Ar tām baro mušas.

2. Vai tu lasīt proti? Kāda tintes krāsa? Cik septembra mēnesim dienu? Kas skrien bez kājām? Kur aug zemenes? Kad tu esi dzimis? Kā dzied lakstīgala? Kam noder malka?

3. Lasīsim visi kopā! Sēdi taisni! Nesarunājies! Lūdzu atver grāmatu! Kaut rītu spīdētu saule! Lai tev labi sokas! Cik labprāt ēstu ābolu! Ai, kā sāp! Cik silta saule! Tavu brīnumu! To prieku! Ak tu palaidnis!

● Teikumos mēs izsakām:

1) stāstījumu,

2) jautājumu,

3) pavēli, uzaicinājumu, lūgumu, prieku, sāpes, pārsteigumu, izbrīnu.

2. STĀSTIJUMA TEIKUMI.

Pieci kaķi.

Pieci kaķi brauca mežā malku cirst. Cirta, cirta, nekā nesacirta. Astes sacēlušī, pārbrauca mājās. Apskatījās: no malkas nekā. Nu brauca otrreiz. Pārveda katrs pa pagalei. Viena pagale īsa, otra strupa. Trešā pagale ne īsti īsa, ne īsti strupa. Beidzot visi pieci iekūra uguni. Vārīja putru. Izvārīja un ēda kā negauši. Saēdās labi. Nolikās gulēt. Jāiet būs lūkot, vai neguļ vēl šodien. (Tautas pasaka.)

Ievēro, kāda zīme teikuma beigās!

Pastāsti par savu kaķi!

- Stāstījumu izsakām stāstījuma teikumus. Stāstījuma teikuma beigās liek punktu.

Kaķis.

kaķis ir plēsīgs dzīvnieks viņš ķer peles bērniem sevišķi patīk mazie kaķēni dažreiz kaķis dara arī nedarbus viņš ķer putniņus un manās pie krējuma ķēnes

5. u z d e v u m s. Noraksti teikumus par kaķi! Teikumu sāk ar lielo burtu! Teikuma beigās liec punktu!

6. u z d e v u m s. Saceri 5 stāstījuma teikumus! Pastāsti par saviem mājas dzīvniekiem!

3. JAUTĀJUMA TEIKUMI.

Bucīti, āzīti, kur liki bārdiņu?
— Iedevu kalvim izkapšu kalt.
Kam to izkapšu vajadzēja?
— Izkapšu vajaga sienīņu pļaut.

(T. dz.)

Ko divi draugi satiekoties jautā viens otram?
Kā sarunājas pircējs ar pārdevēju?
Uzrādi stāstījuma teikumus iepriekšējā tautas dziesmā!
Kas izteikts pārējos teikumos? Kādas zīmes šo teikumu beigās?

- Jautājumus izsakām jautājuma teikumus. To beigās liek jautājuma zīmī.

Ievēro starpību stāstījuma un jautājuma teikumu izrunā!

7. u z d e v u m s. Noraksti un teikuma beigās liec pieturas zīmes:
Kāpēc mēs dzejam pienu Piens dod spēku un veselību Ko pagatavo no piena No piena taisa biezpienu, sieru un sviestu Vai tu arī dzer pienu

8. u z d e v u m s. Saceri 5 jautājuma teikumus!

4. IZSAUKUMA TEIKUMI.

Salna.

„Ai, kas šorīt par salnu! Dedzina kā ar uguni!” sauca Marčs.
„Nez, vai man tik šī auss nav nosalusī? Sāp briesmīgi!” Un Marčs piegrieza Jancim kreiso ausi.

Jancis apskatīja un tad noteica: „Nav nekas. Bet kur tad tu biji?”
„Pie dīķa. Cik tas tagad gluds! Ledus laistās kā spogulis!”

(Pēc Valža.)

Kā tu izsauktos, ja dabūtu jaunu uzvalku, apdedzinātu pirkstu, ieraudzītu baltu zvirbuli? Uzmeklē teikumus, kuŗos izteikts prieks, pārsteigums, izbrīns, sāpes! Kāda zīme šo teikumu beigās?

● **Prieku, sāpes, pārsteigumu vai izbrīnu izsakām izsaukuma teikumos. To beigās liek izsaukuma zīmi.**

9. u z d e v u m s. Saceri un uzraksti 5 izsaukuma teikumus, kas izsaka sāpes, prieku, pārsteigumu, izbrīnu!

Kādas ir tavas vēlēšanās? Izsaki tās teikumos! Ko novēl Jaunajā gadā, vārda un dzimumdienā? Ko novēl darbiniekiem garāmgājējs?

Lai tev veselība! Kaut mēs atkal tiktu dzimtenē! Dievs palīdz! Ak, kaut es varētu tev palīdzēt!

Kas izteikts šais teikumos? Kāda pieturas zīme šo teikumu beigās?

● **Vēlēšanos vai novēlējumu izsakām izsaukuma teikumos. To beigās liek izsaukuma zīmi.**

10. u z d e v u m s. Saceri un uzraksti 3 izsaukuma teikumus, kas izsaka vēlēšanos un novēlējumu!

Kādas pavēles dod vecāki, skolotājs? Kā tu uzaicini citus bērnus rotaļāties? Kā tu lūdz vecākus, skolotāju, pārdevēju, lai ko dabūtu?

Ēdiet, govīs, zaļu zāli!

Iesim, meitas, skatīties,

Neminiēt kājiņām!

Kādi ziedi līnīm zied!

Dod, Dieviņ, kalnā kāpt,

Līnīm zied zili ziedi

Ne no kalna lejīņā!

Zeltītiem pakariem.

(T. dz.)

Uzrādi teikumus, kas izsaka pavēli, uzaicinājumu, lūgumu!

● **Pavēli, uzaicinājumu, lūgumu izsaka izsaukuma teikumos. To beigās liek izsaukuma zīmi.**

11. u z d e v u m s. Noraksti šos teikumus ar vajadzīgām pieturas zīmēm! Vingrinies teikumu izrunā!

Vai govīs ēd zaļu zāli Ēdiet, govīs, zaļu zāli Kaut govīs ēstu saplūkto zāli Govīs ēd zaļu zāli Lai govīs ēd zaļu zāli Atver grāmatu Lasi Kāpēc tu nelasi Atstāsti Pietiek Lūdzu sēdies

12. u z d e v u m s. Saceri un uzraksti 5 teikumus, kas izsaka pavēli, lūgumu vai uzaicinājumu!

5. LIELAIS SAKUMA BURTS.

Kas var dziesmas izdziedāt,

Teic, māmiņa, tu dziesmiņas!

Kas valodas izrunāt?

Tu dziesmiņu daudz zināji:

Kas var zvaigznes izskaitīt,

No zālītes, no maizītes,

Jūras zvīrgzds izlasīt?

No gudrā padomiņa.

(T. dz.)

13. u z d e v u m s. Noraksti šīs tautas dziesmas! Sadomā teikumus par dziedāšanu!

● **Teikumu sāk rakstīt ar lielo burtu. Dziesmās un dzejoļos jaunu rindu parasti sāk ar lielo burtu.**

6. ATKARTOJUMS.

Saulstari.

Uzlēca saulīte. „Liru-liru-li, sveicu saulīti!” Cīrulītis atstāja lizdiņu. Pirmais stars uzmodināja cīrulīti. Viņas stari devās modināt gulētājus. Viņš pacēlās gaisos un dziedāja.

14. u z d e v u m s. Sakārto teikumus tā, lai būtu sakarīgs stāsts!

Kā rakstot atšķirīgos teikumus vienu no otra? Ar kādu burtu sāk jaunu teikumu?

Kādu teikumu beigās liek punktu, jautājuma, izsaukuma zīmi?

Kā lasot atšķirīgos teikumus vienu no otra?

15. u z d e v u m s. Saceri teikumus stāstiņu par savu vispatīkamāko darbu! Izlasi to tā, lai zinātu, kāda pieturas zīme liekama pēc katra teikuma!

Negaiss.

Aiz meža uzsitas dobja dārdoņa, izdrebinās cauri mežam, aizveļas pāri kalniem un laukiem. Annele iepleš acis. Bargums? — Viņa gaida. Liekas, ka kalni, koki, puķes savilkto sevī un gaidītu. Klusums. Annele noliec galvu uz ceļgaliem. Atkal uzšļakst dārdoņa. Annele uzlec kājās, paskrej nostāk no meža un atmet galvu. Visa debess puse aiz meža pieaugusi pilna melniem mākoņu kalniem. Zibina. Annele skaita, vai vēl tālu negaiss. Sirds, līdz kaklam pukstēdama, jauc. Gaisos krāc. Mežs stāv kā stāvējis. Lapas kā salīpušas, ne zālīte nekust, krākšana dobji atbalsojas klusajā mežā un liekas skrejam milzu soļiem šurp.

„Nāk! Jau tepat! Jau uz galvas!” Annele sauc. Bet nekā vairs nevar saredzēt. Viss nogrimst putojošās gāzēs. (A. Brigadere.)

16. u z d e v u m s. Cik vārdu pirmajā teikumā? Cik vārdu isākajā, cik garākajā teikumā? Saceri teikumus, kuņos būtu viens vārds, divi vārdi, trīs, četri vai vairāk vārdu!

● Teikumi sastāv no vārdiem. Vārdu skaits teikumos var būt dažāds: ir īsāki un garāki teikumi.

7. IPAŠVARDI.

Cilvēku vārdi un uzvārdi.

Zvans! Bērni klusi nosēžas savās vietās. Mierīgā gaitā ienāk skolotājs.

„Kuņš šodien gaitnieks?” Pieceļas Modris Siliņš.

„Vai visi skolēni klasē?”

„Šodien nav Ainas Priedītes, Mārtiņa Lapsiņa un Jāņa Zālītes.”

Sākas latviešu valodas stunda. Bērni labi mācījušies. Tikai Mirdza Bērziņa un Dzidra Dravniece nav norakstījušas uzdoto dziesmiņu. Ka tik nu nebūtu jāpaliek pēc stundām!

Lasītajā gabaliņā uzrādi vārdus un uzvārdus! Ievēro, kā tos raksta! Kā sauc tavus brāļus, māsas un citus radus?

Kādi vārdi šonedēļ kalendārā? Kuņiem no taviem paziņām ir latviski vārdi un uzvārdi?

● **Cilvēku vārdus un uzvārdus raksta ar lielu burtu.**

17. uzdevums. Izraksti no šiem teikumiem cilvēku vārdus un uzvārdus! Pieraksti arī savu vārdu un uzvārdu!

Kustoņu vārdi.

G o v i s: Zīmaļa, Dūmaļa, Raibaļa, Ziedaļa, Zvaigzne.

Z i r g i: Bēris, Melnis, Sirmis, Laucis.

S u ņ i: Dadzis, Muris, Bargis, Sargis, Duksis, Krancis.

Nosauc savu māju kustoņu vārdus!

● **Arī kustoņu vārdus raksta ar lielu burtu. Saviem mājkustoņiem izvēlies latviskus kustoņu, bet ne cilvēku vārdus!**

18. uzdevums. Uzraksti, kādus mājkustoņu vārdus tu zini!

Vietu vārdi.

M ā j u v ā r d i: Braki, Cīruļi, Dzērves, Kārklēni, Pakalnieši, Klētnieki, Kalnieši.

P a g a s t i: Lenču pagasts, Auciema pagasts, Džūkstes pagasts, Birzgales pagasts, Biržu pagasts, Ērgļu pagasts, Piebalgas pagasts, Varakļānu pagasts, Kalupes pagasts.

P i l s ē t a s: Rīga, Jelgava, Liepāja, Daugavpils, Rēzekne, Cēsis, Valka, Tukums, Valmiera, Sigulda.

A p g a b a l i: Vidzeme, Latgale, Kurzeme, Zemgale.

U p e s: Daugava, Gauja, Salaca, Aiviekste, Lielupe, Venta, Bārta, Amata, Jugla, Ogre, Malta.

E z e r i: Lubānas ezers, Burtnieku ezers, Ķīšezers, Babītes ezers, Usmas ezers, Engures ezers, Baltezers.

J ū r a s: Baltijas jūra, Melnā jūra, Ziemeļu jūra, Sarkanā jūra.

S a l a s: Roņu sala, Kundziņsala, Zaķu sala, Doles sala, Morica sala.

K a l n i: Gaiziņa kalns, Bākūžu kalns, Nesaules kalns, Zilais kalns, Padebešu kalns.

Ievēro, ar kādu burtu raksta vietu vārdus!

● **Vietu vārdus raksta ar lielo burtu.**

19. uzdevums. Uzraksti, kur tavi vecāki dzīvojuši Latvijā, kādā apgabalā, pilsētā, pagastā, kādās mājās? Kur tu esi piedzimis?

20. u z d e v u m s. Mini citus vietu vārdus vecāku dzīves vietā Latvijā!
Uzraksti tos!

Ar vilcienu.

Mirdza ar lielo māsu Ilgu izbrauca no Rīgas. Viņas gribēja apciemot krusttēvu Valmierā. Vilciens apstājās Ropažos, Inčukalnā, Siguldā, Cēsīs. Stacijas sekoja viena otrai. Vilciens ātri skrēja. Mirdzai tas varen patika.

„Kur gan visur ar vilcienu nevar aizbraukt!” viņa priecājās.

„Uz Valmieru pie krusttēva Kārļa, uz Ķemerēm pie vecmāmiņas.”

„Ne tikai tur vien. Arī uz Bausku, Madonu, Rūjieni, Ludzu un daudz daudz citām vietām var aizbraukt ar vilcienu,” ierunājās Ilga.

„Kad atbrauksim no Valmieras, ņemšu tevi līdzī uz Sabili pie Abavas.”

Nu Mirdzai prātā bija tikai Kurzemes skaistā upe Abava.

21. u z d e v u m s. Noraksti šos teikumus! Pasvītā vietu vārdus!

● Arī svētku vārdus raksta ar lielo burtu.

Piem.: Ziemsvētki, Lieldienas, Vasarsvētki, Jāņi.

● Īpašus vārdus, ko raksta ar lielo burtu, sauc par īpašvārdiem.

8. ZILBES.

Bērziņam balti svārki,
Osim zaļas vadmalīņas.
Ozolam, zemzarim,
Trim kārtām zīda josta.

Es atradu ganu meitu
Ar bērziņu baļamies:
Bērziņš lika zaru lauzt,
Viņa lauza galotnīti.

(T. dz.)

● Vārdus var sadalīt zilbēs, piemēram: pa-va-sa-ris.

Daži vārdi ir vienzilbīgi, piemēram: balts, es.

Zilbes izrunā vienā mutes vērienā.

Ja rindā nevar sarakstīt visu vārdu, tad atlikušo daļu pārnes jaunā rindā. Vārdu pārnesot, daļa pa zilbēm.

Sadali tautas dziesmu vārdus pa zilbēm!

22. u z d e v u m s. Noraksti iepriekšējās tautas dziesmas un atšķir zilbes ar svītru!

Paraugs: Bēr-zi-ņam bal-ti svār-ki.

9. SKAŅAS.

Arājiņi, ecētāji
Sasēduši kalniņā:
Cits no cita vaicājās,
Vai būs silta vasariņa.

Lietus lija saulītē,
Trīs lāsītes vien noliņa:
Viena miežu, otra rudzu,
Trešā zelta, sudrabiņa.

(T. dz.)

23. u z d e v u m s. Sadali vārdus skaņās! Cik skaņu pirmajā vārdā, cik otrā, trešajā u.t.t.?

- Vārdi sastāv no atsevišķām skaņām. Katrā zilbē ir viena vai vairākas skaņas.

10. BURTĻI.

Bērns un burti.

Kādam bērnam bija grūta galva. Viņš nevarēja un nevarēja paturēt burtus prātā. Visi tādi mazi, ej nu sazeni, kuņš kuņš un kā kuņš sauc! Tad vecmāte tam pastāstīja: „Ielāgo, dēls! r ir ar rociņu, k ar kājiņu, ķ ar ķepiņu, ļ ar ļipiņu, z ar zariņu, b ar bumbiņu, s ar sloksnīti, t ar tapiņu, c ar cekulu, g ar gaļu asti...”

Jā, nu tā lieta gāja!

24. u z d e v u m s. Sadali pirmā teikuma vārdus skaņās!

Ievēro, ar kādām zīmēm šīs skaņas parādītas rakstā!

- Katrai skaņai ir sava rakstu zīme. Šo zīmi sauc par burtu.

Skaņas mēs dzirdam un runājam, bet burtus redzam un rakstām.

11. ALFABĒTS.

A, B, C, Č, Ch, D, E, F, G, Ģ, H, I, J, K, Ķ, L, Ļ,
M, N, Ņ, O, P, R, Ē, Š, T, U, V, Z, Ž.

a, b, c, č, ch, d, e, f, g, ģ, h, i, j, k, ķ, l, ļ, m,
n, ņ, o, p, r, ē, š, t, u, v, z, ž.

- Noteiktā kārtībā saliktus burtus sauc par alfabētu.

Bez alfabētā uzņemtiem burtiem rakstībā lieto vēl burtu savienojumus dz un dž, piemēram. vārdos dadzis, mudžēt.

- Ch, h, f lieto tikai svešvārdos.

Piemēram: mehanīķis, Holivūda, himna, fabrika, figūra.

Cik burtu alfabētā? Iemācies alfabētu no galvas!

25. u z d e v u m s. Ieraksti alfabētu no galvas burtiņā!

Latvijas pilsētas: Rīga, Cēsis, Sigulda, Valka, Gulbene, Madona, Smiltene, Ainaži, Jelgava, Dobele, Bauska, Tukums, Jēkabpils, Liepāja, Ventspils, Kuldīga, Talsi, Kandava, Daugavpils, Rēzekne, Krāslava, Līvāni, Krustpils, Ludza.

26. u z d e v u m s: Noraksti alfabēta kārtībā Latvijas pilsētu vārdus!

27. u z d e v u m s. Uzraksti savas klases skolēnu uzvārdus alfabēta kārtībā!

12. PATSKAŅI.

Bērzu meitenītes.

Mazas bērzu meitenītes:
Zaļi mati, balts krekliņš,
Sila malā sastājušās,
Rokas rokās sadevušās.

(J. Rainis.)

Lasot ievēro vieglāk izrunājāmās skaņas!

- Vieglāk izrunājamās skaņas sauc par patskaņiem; a, e, i, o, u ir patskaņi.

28. u z d e v u m s. Noraksti dziesmiņu! Pasvitrā patskaņus!

13. VIENKĀRŠI PATSKAŅI UN DIVSKAŅI.

Trīs ceļotāji.

Reiz pupa, salms un ogle nosprieduši ceļot pa pasauli. Ceļodami tie nonākuši pie upītes. Bet kā nu tikt pāri? Salms tūlīņ atradis padomu. Guldamijs pāri pār upi, teicis, lai nu ogle ejot pāri. Ogle arī gājusi. Bet tikko uzkāpusi uz salma, tā salms sācis degt un pārlūzis. Ogle iekritusi ūdenī un nočūkstējusi vien.

Pupa tā smējusies, ka aiz lieliem smiekliem pārplisusi plukšķēdama. Par laimi tuvumā bijis drēbnieks. Pupa nu lūgusi, lai to sašujot. Drēbniekam citāda diega nebijis kā tikai melns. Ar to viņš pupas pušumu sašuvis. No tā laika pupai vienā galā melna svītriņa.

(Tautas pasaka.)

29. u z d e v u m s. Uzrādi patskaņus! Novēro, cik katrā zīlībā patskaņu!

Izrunā vārdā „reiz” e un i atsevišķi!

Izrunā vārdā „reiz” e un i kopā!

Vārdā „reiz” patskaņi e un i izrunā saplūst kopā.

- Kopā izrunājamus patskaņus sauc par divskaņiem: ai, au, ei, iu, ui, o ir divskaņi; a, e, i, u, ir vienkārši patskaņi.

Arī o ir divskanis, jo tas īsteni izrunājams kā ua, piemēram: roka izrunā ruaka.

14. LIDZSKAŅI.

Ai zaļā birztaliņa,
Ko uz mani žēli raudi?
Zaru vien nolauzos,
Svētu ritu ganidama.

Ai priedīte, ai eglīte,
Tavu lielu lepnumiņu!
Vai bij ziema, vai vasara,
Zaļi svārki mugurā.

(T. dz.)

Sadali vārdus skaņās!

Uzrādi skaņas, kas nav tik viegli izrunājamas, bet skan līdzī patskaņiem!

● b, c, č, ch, d, f, g, ģ, h, j, k, ķ, l, ļ, m, n, ņ, p, r, ņ, s, š, t, v, z, ž ir līdzskaņi.

● Līdzskaņu savienojumus dz un dž sauc par saliktiem līdzskaņiem. Vārdus dalot balsienos, dz un dž burtus nešķir vienu no otra, piemēram: drau-dze, vi-dži-nāt.

30. uzdevums. Noraksti iepriekšējās tautas dziesmas un pasvītā līdzskaņus!

15. VĀRDU ŠĶIRŠANA.

Ataudzis atpakaļ.

Māte ar Anneli uzkāpušas kalnā. Otrā pusē izplešas līdzens lauks prēt sauli. Lauks ir gluži melns, tikko noecēts. Kāds cilvēks baltā kreklā staigā pa lauku.

„Vai tas vīrs tur ir tēvs?”

„Vai tad tu to nepazīsti?”

„Kāpēc viņš ir ataudzis atpakaļ? Viņš nu tikpat liels kā es.”

„Tas tāpēc, ka mēs stāvam kalnā, bet tēvs lejā. No kalna viss izskatās mazāks.”
(A. Brigadere.)

Kā šķir vārdus, pārnesot jaunā rindā?

Uzmeklē vienzilbīgus vārdus!

● Zilbē ir tikai viens patskaņš vai divskaņš.

Vienzilbīgi vārdi nav šķirami.

31. uzdevums. Noraksti iepriekšējo gabaliņu un pasvītā nešķiramos vārdus!

Paraugs: Māte ar Anneli jau uzkāpušas kalnā.

Mūsu valodā ir gan vienkārši, gan salikti vārdi.

Vienkārši vārdi: māte, akmens, salt.

Salikti vārdi: pamāte, stūrakmens, nosalt.

● Saliktos vārdus, pārnesot jaunā rindā, šķir pa sastāvdaļām, piemēram: pa-male, jaun-jelgava, Ziem-svētki Ziemeļ-amerika.

32. uzdevums. Noraksti šos vārdus un ar svītrīņu parādi, kā tie šķirami:

pirmdienā, otrdienā, trešdienā, ceturtdienā, piektdienā, sestdienā, svētdienā, brīvdiena, tumšzils, atbrauca, izrēķināja, uzkāpa, aizskrēja, Ziemsvētki, Lieldienas, Vasarsvētki.

● Ja vārda pirmā zilbe sastāv no vienkārša patskaņa vai divskaņa o, tad šo zilbi neatdala no nākamās zilbes, piemēram: ola, ala, ilens; bet ie-la, au-ka u. c. var šķirt.

33. u z d e v u m s. Noraksti šos vārdus un ar svītriņu parādi, kā tie šķījami:

ezers, ugunskurs, aka, ezis, āboli, ēdieni, ēka, oga, osa, ozoli, osis, ūdeņi, upe, ūpis, āda.

Mini vārdus, kuŗos starp patskaņiem tikai viens līdzskanis!

● Viens līdzskanis patskaņu starpā vienmēr pieskaitāms nākamajai zilbei. Tāpēc vārdi šādās vietās jāšķīr: ri-ja, pe-le.

34. u z d e v u m s. Noraksti šos vārdus un ar svītriņu parādi, kā tie šķījami:

kāja, roka, mute, vaigi, mācies, dari, runā, lasa, grūtums, meita, puika, māte, māja, saule, ziema, puķe, lapa, zāle, zīme, zaļa.

Uzraksti vārdus, kuŗos starp patskaņiem divi līdzskaņi!

● Ja starp patskaņiem divi līdzskaņi, tad pirmais pieder iepriekšējai, bet otrs nākamajai zilbei. Pārnesot vārdi šādās vietās jāšķīr tā: mal-ka, kus-tu.

Vārdus sūdzēt un mudžēt šķīr: sū-dzēt, mu-džēt. Kāpēc?

Vārdus noklaudz, saplūc šķīr tā: no-klaudz, sa-plūc. Kāpēc?

35. u z d e v u m s. Noraksti šos vārdus un ar svītriņu parādi, kā tie šķījami:

apse, lapsa, galva, darva, urbis, egle, brūklene, bungas, modrība, burvība, runcis, ceplis, vārti, varde, dzērve, gulbis, dubļi, augļi, cirvis, durvis, siltums, nograuz, noslauka, nogrābj, pieskaita, pārskaita.

Nosauc vārdus, kuŗos patskaņu starpā trīs līdzskaņi!

● Ja patskaņu starpā trīs līdzskaņi, tad beidzamie divi pieskaitāmi nākamajai zilbei. Tātad šādos gadījumos vārdi šķījami tā: māk-sla, šļauk-stēdams.

Kā šķījami vārdi: daudzreiz, saskriet, pastrādāt?

36. u z d e v u m s. Noraksti šos vārdus un ar svītriņu parādi, kā tie šķījami:

rakstiņš, knaukšķēt, pakša, piespiedies, šļauks, galva, tiklīdz, nopietni, apgriezās, vilkt, aizsviež, izbrīnījies, nospļaudījās, sviestu, salekšķējis, padziedāt.

● Ja patskaņu starpā četri līdzskaņi, tad pirmie divi pieder iepriekšējai, bet otri divi nākamajai zilbei. Tādi vārdi šķījami tā: pulk-stenis, pirk-sti.

Kāpēc vārdu naktsvijolīte šķīr šā: nakts-vijolīte?

37. u z d e v u m s. Parādi ar svītriņu, kā šķījami šādi vārdi:

sprakšķēdams, ērkšķi, švirkstēt, kunkstēt, pinkšķēdams, smilkstēt, aizsprostot, aizskriet, zvirgzdi, kurkstēt, krāsnakts, ceturksnis, dzirkstis, ietilpstu, atvilktne, mirkšķināt.

Paraugs: sprak-šķē-dams, ērk-šķi.

16. ATKARTOJUMS.

Kā šķiŗ vārdus, kuŗiem pirmajā zīlē viens patskanis vai divskanis o?

Kā jāšķiŗ salikti vārdi?

Kā šķiŗami vārdi, kam patskaņu starpā 1, 2, 3 vai 4 līdzskaņi?

Kā, vārdus šķiŗot, dara ar dz un dž, piemēram, vārdos kļaudzināt un mudžināt?

Nosauc dažus vienzilbīgus vārdus!

Annele pie Tēŗvetes.

piepeši ceļš notrūka uz dziļas gravas malas vezumi apstājās tad lēnām tie sāka grimt lejā Annelei aizrāvās elpa tik bezdibenīga dziļuma viņa nekad nebija redzējusi kas tur lejā tā skrej kā tas puto un krāc

„tēt, tēt, kas tur šņāc”

„tā ir Tēŗvete meit tie vēl pavasaŗa plūdi tāpēc viņa ir tik liela”

(A. Brigadere.)

38. uzdevums. Sadali iepriekšējās rindas teikumos un noraksti ar vajadzīgām pieturas zīmēm!

Kādu teikumu beigās liek punktu?

Kādu teikumu beigās liek jautājuma zīmi?

Kādu zīmi liek pēc izsaukuma teikumiem?

Ar kādu burtu raksta cilvēku, kustoņu un vietu vārdus?

Nosauc vienkāršos patskaņus un divskaņus!

Kāda starpība starp burtu un skaņu?

Cik burtu alfabētā? Atsaki alfabētu no galvas!

Kuŗas skaņas lieto tikai svešvārdos?

17. ISIE UN GARIE PATSKAŅI.

Kalnā kāpu skatīties,

Sijādama, rotādama

Kā raŗeni upe tek:

Teci, teci, liŗupīte:

Pa malām zelts tecēja,

Sijādama zeltu nes,

Vidū rit sudrabiņš.

Rotādama sudrabiņu!

(T. dz.)

Uzrādi patskaņus! Novēro, kur patskaņi izrunājami īsi un kur garī! Kā šī izrunas starpība parādīta rakstā?

● Vienkāršos patskaņus a, e, i, u izrunā gan īsi, gan garī.

Patskaņu garumu apzīmē ar svītru: ā, ē, ī, ū.

39. uzdevums. Vingrinies pareizā īso un garo patskaņu izrunā! Izrunā kādu vārdu un ieklausies, vai tur īsi vai garī patskaņi!

a, ā.

Vingrinies a un ā izrunā!

Mini vārdus, kur būtu ā! Tāpat mini vārdus, kur būtu a!

No s-knītes l-zda zied

S-rk-niem ziedīņiem;

No sirsniņ-s es mīlēju

S-vu b-ltu m-muliņu.

Dedzu sk-lu, dedzu sveci,

Tumš- m-n- ist-biņ-;

Ien-k m-n- m-muliņ-,

Tūd-ļ g-iši -tspidēj-.

(T. dz.)

Lasot svītriņu vietā iedomā vajadzīgo a vai ā!

Rakstot svītriņu vietā liec pēc vajadzības a vai ā! Rakstīdams klusi runā līdzi!

○ Neaizmirsti uzlikt vajadzīgo garuma zīmi!

Neuzliekot garuma zīmi, dažreiz rodas pavisam cits vārds, piem.: lāpa, lapa; plāva, plava u. c.

40. u z d e v u m s. Noraksti šos teikumus un svītriņas vietā liec pēc vajadzības a vai ā!

M-te l-pa J-ncīm zeķes. Burtnīc-s l-pa ir b-lt-. -beles z-ri zemu liec-s p-r žogu. Skolot-j- st-stij- p-r p-tsk-ņiem. Vilim v-k-r s-l- k-j-s. Zvejnieks s-lī zivis. Tēvs s-k- dēl-m: „M-cies č-kli!” Zēns s-k- l-sīt.

e, ē.

Ej gulēt, vēja māte,

Nepūt ilgi vakarā!

Daža laba dvēselīte

Uz ūdens līgojas.

(T. dz.)

Lasot ievēro starpību e un ē izrunā! Iedomā vārdus ar ē un vingrinies tā izrunā! Iedomā vārdus ar e!

41. u z d e v u m s. Noraksti šos teikumus un svītriņu vietā liec e vai ē:

S-j-js s-j. Kal-js kaļ. Mal-js maļ. Zirgs v-lk v-zumu. N-zāl-s nomāc s-jumu. Šogad ir raž-ni rudzi. Brauc-js brauc. V-cmāmiņa rav-. V-ct-vs gr-bj karot-s. V-lta zīm- s-n-s.

i, ī.

Visi meži līdzi auga,

Virsaunītes nelīdzeni.

Ņem, Dieviņ, zelta dzirkļes,

Līdzin' meža virsaunītes!

(T. dz.)

Lasot ievēro starpību i un ī izrunā! Iedomā dažus vārdus ar ī! Iedomā dažus vārdus ar i!

42. u z d e v u m s. Noraksti šos teikumus un svītriņu vietā liec i vai ī:

C-rcen-s s-ldās aizkrāsnē. Kaķ-s iet peju med-bās. Tāl-vald-s -r neuzman-gs. V-svald-s -r uzc-t-gs. Zenta -r sat-c-ga. Sun-t-s skrub-na kaulu. Sl-nkiem skolēniem māc-ties nepat-k. V-sta sarga cāl-šus. Saul-te s-lda mūs v-sus. Runc-s t-ra savu kažoku.

u, ū.

Grūti pūta sila priedes,
Smalka lietus pielijušas;
Smagas bija man kājiņas,
Sila ziedu piebīrušas.

(T. dz.)

Ievēro starpību u un ū izrunā! Iedomā vārdus ar u! Runādams ieklausies, kur u un kur ū! Iedomā vārdus ar ū!

P-polos.

P-poli zied! Vesels p-pol- kr-ms! Cik brīnišķīgi k-pls tas stāv savā dzeltenajā rotā! No tā n-b-s jāņem pirmie pavasara mesli. Bet kā tam tiks klāt? Kā citādi kā ar liel-veiksmi -n lab- grib-; pa ciņiem š-pojo-ties, laipiņas metot un nežēlojot pat kājas no aukstā slapj-ma.

Meitenes ar p-pol- klēpi -zkāpj augšā pa liča nogāzi. Viņas vēl ilgi tā paliek stāvēt, vēja p-rinātas -n apdziedātas. Līziņa sauc:

„Skaties, Annel, skaties, cik skaisti! Kā straujo viļņi! Ai -pe, -pe! Cik tā tagad liela, cik plata! Ai p-tojošie melnie pavasara -deņi!”

(A. Brigadere.)

43. u z d e v u m s. Svītriņu vietā liec pēc vajadzības u vai ū!

18. VINGRINAJUMI PATSKAŅU PAREIZRAKSTĪBĀ.

44. u z d e v u m s. Pārveido vārdus pēc sākumā parādīta parauga! Lasi un raksti!

Gods — godāt.

Aukle — auklēt.

Sāls — sālīt.

Tiesa —

Kokle —

Zvans —

Rota —

Bāls —

Svēts —

Lasīt — lasītājs, lasītāja.

Egle — eglājs. Brūklene — brūklenājs.

Dziedāt —

Kalns —

Avene —

Meklēt —

Smilts —

Mellene —

Gāja — gājējs, gājēja.

Vidū — vidējs, vidēja.

Sauca —

Iekšā —

Pļāva —

Vaļā —

Ticēt — ticība.

Vesels — veselība.

Darbs — darbība.

Mācīt —

Taisns —

Tikums —

Svētīt —

Modrs —

Gods —

Brālis — brālītis.

Upe — upīte.

Lācis —

Zvaigzne —

Suns —

Cepure —

Tinte — tintnīca.

Burts — burtnīca.

Maize —

Viesis —

Darbs —

Vasara —

Laime — laimīgs, laimīga.
Darbs —
Prāts —

Vesels — veselīgs, veselīga.
Slims —
Tīrs —

Teļš — telēns.
Pīle —
Cālis —

Gailis — gailēns.
Brālis —
Skola —

Zināt — zināju.
Strādāt —
Bradāt —

Meklēt — meklēju.
Sēdēt —
Zīmēt —

Darīt — darišu.
Rakstīt —
Lasīt —

Šūt — šūšu.
Plūkt —
Lūgt —

Labs — labāks, labāka.
Augsts —
Auksts —

Labi — labāk.
Augsti —
Auksti —

Viens — vienāds, vienāda.
Divēji —
Treji —

Dažs — dažāds, dažāda.
Savs —
Cits —

Viņš strādā — viņam jāstrādā.
Viņš lasa —
Viņš raksta —

Viņš zīmē — viņam jāzīmē.
Viņš ar —
Viņš klausās —

Stiprinieki.

K-ds pasaules gāj-jš nodom-ja visu pasauli apstaig-t. Kad pasaul-les apstaig-t-jš ieg-ja mež-, viņš ieraudz-ja v-ru, kas r-va kokus ar vis-m sakn-m ārā. Gāj-jš pras-ja: „Draugs, ko tu te d-ri?” Lauz-jš atbild-ja: „Laužu m-tei žagarus.” Tad pasaules g-j-jš uzaicin-ja lauz-ju l-dzi. Gabalu gāj-ši, ieraudz-ja lēc-ju pretim l-cam. Šie vaic-ja: „Kas par n-laimi, ka klibo?” Lēc-jš liel-gi atbild-ja: „Ja es uz abām kāj-m staig-tu, kur tad neaizietu, v-l jau ar vienu par daudz -tri sok-s!”

Pasaul-s gāj-jš aicin-ja lēc-ju l-dzi. Nu v-si aizg-ja pie liela ez-ra. Ez-ra malā sēd-ja v-rs ar šauteni rokā un tēm-ja pār ez-ru. „Ko tu d-ri?” šie vaic-ja. Tēm-t-jš atb-ld-ja, ka ez-ra otrā g-lā esot liels ozols. Pa ozolu staig-jot m-ša, un viņš gr-bot m-šai kreiso aci izšaut. Tad pasaules gāj-jš aicin-ja šāv-ju l-dzi. (Tautas pasaka.)

45 uzdevums. Uzrādi garos patskaņus! Noraksti pasaciņu un svitriņu vietā liec vajadzīgo patskani!

19. MIKSTINĀTIE LIDZSKAŅI.

Starptundā.

Pie loga, kuŗa rūtis ir neskaidras, stāv zēns pelēkos vadmālas svārkos, ceļgalos salāpītās biksēs, lielās, nošķiebtās pastalās. Viņš reizēm pašķielē uz kubuliņu, no kuŗa viņa tuklais biedrs strebļ zīdēni. Zēns nosviež karoti pie mālas, noslauka rokas drāniņas stūrī, kuŗa atrodas maizes kulītē, un ķer pēc naža. „Nu, Ģeņģer, Platais, kas ir? Iesim!” Zēns apaļiem vaigiem, puķainu kaklautu izsaucas un paņem cepuri. Buņģis, Ģeņģeris, Platais aiziet. Ģeņģeris ir bāls, gaŗš, linu baltiem gaŗiem matiēm. Iedams viņš ļogās, it kā gribētu gaŗ zemi zvēlties. (J. Poruks.)

Ievēro līdzskaņu: g, k, l, n, r dažādo izrunu un rakstību!

● Mikstinātie patskaņi ir: ģ, ķ, ļ, ņ, ţ.

46. uzdevums. Izraksti no lasītā gabaliņa vārdus, kur sastopami mikstinātie līdzskaņi!

20. ATKARTOJUMS.

Asniņi.

Drošākie asniņi bāž zaļās galviņas no zemes ārā tie grib pārliecināties, vai ziemelis nav vēl kaut kur noslēpies pumpuriņi nogrūž silto ziemas cepurīti uz vienas auss viņi kāro paskatīties, no kurienes nāk siltā vēsma bet vēsma vairs nenāk tā ir klāt un glauda šiem vaidziņus paskat, cik nu pārgalvīgs tiek mazais pumpuriņš tas nospeŗ silto cepuri zemē un atpogā plaši savus šauros svārciņus nu, nu, nerātņi, kad tik nav par agru (Valdis.)

47. uzdevums. Sadali šīs rindas teikumos un noraksti ar vajadzīgām pieturas zīmēm!

Lielais palīgs.

Maijā (beigties) skola. Tad es braukšu uz (lauki). Šajā vasarā es tur (nedzīvot) dīkā. Man (būt) pašam savs darbs. Visa vistu saime būs manā (ziņā). Par (cāļiņi) es ļoti priecājos. Tie man arvien (patikt) Vecmāmiņa (rakstīt), ka šogad cāļiņu esot daudz. (Es) būs par tiem jārūpējas. Citās (vasaras) to darija vecmāmiņa. Šogad to (darīt) es.

48. uzdevums. Iekavās ieliktos vārdus pārveido tā, lai iznāktu saprotami teikumi!

Ievēro, kā pareizi raksta šos vārdus:

janvāris, februāris, marts, aprīlis, maijs, jūnijs, jūlijs, augusts, septembris, oktobris, novembris, decembris;

dāvana, uzvara, istaba, izkapts, dzeguze, dzejnieks, zvejnieks, gards, bargs, krējums, es neesmu, tu neesi, arī, kaŗš, kareivji, kuŗš,

gaŗš, varŗš, varavŗksne, zobs, sniegs, rŗgts, dzelzceŗŗ, auksts ūdens, augsts stabs.

Noraksti řos vŗrdus!

49. u z d e v u m s. Parŗdi ar svŗtrŗņu, kŗ řķŗrami řŗdi vŗrdi:
avotŗŗŗ, ogulŗŗji, augums, ieleja, aiznest, latvietis, zelts, atvilktnē,
troksnis, dzelzceŗŗ, darbdiena, neglŗts, sestdiena, septembris, Ziemsvētki,
Velta, rags, palma;

auza, oŗols, abra, apavi, atmata, baltmaize, divdesmit, tas, sidrabs,
krēsls, sols, nazis, spalva, vadzis, burtnŗca, attapŗgs, jaunsaimnieks, zars,
makŗķere, knauķŗķēt, ķurkstēt, piektdiena, augusts, maijs, decembris,
Vasarsvētki.

Anekdots.

Kad tēvs aizbraucis, zēns pieiet pie tŗlruŗa un piezvana skolo-
tŗjam:

„Bet kas tad pie tŗlruŗa?” skolotŗjs jautŗ.

Mazais Kŗrlŗtis dabŗ zinŗt, ka vŗŗa tēvs uz daŗŗm dienŗm
izbrauks.

„Hallo, hallo, lŗdzu skolotŗja kungs, Kŗrlŗtis ir slims un nevar iet
skolŗ.”

„Mans tēvs,” Kŗrlŗtis droŗi atbild.

50. u z d e v u m s. Noraksti, sakŗrtojot teikumus tŗ, lai iznŗk sakarŗgs
stŗstŗŗŗ!

ŗadomŗ stŗstŗŗŗam virsrakstu!

Pastŗsti savus piedzŗvojumus un piedzŗvojumus sveŗŗ zemē!

- Teikumŗ vŗrdus sakŗrtojam tŗ, lai teikums bŗtu saprotams.
Teikumus saskaŗojam vienu ar otru, lai iznŗktŗ sakarŗgs
stŗŗsts.

21. LIETVĀRDS (SUBSTANTĪVS).

Priekŗŗmetus jeb lietas mēs parasti varam s a r e d z ē t, s a d z i r-
d ē t, s a t a u s t ī t, s a o s t vai arī n o g a r ŗ ŗ o t, piemēram: putnu
varam redŗēt, putna dziesmu dzirdēt, grŗmatu arī tumsŗ sataustīt,
rozes smarŗu saost, ābolu nogarŗŗot. řŗŗus priekŗŗmetus saucam par
v ē r o j a m i e m p r i e k ŗ ŗ m e t i e m,

Ir arī priekŗŗmeti, kŗpus varam tikai i e d o m ā t i e s, piemēram:
taisnŗba, laime, gods, cerŗba u.c. řŗŗus priekŗŗmetus sauc par d o m u
p r i e k ŗ ŗ m e t i e m.

●Vērojamo un domu priekŗŗmetu nosaukumi ir lietvŗrdi.

51. u z d e v u m s. Uzraksti, kŗdas r e d z a m a s lietas jeb priekŗŗmeti
atrodas tavŗ istabŗ, skolŗ, laukŗ, uz ielas!

52. u z d e v u m s. Uzraksti, kŗdas lietas d z i r d mŗjŗs, skolŗ, uz
ielas, meŗŗ!

53. u z d e v u m s. Uzraksti, kŗdas lietas s a o ŗ vŗrtuvē, pagrabŗ,
dŗrzŗ, pļavŗ!

54. u z d e v u m s. Uzraksti, kādas lietas patīkami un kādas nepatīkami garžo!

55. u z d e v u m s. Uzraksti, kādus domu priekšmetus esi dzirdējis pieminam mājās, skolā, baznīcā vai citur!

22. LIETVĀRDU SKAITLIS.

Nosauc lietvārdus, kas apzīmē vienu priekšmetu!

Mini lietvārdus, kas apzīmē divus vai vairākus priekšmetus!

● Ja lietvārds apzīmē vienu priekšmetu, tad tas ir vienskaitlī, piem.: zirgs, jātnieks.

Ja lietvārds apzīmē divus vai vairākus priekšmetus, tad tas ir daudzskaitlī, piem.: zirgi, jātnieki.

Lietvārdiem ir divi skaitļi: vienskaitlis un daudzskaitlis.

56. u z d e v u m s. Izraksti atsevišķi lietvārdus vienskaitlī un daudzskaitlī:

darbs, vēji, sals, vakari, galdi, upes, aukstums, lauks, izkopts, kareivji, istabas, sētuve, nazis, rindas, ciņa, uzvara, gaisma, domas, Jelgava, Cēsis, latvieši, acs.

Paraugs:	Vienskaitlī.	Daudzskaitlī.
	darbs,	vēji,

57. u z d e v u m s. Pieraksti šiem lietvārdiem daudzskaitlī:

1. Strazds. Gans. Lapa. Koks. Vējš. Zaķis. Vakars. Kukainis. Čigāns.

2. Māte. Sols. Grāmata. Dzērve. Govs. Zemnieks. Gulbis. Arājs. Auss.

Paraugs: 1. Strazds — strazdi.

58. u z d e v u m s. Pieraksti šiem lietvārdiem vienskaitlī:

1. Stari. Lejas. Svilpes. Groziņi. Apģērbi. Zobi. Rīti. Naktis. Vaigi. Smiltis. Zemkopji.

2. Ogas. Purvi. Rieksti. Dārzi. Pļavas. Meži. Ceļi. Slēpes. Suniši. Bērni. Klintis. Viesi. Žogi.

23. LIETVĀRDU DZIMTE.

1. Andrejs, Krustiņš, Ilga, Jānis, Ieva, Ilze, Skaidrīte, Edgars, Vilnis, Rasma, Dzidra, Laima, Ilgvars, Mikus, Gunārs.

2. Virietis, sieviete, tēvs, māte, māsa, brālis, saimniece, skolotājs, saimnieks, kalps, kalpone, saucējs, saucēja, meitene, zēns.

3. Gailis, vista, teļš, tele, auns, aita, kaķis, kaķe, ozols, liepa, ceļš, taciņa, Raibaļa, Duksis, govš, zoss.

4. Galds, diena, klēts, stūris, spalva, spēks, apķērība, lepnums, medus, laime, nakts, prieks, atpūta, saule, ledus.

Kādas galotnes lietvārdiem, kas apzīmē vīriešus?

Kādas galotnes lietvārdiem, kas apzīmē sievietes?

- Lietvārdi ar galotni -s, -š, -is vai -us pieder pie vīriešu dzimtes, piem.: tēvs, vīrietis, ceļš, ledus.

Lietvārdi ar galotni -a, -e, vai -s pieder pie sieviešu dzimtes, piem.: meita, ābele, nakts.

Ar galotni -s beidzas gan sieviešu, gan vīriešu dzimtes lietvārdi. Lai izšķirtu, kuŗi vienas, kuŗi otras dzimtes, var piedomāt vārdu tas vai tā, piem.: tas gods (vīriešu dzimte), tā sirds (sieviešu dzimte).

Lietvārdiem ir divas dzimtes: vīriešu dzimte un sieviešu dzimte.

59. u z d e v u m s. Izraksti atsevišķi lietvārdus, kam vīriešu nozīme (tas), tāpat atsevišķi vārdus, kam sieviešu nozīme (tā)!

60. u z d e v u m s. Pieraksti katram vīriešu dzimtes vārdam attiecīgo sieviešu dzimtes vārdu:

Sēnotājs — sēnotāja	Mākslinieks —
Taurētājs —	Draugs —
Pārdevējs —	Skolnieks —
Šāvējs —	Dārznieks —
Laucinieks —	Draiskulis —

61. u z d e v u m s. Pieraksti katram sieviešu dzimtes vārdam attiecīgo vīriešu dzimtes vārdu:

Darītāja — darītājs.	Plāvēja —
Audzinātāja —	Burve —
Audēja —	Pircēja —
Pilsētniece —	Kārumniece —
Kaimiņiene —	Gane —

24. KĀDENIS JEB IPAŠĪBAS Vārds (ADJEKTĪVS)

Upe un strautiņš.

Lielā upe lielīgi sacīja strautiņam: „Kāds tu mazs!”

„Jā, jā, mazs nu gan es esmu,” strautiņš klusām atbildēja, „bet ja nebūtu mazu strautu, tad nebūtu arī tevis, lielās upes.”

Ar ko strautiņš atšķiras no upes?

Ar ko viena diena atšķiras no otras?

Ar ko cilvēks atšķiras no cilvēka?

- Priekšmeti cits no cita atšķiras ar savām īpašībām. Kādenis (īpašības vārds) ir vārds, kas izsaka, kāda ir priekšmeta īpašība.

62. u z d e v u m s. Pieraksti, kādiem priekšmetiem ir šādas īpašības: Spožs, Gārš. Silts. Kupli. Labs. Uzcītīgs. Kārs. Ass. Zajš. Dziļš. Liels, Raibi. Skaļi. Jautri. Smagi. Gudri. Viltīgi. Laipna.
Paraugš: Spožs nazis.

63. u z d e v u m s. Pieraksti, kādas īpašības ir šādiem priekšmetiem: Tinte. Galds. Siena. Mati. Rokas. Sniegs. Kamanas. Kalns. Upe. Mežs. Autobuss. Vijole. Grāmata. Vālodze. Lapsa. Zirgs. Māja. Nakts. Skudra.
Paraugš: Melna tinte.

64. u z d e v u m s. Pieraksti šiem kādeņiem pretējās īpašības apzīmējumu:

Dzilš. Taisns. Skaidrs. Salds. Ass. Gaŗš. Gaišs. Mazs. Vecs. Šaurs. Smags. Vesels. Silts. Miksts.

Paraugs: Dzilš — sekls.

65. u z d e v u m s. Uzraksti teikumos atbildes uz šādiem jautājumiem:

Kāda ir māmiņa? Kāds tētiņš? Kāda ir ziema? Kāda vasara? Kāds ir nazis? Kāds ir ezers? Kāda ir upe? Kāds ir tavs suns, kāds kaķis? Kāda ir māja? Kādas ir zemenes? Kādas ir lapas rudenī, kādas pavasari? Kāda ir mūsu dzimtene?

Pasvītā kādeņus!

25. KADEŅU SKAITLIS.

Sēnes.

Jaunās beciņas gaŗā zālē atgādina mazas maizītes. Zem jaunām eglītēm no zaļām sūnām lien ārā gailenes kā dzeltenī ziedi. Sārtie rudmieši pelēkajā norā atgādina maigas austiņas, kas pieklāvušās pie vēsās zemes. Pirksti pieskaŗas tiem kā dzīvai miesai, un nolauztais kātiņš piesūcas ar sārtu sulu.

(Pēc K. Skalbes.)

Uzrādi iepriekšējos teikumos kādeņus!

Kuŗiem lietvārdiem tie pievienoti?

Kādā skaitlī šie lietvārdi?

Kādā skaitlī lietvārdiem pievienotie kādeņi?

○ Kādenis var būt gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī. Kādeņa skaitlis atkarīgs no lietvārda skaitļa. Kādā skaitlī lietvārds, tādā arī tam pievienotais kādenis.

66. u z d e v u m s. Noraksti sekojošās mīklas, pierakstot kādeņiem vajadzīgās vienskaitļa un daudzskaitļa galotnes, iekavās atzīmējot: vienskaitlis vai daudzskaitlis:

1. Maz- maz- mājiņa, neviena lodziņa; pieci maz- kambarīši, katrā divi meln- vīri.

2. Zaļ- cūciņa, sarkan- sivēniņi.

3. Gaŗ- gaŗ- tēvs, jo gaŗ- māte, apaļ- dēliņš, plakan- meita.

4. Sarkan- zirdziņš, meln- kamanas, balt- vīriņš sēd iekšā.

5. Balt- zeme, meln- sēkla.

Paraugs: 1. Maza (viensk.) maza (viensk.) mājiņa...

26. KADEŅU DZIMTE.

Tumša nakts zvejniekam,

Zelts vizēja laiviņā;

Melnas kājas arājam,

Balts biķeris rociņā.

Zaļi koki, zaļi meži,

Zaļa visa vasariņa;

Zaļš ir mans vainadziņš

No zaļām zilītēm.

(T. dz.)

Uzrādi iepriekšējās tautas dziesmās kādeņus!
 Kuņiem lietvārdiem tie pievienoti?
 Kādas dzimtes ir šie lietvārdi?
 Kādā dzimtē lietvārdiem pievienotie kādeņi?
 Kas noteic kādeņa dzimti?

● **Kādeņa dzimte atkarīga no lietvārda dzimtes. Kādā dzimtē lietvārds, tādā tam arī pievienotais kādenis.**

67. u z d e v u m s. Noraksti iepriekšējās tautas dziesmas, pasvitrājot kādeņus! Liec iekavās dzimtes apzīmējumu!

Paraus: Tumša (siev. dz.) nakts zvejniekam.

27. LIETVĀRDU UN KĀDEŅU LOCĪŠANA (DEKLINĀCIJA).

Arājs ar kalniņā,
 Avots tek lejiņā.
 Netrūkst maizes arājam,
 Ne ūdens avotam.

Lēni, lēni Dieviņš nāca
 No kalniņa lejiņā:
 Netraucēja ievas ziedu,
 Ne arāja kumeliņu.

(T. dz.)

Šajās tautas dziesmās lietvārdam a r ā j s dažādas galotnes. Kā kuņo reizi jautāsim, lai atbildē dabūtu šo vārdu ar dotajām galotnēm?

Uzrādi iepriekšējās tautas dziesmās citus lietvārdus! Uz kādiem jautājumiem tie atbild?

Ir saulīte, ir māmiņa,
 Abas vienu labumiņu:
 No saulītes silti rīti,
 No māmiņas mīli vārdi.

Māmiņai labu daru
 Visu mūžu dzīvojot:
 Viņa mani mazu kopa,
 Viņa lielu audzināja.

Ar māmiņu runājot,
 Krēsliņā nesēdēju.
 Krēslu devu māmiņai,
 Lai teic gudru padomiņu.

Valodā vien pazinu,
 Kuņa mana bārenīte:
 Vai dziedāja, vai runāja,
 Vien māmiņu pieminēja.

Paskatos saulītē
 Kā savā māmiņā:
 Gana silta, gana jauka,
 Valodiņas vien nebij.

Bērziņ, tavu kuplumiņu
 Līdz pašai zemītei!
 Māmiņ, tavu labumiņu
 Līdz mūžiņa galiņam!

(T. dz.)

Uz kādiem jautājumiem atbild lietvārds m ā m i ņ a šajās tautas dziesmās?

Pēdējā tautas dziesmiņā m ā m i ņ ir uzruna. Uzrunai jautājuma nav.

68. u z d e v u m s. Izraksti pēc kārtas jautājumus, uz kuņiem atbild vārds m ā m i ņ a šajās tautas dziesmās!

- **Lietvārdi var atbildēt uz jautājumiem: kas? kā? kam? ko? ar ko? kur?**

E z e r s (vienskaitlis).

Pie mūsu mājām atrodas dziļš ezer- (kas?). Ezer- (kā?) krasti apauguši kokiem un krūmiem. Ezer- (kam?) liela nozīme mūsu māju dzīvē. Ezer- (ko?) mēs bieži pieminam savās valodās. Ar ezer- (ar ko?) saistās arī dažādi nostāsti. Ezer- (kur?) dzīvo zivis un vēži.

E z e r i (daudzskaitlis).

Mūsu dzimtenē ir vairāki lieli ezer- (kas?). Šo ezer- (kā?) krasti ir dažādi. Siem ezer- (kam?) liela nozīme tautas dzīvē. Ievērojamākos ezer- (ko?) bieži piemin grāmatās. Arī mēs ar šiem ezer- (ar ko?) iepazīsimies. Mūsu dzimtenes ezer- (kur?) slēpjas lielas bagātības!

69. u z d e v u m s. Svītriņu vietā lietvārdiem liec vajadzīgās galotnes, lai šie vārdi atbildētu uz jautājumiem, kas iekavās!

- **Lietvārds un kādenis kā vienskaitlī, tā daudzskaitlī, atbildot uz jautājumiem, maina galotnes. Šādu galotņu maiņu sauc par lietvārdu un kādeņu locīšanu (deklināciju).**

Nosauc jautājumus, uz kuriem atbildot, vārdi maina savas galotnes!

Cik ir šādu jautājumu?

Lietvārds un kādenis maina savas galotnes, atbildot uz sešiem dažādiem jautājumiem. Tāpēc izšķir sešus locījumus. Vēl ir septītais — uzrunas locījums.

Katram locījumam savs jautājums un arī savs nosaukums:

1. Nominatīvs	atbild uz jautājumu	kas?
2. Ģenitīvs	„ „ „	kā?
3. Datīvs	„ „ „	kam?
4. Akuzatīvs	„ „ „	ko?
5. Instrumentālis	„ „ „	ar ko?
6. Lokatīvs	„ „ „	kur?
7. Vokātīvs	ir uzrunas locījums; jautājuma nav.	

R a k s t o t locījumu nosaukumus apzīmē tikai ar pirmo burtu:

N. kas? Ģ. kā? D. kam? A. ko? I. ar ko? L. kur? V. —

Grūtākos gadījumos der jautājumu paplašināt, piem.:

Ģ. kā? (kā man trūkst?) — laika.

A. ko? (ko redzu?) — koku.

28. LIETVARDU UN KADEŅU LOCĪŠANAS PARAUGI.

a) Lietvārdi.

Vīriešu dzimtes vārdi.

Vienskaitlis.

N. kas?	Ozols,	ceļš,	kaplis,	tirgus.
Ģ. kā?	Ozola,	ceļa,	kapļa,	tirgus.
D. kam?	Ozolam,	ceļam,	kaplim,	tirgum.
A. ko?	Ozolu,	ceļu,	kapli,	tirgu.
I. ar ko?	Ar azolu,	ar ceļu,	ar kapli,	ar tirgu.
L. kur?	Ozolā,	ceļā,	kaplī,	tirgū.
V. (uzruna)	Ozol!	ceļš!	kapli!	tirgus!

Daudzskaitlis.

N. kas?	Ozoli,	ceļi,	kapļi,	tirgi.
Ģ. kā?	Ozolu,	ceļu,	kapļu,	tirgu.
D. kam?	Ozoliem,	ceļiem,	kapļiem,	tirgiem.
A. ko?	Ozolos,	ceļus,	kapļus,	tirgus.
I. ar ko?	Ar ozoliem,	ar ceļiem,	ar kapļiem,	ar tirgiem.
L. kur?	Ozolos,	ceļos,	kapļos,	tirgos.
V. (uzruna)	Ozoli!	ceļi!	kapļi!	tirgi!

70. uzdevums. Loci šādus vārdus:

zaķis, sienāzis, brālis, kumelš, Jānis, burts, rats, kalējs, vidus, ledus.

Sieviešu dzimtes vārdi.

Vienskaitlis.

N. kas?	Ala,	upe,	klints,	govs.
Ģ. kā?	Alas,	upes,	klints,	govs.
D. kam?	Alai,	upei,	klintij,	govij.
A. ko?	Alu,	upi,	klinti,	govi.
I. ar ko?	Ar alu,	ar upi,	ar klinti,	ar govi.
L. kur?	Alā,	upē,	klintī,	govī.
V. (uzruna)	Ala!	upe!	klints!	govs!

Daudzskaitlis.

N. kas?	Alas,	upes,	klintis,	govis.
Ģ. kā?	Alu,	upju,	klinšu,	govju.
D. kam?	Alām,	upēm,	klintīm,	govīm.
A. ko?	Alas,	upes,	klintis,	govis.
I. ar ko?	Ar alām,	ar upēm,	ar klintīm,	ar govīm.
L. kur?	Alās,	upēs,	klintīs,	govīs.
V. (uzruna)	Alas!	upes!	klintis!	govis!

71. uzdevums. Loci šādus vārdus:

Venta, skola, saule, dziesma, nakts, talka, zvaigzne, pils, lakstīgala, Annele, vijolīte, zilīte, lēle, lapsene, klēts, ābele, uguns.

b) Kādeņi (kopā ar lietvārdiem).

Vīriešu dzimtes vārdi.

Vienskaitlis.

N. kas?	Augsts kalns,	garš ceļš.
Ģ. kā?	Augsta kalna,	gara ceļa.
D. kam?	Augstam kalnam,	garām ceļam.
A. ko?	Augstu kalnu,	garu ceļu.
I. ar ko?	Ar augstu kalnu,	ar garu ceļu.
L. kur?	Augstā kalnā,	garā ceļā.
V. (uzruna)	Augstais kalns!	garais ceļš!

Daudzskaitlis.

N. kas?	Augsti kalni,	gari ceļi.
Ģ. kā?	Augstu kalnu,	garu ceļu.
D. kam?	Augstiem kalniem,	gariem ceļiem.
A. ko?	Augstus kalnus,	garus ceļus.
I. ar ko?	Ar augstiem kalniem,	ar gariem ceļiem.
L. kur?	Augstos kalnos,	garos ceļos.
V. (uzruna)	Augstie kalni!	garie ceļi!

72. uzdevums. Loci šādus kādeņus (kopā ar lietvārdiem):
jauns bērzs, bailīgs putns, mazs cilvēks, straujš ūdens, rupjš audums,
zajš koks.

Sieviešu dzimtes vārdi.

Vienskaitlis.

Daudzskaitlis.

N. kas?	Sausa vasara,	Sausas vasaras.
Ģ. kā?	Sausas vasaras,	Sausu vasaru.
D. kam?	Sausai vasarai,	Sausām vasarām.
A. ko?	Sausu vasaru,	Sausas vasaras.
I. ar ko?	Ar sausu vasaru,	Ar sausām vasarām.
L. kur?	Sausā vasarā,	Sausās vasarās.
V. (uzruna)	Sausā vasara!	Sausās vasaras!

73. uzdevums. Loci šādus kādeņus (kopā ar lietvārdiem):
svēta vieta, plaša pasaule, slapja malka, smalka sāls, veca pils, agra
salna, smuindra priede.

● **Kādeņus (ar galotni -s, -š, un -a) loka tāpat kā lietvārdus.**

29. GARĻ PATSKAŅI LIETVĀRDU UN KĀDEŅU GALOTNĒS.

a) Lokātīvā.

Uz kādu jautājumu atbild lietvārdi lokātīvā?
Saki lietvārdus vienskaitļa un daudzskaitļa lokātīvā!
Kāds patskanis šo lietvārdu galotnēs?

Vienskaitļa un daudzskaitļa lokatīvā pēdējais patskanis vienmēr garš, tādēļ rakstot jāapzīmē ar garuma zīmi, piem.:

N. māja — L. (kur?) mājā, mājās,

N. upe — L. (kur?) upē, upēs.

N. smilts — L. (kur?) smiltī, smiltīs.

N. ceļš — L. (kur?) ceļā, ceļos.

N. tirgus — L. (kur?) tirgū, tirgos u.t.t.

● **Vīriešu dzimtes daudzskaitļa lokatīvā visi vārdi beidzas ar -os. Uz o latviešu valodā svītriņu neliek, jo o ir divskanis.**

74. uzdevums. Uzraksti vienskaitļa un daudzskaitļa lokatīvā vārdus:

1. Skola. Zeme. Klase. Pils. Zars. Jūra. Iela. Liela. Vējš. Rudens. Gods. Acs. Zaļš. Virtuve. Krāsns. Pagātne. Tirgus.

2. Egle. Klase. Rotaļa. Rīts. Kālis. Piestātne. Ledus. Mazs. Oga, Sainis, Groziņš. Ūdens. Varonis. Dārzs. Telts.

Paraugs: Skola — skolā — skolās.

75. uzdevums. Pārraksti teikumus, pārveidojot lokatīvā vārdus, kas iekavās:

1. Arājs ar (kalniņš), avots tek (lejiņa). (Rasa) man kājas sala, (migla) zuda raibaliņa. Stādīju ieviņu plāniņa (vidus). Visi gani (mājas) dzina, visiem vārtu vērejiņa. Strauta (malā) ganīdama, (strauts) metu vainadziņu. Ar gailīti (Rīga) braucu, trīs zirniši (vezums). Nevis slinkojot un pūstot tautu (labs gods) ceļ.

2. Pūt, vējiņi, dzen laiviņu, aizdzen mani (Kurzeme)! Div' dūjiņas (gaiss) skrēja, div' bāliņi (kaŗš) jāja. Tur (burvīga gaisma) viss zaigo un laistās, ik skaņa tur (dziesmas) un (saskaņas) saistās.

b) Datīvā un instrumentālī.

Tā dzīvot meitiņām

Kā baltām aitiņām:

Nenīsties, nebārties,

Neturēt ienaidiņa.

Usnes auga tīrumā,

Meitām kaunu darīdamas;

Meitas usnes izravēja,

Usnēm kaunu padarīja.

Es negribu palaisties,

Kamēr dzīva dzīvodama,

Ne miegam, ne darbam,

Ne ļaudīm, valodām.

Pazīt bija purva egli

No melnām skujiņām;

Pazīt bija bārenīti

No gaužām asarām.

(T. dz.)

Tēvam melns kažoks ar zaļām siksnām.

Kas lec un iet bez kājām? (Mīklas.)

Mežs ar ausīm, lauks ar acīm.

Ļaudīm nevar muti aizbāzt.

Tukšām valodām prātīgs cilvēks netic.

(Sakāmi vārdi un parunas)

Uz kādu jautājumu atbild lietvārdi datīvā, instrumentālī?

Saki kādu sieviešu dzimtes lietvārdu vienskaitļa un daudzskaitļa datīvā, instrumentālī!

Kāds patskanis šo vārdu daudzskaitļa datīvā un instrumentālā galotnēs?

- Visiem sieviešu dzimtes lietvārdiem un kādeņiem daudzskaitļa datīvā un instrumentālī pēdējais patskanis vienmēr garš (galotnes -ām, -ēm, -īm, -ūm), piem.:

D. kam? dienām, upēm, klintīm, pelūm, augstām.

I. ar ko? ar dienām, upēm, klintīm, pelūm, augstām.

76. u z d e v u m s. Uzraksti vienskaitļa un daudzskaitļa datīvā:

- sieviešu dzimtes vārdus: nedēja, klase, spuldze, acs, auss;
- vīriešu dzimtes vārdus: tēvs, gaiss, mūris, pulkstenis, medus.

Paraugs: Vienskaitļa D. Daudzskaitļa D.
Nedēļai — nedēļām.

77. u z d e v u m s. Uzraksti daudzskaitļa datīvā un instrumentālī vārdus:

burtņīca, baznīca, lelle, istaba, aizkrāsne, svētdiena, pusdiena, cepure, izstāde, burve, nots, rūts.

Paraugs: Daudzskaitļa D. Daudzskaitļa I.
Burtņīcām — ar burtņīcām.

78. u z d e v u m s. Uzraksti daudzskaitļa datīvā vārdus:

- Liela māja, stāva klints, sveša zeme, čakla bitīte, zaļa birzs, viena nedēja, gaiša istaba.
- Auksta diena, dziļa grava, īsa nakts, asa izkopts, laba draudzene, jauna klēts, silta saule, vēla bezdelīga.

Paraugs: N. vsk. D. dzsk.
Liela māja lielām mājām

30. MIKSTINATIE LIDZSKAŅI LIETVARDU LOCĪJUMOS.

a) Vīriešu dzimtes vārdos.

Vienskaitlis.

N. kas?	Brālis,	stūris,	Pēteris.
Ģ. kā?	Brāja,	stūra,	Pētera.
D. kam?	Brālim,	stūrim,	Pēterim.
A. ko?	Brāli,	stūri,	Pēteri.
I. ar ko?	Ar brāli,	ar stūri,	ar Pēteri.
L. kur?	Brālī,	stūrī,	Pēterī.
V. —	Brāli!	stūri!	Pēter!

Daudzskaitlis.

N. kas?	Brāji,	stūri,	Pēteri.
Ģ. kā?	Brāju,	stūru,	Pēteru.
D. kam?	Brāļiem,	stūriem,	Pēteriem.
A. ko?	Brājus,	stūrūs,	Pēterus.
I. ar ko?	Ar brāļiem,	ar stūriem,	ar Pēteriem.
L. kur?	Brāļos,	stūros,	Pēteros.
V. —	Brāji!	stūri!	Pēteri!

Nosauca mikstinātos līdzskaņus!
Uzrādi mikstinātos līdzskaņus locījumos!

● Lietvārdos, kam vienskaitļa nominatīvā galotne -is, mū tina līdzskani vienskaitļa ģenitīvā un visos daudzskaitļa locījumos.

Mikstinājumu ī runā labi sadzirdam, bet ne tā mikstinājumu ģ. Tāpēc jāievēro, ka ģ vienmēr lieto tur, kur ī līdzīgos vārdos!

Piem.: stūris — brālis, stūri — brāļi, mūru — brāļu, (bet ar mūri — ar brāli) u. tml.

79. uzdevums. Uzraksti vienskaitļa ģenitīvā:

a) Kārlis, pavasaris, decembris, nēģeris;

b) cirulis, janvāris, teātris, zemturis;

c) melis, komandieris, altāris, veseris.

Paraugs: Kārlis — Kārļa, pavasaris — ...

80. uzdevums. Uzraksti vienskaitļa nominatīvā un ģenitīvā visus mēnešu nosaukumus!

81. uzdevums. Sadomā pats: vienu lietvārdu, kas N. beidzas ar —lis, otru ar —ris! Loci tos blakus visos vienskaitļa un daudzskaitļa locījumos!

b) Sieviešu dzimtes vārdos.

Vienskaitlis.

N. kas?	Saule,	dūre,	cepure.
Ģ. kā?	Saules,	dūres,	cepures.
D. kam?	Saulei,	dūrei,	cepurei.
A. ko?	Sauli,	dūri,	cepurī.
I. ar ko?	Ar sauli,	ar dūri,	ar cepuri.
L. kur?	Saulē,	dūrē,	cepurē.
V. —	Saule!	dūre!	cepure!

Daudzskaitlis.

N. kas?	Saules,	dūres,	cepures.
Ģ. kā?	Sauļu,	dūru,	cepuļu.
D. kam?	Saulēm,	dūrēm,	cepurēm.
A. ko?	Saules,	dūres,	cepures.
I. ar ko?	Ar saulēm,	ar dūrēm,	ar cepurēm.
L. kur?	Saulēs,	dūrēs,	cepurēs.
V. —	Saules!	dūres!	cepures!

Uzrādi mikstinātos līdzskaņus locījumos!

● Lietvārdos, kam vienskaitļa nominatīvā galotne -e, mikstina līdzskani daudzskaitļa ģenitīvā.

Arī šeit šaubu gadījumos var salīdzināt ar līdzīgu vārdu, kam r vietā l, piem.: sile — taure; siļu — tauļu; sili — tauri u.t.t.

Makšķernieks.

1. Pēte-is ir liels makšķernieks. Visu janvā-a, februā-a un marta mēnesi viņš gaida pavasa-i. No rītiem, braukdams tramvajā uz skolu, viņš arvien apskata Daugavu. Dažreiz viņš tā nogrimis Daugavas pētīšanā, ka kasie-ei vairākas reizes jājautā pēc naudas biļetei. Dažreiz viņš aizmirst, pie kuŗa ielas stū-a tam jāizkāpj, un dabū upes dēļ iet kādu gabalu kājām atpakaļ.

2. Visgrūtāk Pēte-im klājas, kad pavasa-a saule izkausē ledu Daugavā. Bieži viņš tad vaka-os cilā makšķe-es kātu. Bet tētis neļauj iet uz upi, kamēr skolas laiks nav beidzies. Pēte-im vēl jāgaida. Bet pēc mācību beigām pirmais ceļš viņam ar makšķe-i uz upi. Tur viņš bez cepu-es sēd caurām dienām. Vakarā būs asa-u vira. Bez asa-iem Pēte-a lomā dažreiz ir arī kāda lielāka zivs.

Pie upes viņam pāiet vasa-a un pienāk septemb-is, kad jāsak atkal domāt par skolu.

82. u z d e v u m s. Noraksti šos teikumus un svītriņu vietā liec r vai ņ!

31. ATKĀRTOJUMS.

1. Locījumi un locīšana.

1. Uz kādiem jautājumiem var atbildēt lietvārdi un kādeņi?
2. Kādi lietvārdi un kādeņi maina galotnes?
3. Ko sauc par lietvārdu un kādeņu locīšanu?
4. Nosauc pēc kārtas visus locījumus līdz ar jautājumiem!
5. Uzraksti pēc kārtas visus locījumu saīsinājumus! Izlasi tos!
6. Uzraksti pēc kārtas visus locījumu nosaukumus nesaīsinātus!

Lausks.

1. Lausks esot vecs vīriņš, kas lielā salā staigā apkārt un ar savu cirvīti piesit pie kokiem, sētām un māju sienām. Tad mēs sakām: Lausks spēŗ! Mēs visi esam dzirdējuši Lausku spēŗam, bet redzējuši veco vīru, protams, neesam. No kā gan rodas šis troksnis?

2. Mitrā laikā kokos, baļķu šķirbās un citās tamlīdzīgās vietās iesūcas ūdens. Ziemā šis ūdens sasilst un pārplēš koku. Tāpat pārsprāgst arī pudele, ja tanī ielejam ūdeni un izliekam salā. Ūdens sasilstot izplešas. Priekšmetiem plīstot, rodas stiprs troksnis.

83. u z d e v u m s. Noraksti tekstu! Aiz lietvārdiem iekavās raksti jautājumu, skaitli, locījumu!

Paraugs: Lausks (kas? vsk. N.).

2. Garie patskaņi un mīkstinātie līdzskaņi locījumu galotnēs.

1. Kāds vienmēr pēdējais patskaņis lokātīva galotnēs?
2. Iedomā dažus lietvārdus un kādeņus! Saki tos vienskaitļa un daudzskaitļa lokātīvā! Uzraksti šos vārdus lokātīvā!

3. Kāds patskanis vienmēr sieviešu dzimtes daudzskaitļa datīva un instrumentāļa galotnēs?

4. Iedomā dažus siev. dzimtes lietvārdus, kādeņus! Saki, pēc tam uzraksti tos vienskaitļa un daudzskaitļa datīvā!

5. Saki kādu lietvārdu, kas vienskaitļa N. beidzas ar -ris, ar -re! Kādos locījumos mikstina r šajos vārdos?

6. Kā šaubu gadījumā zināt, kas jālieto — r vai ņ?

32. BALSIGIE UN NEBALSIGIE LIDZSKAŅI.

Ar ko līdzskaņi atšķiras no patskaņiem?

Nosauc līdzskaņus!

Izšķir balsīgos un nebalsīgos līdzskaņus.

● **Balsīgie līdzskaņi:** b, d, g, ģ, v, z, ž. **Tiem atbilst**
nebalsīgie līdzskaņi: p, t, k, ķ, f, s, š.

Lasi balsīgos un nebalsīgos līdzskaņus! Salīdzini balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu izrunu!

a) Balsīgie un nebalsīgie līdzskaņi vārdu beigās.

Bieži vien balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu izruna nesaskan ar rakstību.

Balsīgie līdzskaņi nebalsīgo priekšā izrunā pārvēršas par nebalsīgiem, piem.: l a b s izrunā kā l a p s, l o g s kā l o k s, m a z s izrunā kā m a s s.

Arī nebalsīgie līdzskaņi nebalsīgo priekšā izrunā pārvēršas, saplūst kopā vai pazūd, piem.: v ē j š izrunā kā v ē š, k l ē t s kā k l ē c.

● Lai zinātu, kāds līdzskanis katreiz jāraksta vārda beigās, vārds jāpārveido tā, lai aiz līdzskaņa nāk kāds patskanis. Tad pareizais līdzskanis būs labi dzirdams.

Piemēri:

d ā r z s izklausās kā d ā r s s, bet jāraksta ar z, jo — dārza;
valgs izklausās kā valks, bet jāraksta ar g, jo — valga;
zobs izklausās kā zops, bet jāraksta ar b, jo — zoba;
gāds izklausās kā gacs, bet jāraksta ar d, jo — gada;
slapjš izklausās kā slapš, bet jāraksta ar j, jo — slapja.

84. u d e v u m s. Turpini!

Divi draugi, viens draugs.
„ trauki, „
„ stabi, „
„ ragi, „
„ galdi, „

Divas sirdis, viena
„ zivis „
„ govīs „
„ klintīs „
„ rūtīs „

85. u z d e v u m s. Svītriņu vietā raksti pareizo līdzskani! Vārdam blakus raksti, kā pārbaudīji!

p vai b?	k vai g?	s vai z, š vai ž?
Jēka-s	val-s	bēr-s
ka-s	zir-s	sau-s
nēla-s	svai-s	mo-s
grā-s	lai-s	spo-s
glā-s	nai-s	sve-s

Paraugs: Jēkabs (Jēkaba), valgs (valga) ...

86. u z d e v u m s. Pārveido vārdus, kas iekavās, lai iznāk pareizs teikums:

Ciema kukulis (garda). (Bailīga) kā zaķis, (manīga) kā kaķis. Kas jauns sliņķis, tas (veca) zaglis. (Labi) tikums spīd vairāk nekā (zelta). (Goda) iet pa ceļu, (negoda) pa ceļa malu. Pats kā (zirga), galva kā (cimda). (Maza maza) viriņš, (asa asa) cirvītis. Kur ir (zirga), tur vezums.

Paraugs: Ciema kukulis gards.

b) Balsīgie un nebalsīgie līdzskaņi saliktos vārdos.

Lietus	+	sargs	=	lietussargs.
Pils	+	kalns	=	pilskalns.
Biezs	+	piens	=	biezpiens.
Maza	+	saimniecība	=	mazsaimniecība.
Drošs	+	sirdīgs	=	drošsirdīgs.
Iz	+	šūt	=	izšūt.
Ap	+	gabals	=	apgabals.

Daiļai karaļmeitai
Dunošs pārkonratiņš,
Dimantspole, zibens pavedieni. (J. Rainis)

Novēro, kā veidojas salikti vārdi!

Kā šķir saliktus vārdus, pārnesot daļu jaunā rindā?

● Saliktos vārdos pirmais vārds parasti zaudē savu lokāmo galotni.

Piem.:

cūka + gans = cūkgans, mežs + sargs = mežsargs.

Turpretī uguns + puķe = ugunspuķe, uz + ticīgs = uzticīgs.

● Ja saliktā vārdā salikuma vietā sanāk kopā balsīgi un nebalsīgi līdzskaņi, tad no izrunas vien skaidri nezinām, kāds līdzskanis īsti rakstāms. To var zināt, ja salikto vārdu iedomājamies sadalītu sastāvdaļās,

Piem.: dzelzceļš (izr. dzelsceļš) sastāv no dzelzs (dzelzu) un ceļš — jāraksta ar z; apgabals (dzirdam abgabals), bet sastāv no ap un gabals — jāraksta ar p; cūkgans (dzirdam cūggans), bet sastāv no cūka un gans, — jāraksta ar k.

87. u z d e v u m s. Uzraksti saliktenus!

a) A r a i z: pērn, skriet, braucējs, sainis, salt, saule, stāt, tikt, galds, sviests.

Paraugs: Aizpērn, aizskriet.

b) A r u z: saukt, slavēt, traukties, zināt, dziedāt, sākt.

c) A r i z: beigt, gatavot, cirtums, sacīt, skaidrot, skaņa, skats, smiet, strādāt, šuvums, tikt, trūkt, zust, zvejoj.

d) A r a p: bedīt, bēdināt, domāt, dzīvot, gabals, gādāt, gāzt, ģērbt, zināt, paijāt.

e) A r a t: balsts, dabūt, gadījums, skabarga, slēgt, teikt.

88. u z d e v u m s. Uzraksti saliktenī vārdus: cilts + grāmata, dzelzs + zāle, aiz + sniedzams, pils + dārzs, valsts + vīrs, ne + iespējams, pie + ejams, vidus + skola;

sausa + zeme, sestā + diena, pirmā + diena, mazs + turīgs, augša + stāvs, biezs + piens, dzelzs + ceļš, maijs + vabole, puse + diena, puse + gads, svētā + diena.

Paraugs: Sauszeme, sestdiena.

33. NORISENIS JEB DARBĪBAS Vārds (VERBS).

Skolēni iet uz skolu. Viņi tur lasa, raksta, dzied un rotaļājas. Tēvs un māte strādā. Viņi rūpējas par bērniem. Naktīs ļaudis guļ un atpūšas. Zaķis tup mežā un snauž. Koki stāv un grimst nakts krēslā.

Uzrādi vārdus, kas izteic kāda priekšmeta darbības norisi vai stāvokli!

- Priekšmetiem var būt kādas darbības norise vai stāvoklis. Vārdu, kas izsaka darbības norisi vai stāvokli, sauc par noriseni (darbības vārdu).

89. u z d e v u m s. Izsaki vārdos šādu priekšmetu darbības norisi:

Putns, Zivs. Aita. Zēns. Vēzis. Pļāvējs. Koki. Lakstīgala. Ābols. Vējš. Zvaigznes. Mākoņi. Skolotāja. Zemnieks. Kasieris. Uguns. Šāvējs. Burvis. Audēja.

Paraugs: Putns laižas, lidinās, knābā, dzied.

90. u z d e v u m s. Mini priekšmetus ar šādu darbības norisi vai stāvokli:

Rej. Svilpē. Kaļ. Skalda. Stāstīja. Stāstīs. Blēja. Smaržo. Sēj. Kūko. Zviedz. Rūc. Atbild. Mācās. Gana. Aug. Zvejo. Pērk. Slavē. Vērpj. Maļ. Vingro. Mazgā. Ap. Šūpojas. Līgojas. Cilājas. Sēd.

34. NORISEŅU SKAITLIS.

Nāciet, bērni, klausīties,
Kā dzied putra kambarī!
Pieniņš dzied, šķīstums velk,
Putraimiņš trinkšķināja.

Trīcēj' kalni, skanēj' meži,
Kad dziedāju lejiņā;
Saka ļaudis dzirdēdami:
Lakstīgala skaisti dzied.
(T. dz.)

Uzrādi iepriekšējās tautas dziesmās noriseņus, kas apzīmē viena priekšmeta darbību!

Uzrādi noriseņus, kas apzīmē vairāku priekšmetu darbību!

- Ja norisenis izsaka viena priekšmeta darbības norisi vai stāvokli, tad tas ir vienskaitlī; piemēram: es lasu, putns dzied. Ja norisenis izsaka divu vai vairāku priekšmetu darbības norisi vai stāvokli, tad tas ir daudzskaitlī; piemēram: mēs lasām, putni dzied.

91. u z d e v u m s. Pārveido teikumus, lai noriseņi būtu daudzskaitlī! Es strādāju. Tu rotaļāties. Kalējs kaļ lemešus. Aizej pēc malkas! Es atnesu grāmatas. Vai tu māki peldēt? Ezerā zied ūdensroze. Kaimiņš runā. Es klausos.

Paraugs: Mēs strādājam.

92. u z d e v u m s. Pārveido teikumus, lai noriseņi būtu vienskaitlī! Vistas kladzina. Jūs brīnāties. Mēs ejam. Skolēni vingro. Mākoņi aizpeld. Vāveres lēkā. Odi sic. Meitas vērpj. Līgo!āji ligo. Vārpas briest. Kareivji soļo. Mēs zīmējam. Jūs rakstāt.

Paraugs: Vīsta kladzina.

35. NORISEŅU PERSONAS.

Sen dzīros, nu es iešu	Mēs bijām mātes meitas,
Ar ziemeli spēkoties:	Visas mīļi dzīvojām:
Ūdens putu kreklu vilku,	Vienu zīļu vainadziņu
Sīkakmeņu kažociņu.	Katra dienu valkājam.

(T. dz.)

Uzrādi noriseņus šais tautas dziesmās!

- Ja darbības norisi vai stāvokli izteic runātājs jeb pirmā persona, tad norisenim vienskaitlī var pievienot vārdiņu es, bet daudzskaitlī mēs, piemēram: es mācos, mēs mācāmies.

93. u z d e v u m s. Uzraksti pirmajā personā vienskaitlī un daudzskaitlī šādus noriseņus:

vest, skatīt, gulēt, strādāt, nest, maksāt, samalt, uzvest, darboties, jokoties, vēlēties.

Paraugs:	Vienskaitlis.	Daudzskaitlis.
	Es vedu.	Mēs vedam.

Rūci, rūci, rubenīti!	Lapsai aste nokritusi,
Ne tu manu bēdu rūci;	Purva malu staigājot.
Pats tu rūci savu bēdu,	Ja jūs, bērni, atrodat,
Savus bērnus barodams.	Paceliet lapsas asti!

(T. dz.)

Uzrādi noriseņus! Par kādām personām tie runā?

- Ja runā par uzrunātās jeb otras personas darbību vai stāvokli, tad norisenim vienskaitlī var pievienot vārdu — tu, bet daudzskaitlī — jūs; piemēram: tu strādā, jūs strādājat.

94. u z d e v u m s. Uzraksti vienskaitļa un daudzskaitļa otrā personā šādus noriseņus:

cirst, auklēt, velēt, skanēt, malt, skriet, šķirt, veidot, art, segt, mest.	
Paraugs:	Vienskaitlis. Daudzskaitlis.
	Tu cērt. Jūs cērtat.

Tētiņš.

Tēvam bija daudz darba un nepatīkšanu. Tāpēc viņš izskatījās noguris un saīdis. Te bērni ieskrēja pie viņa istabā. Viņi sveicināja tēvu. Ancītis ierāpās tēvam klēpī. Viņš deva tēvam zemenes. Ainiņa pajāja tēvu. Viņa sprauda tēvam svārku pogu caurumā ziedus. Tēva seja noskaidrojās. Viņš apkampa savus mīļos bērnus. Viņš tos ļoti mīlēja. Viņi tāpēc centās sagādāt tēvam daudz prieka.

- Ja runā par pieminētās **jeļ** trešās personas darbību vai stāvokli, tad noriseņiem vienskaitlī var pievienot vārduņus **viņš, viņa, bet daudzskaitlī — viņi, viņas; piemēram: viņš dzied, viņa dzied, viņi dzied, viņas dzied.**

95. u z d e v u m s. Noraksti iepriekšējos teikumus un pasvitrā trešās personas noriseņus!

96. u z d e v u m s. Uzraksti vienskaitļa un daudzskaitļa trešajā personā šādus noriseņus:

domāt, sajust, kļaudzināt, pirkt, celt, velt, skraidīt, smieties, noliekt, mest.

Paraugs:	Vienskaitlis.	Daudzskaitlis.
	Viņš domā.	Viņi domā.
	Viņa domā.	Viņas domā.

- Noriseņiem ir trīs personas: pirmā, otra un trešā persona.

97. u z d e v u m s. Uzraksti šādus noriseņus abos skaitļos un visās personās:

iet, greznot, spīdēt, durt, svērt, stāvēt, uzņemt, satvert, vizēt, mizot, šķirot.

Paraugs:	Vienskaitlis.	Daudzskaitlis.
	Es eju.	Mēs ejam.
	Tu ej.	Jūs ejat.
	Viņš iet.	Viņi iet.
	Viņa iet.	Viņas iet.

36. NORISEŅU LAIKI.

1. Cekulaina zīle dzied
Rīgas torņa galiņā.	3. Mēs bijām trīs māsiņas,
Visas mīļi dzīvojam:
2. Iztek zaļa lidaciņa,
Norauj manu vainadziņu.	Sedzām vienas villainītes,
Likām vienus vainadziņus.
4. Auni kājas, lakstīgala,
Dzīsim govīs paganīt!
Tu dziedāsi ievājā,
Es gotiņas ganīdama.	

(T. dz.)

Uzrādi dziesmiņās noriseņus!
Kad darbība notiek? (notika? notiks?)

- Darbība var notikt tagadnē, var būt notikusi pagātnē, var vēl notikt nākotnē.

Noriseņiem ir trīs laiki: tagadne, pagātne un nākotne.

Vilks un gans.

1. Ancītis (ganīt) meža malā aitas. Vienu dienu viņš joka dēļ (kliegt) pilnā kaklā: „Vilks nāk! Vilks nāk!” Ļaudis (saskriet) ar dakšām, rungām, šautenēm. Viņi vilku (neatrast) un (iet) mājās. Ancītis viņus vēl (izsmiet).

2. Otru dienu Ancītis atkal (saukt) pilnā kaklā: „Vilks aitās! Vilks aitās!” Atkal (saskriet) no ciema ļaudis. Kad vilku (neatrast), viņi atkal pikti (iet) uz mājām. Ancītis atkal (smieties).

3. Trešajā dienā vilks tiešām (iznākt) no meža. Ancītis (saukt), cik vien (jaudāt): „Glābiet, glābiet, vilks plēš aitas!” Bet neviens viņam (nenākt) palīgā. Vilks (nokost) daudz aitu un (aiznest) Ancīša mīļāko jēriņu.

98. uzdevums. Noraksti šos teikumus, liekot iekavās ieslēgtos noriseņus tagadnē!

Paraugs: Ancītis g a n a meža malā aitas.

99. uzdevums. Noraksti „Vilks un gans”! Iekavās ieslēgtos noriseņus liec pagātnē Ancīša atstāstījumā.

Paraugs: Es g a n ī j u meža malā aitas.

100. uzdevums. Noraksti „Vilks un gans”, liekot iekavās ieslēgtos noriseņus nākotnē!

Paraugs: Ancītis g a n ī s meža malā aitas.

37. GARĻ PATSKAŅI NORISEŅU GALOTNĒS.

a) Pagātnes galotnēs.

Uzraksti dažus noriseņus pagātnē daudzskaitļa pirmā un otrā personā! Kāds patskanis šo vārdu galotnēs?

- Noriseņu pagātnes daudzskaitļa pirmās un otras personas galotnē pēdējais patskanis (-ā) vienmēr garš.

Piem.: Mēs metām, braucām, dzērām, lasījām u.t.t.

Jūs metāt, braucāt, dzērāt, lasījāt u.t.t.

101. uzdevums. Uzraksti visās pagātnes daudzskaitļa personās noriseņus:

a) augt, izglābt, meklēt; b) celt, rādīt, klauvēt; c) kāpt, gaidīt, bradāt.

102. uzdevums. Iedomā 10 noriseņus! Uzraksti tos pagātnes daudzskaitļa 1. un 2. personā!

- Noriseņiem pagātnes galotnēs j priekšā garš patskanis.

Piem.: Es sacīju, lasīju, domāju, strādāju, cerēju, dabūju.

Tu sacīji, lasīji, domāji, strādāji, cerēji, dabūji.

Viņš, viņa sacīja, lasīja, domāja, strādāja, cerēja, dabūja.

Mēs sacījām, lasījām, domājām, strādājām, cerējām, dabūjām.

Jūs sacījāt, lasījāt, domājāt, strādājāt, cerējāt, dabūjāt.

Viņi, viņas sacīja, lasīja, domāja, strādāja, cerēja, dabūja.

Izņēmums ir daži noriseņi: bija, lija, rija, vija, sadzija, bijās.

103. u z d e v u m s. Uzraksti noriseņus visās pagātnes vienskaitļa un daudzskaitļa personās, pasvitrējot patskani galotnēs j priekšā:

a) darīt, skatīt, mazgāt; b) dalīt, gaidīt, kavēt; c) tīrīt, skaitīt, dziedāt.

b) Nākotnes galotnēs.

Cep, māte, kukuli,

Ja tu daiļi nedziedāsi,

Es dzišu ganos;

Uzlaidīšu vanadziņu;

Ja cepsi lielu,

Uzlaidīšu vanadziņu,

Tad dzišu tālu.

Noplūks tavu cekuliņu.

(T. dz.)

Uzrādi dziesmiņās noriseņus nākotnē! Kāds patskanis šo vārdu galotnēs s un š priekšā?

● Noriseņu nākotnes galotnēs s un š priekšā patskanis vienmēr garš.

Piem.: es sacīšu, turēšu, dabūšu; mēs sacīsim, turēsim, dabūsim; tu sacīsi, turēsi, dabūsi; jūs sacīsit, turēsit, dabūsit; viņš, viņa sacīs, turēs, dabūs.

104. u z d e v u m s. Uzraksti visās nākotnes vienskaitļa un daudzskaitļa personās:

a) rotāt, trīt, uzvarēt; b) zināt, vēltīt, taurēt!

38. MIKSTINĀTIE LIDZSKAŅI NORISEŅOS.

T a g a d n e.

Vienskaitlis.

Es ceļu, beru, ķeŗu,

Tu cel, ber, ķer.

Viņš cel, ber, ķeŗ.

Viņa cel, ber, ķeŗ.

Daudzskaitlis.

Mēs ceļam, beŗam, ķeŗam.

Jūs ceļat, beŗat, ķeŗat.

Viņi cel, beŗ, ķeŗ.

Viņas cel, beŗ, ķeŗ.

Uzrādi līdzskaņu mikstinājumus!

Kādās personās, skaitļos līdzskaņi mikstināti?

● Noriseņos mikstina līdzskaņus tagadnē visās personās, izņemot otru personu vienskaitlī.

Mikstināto r lieto šādos vārdos: art, bārt, bērt, burt, durt, dzert, irt, aizkart, pieskarties, kārt, kurt, ķert, pērt, sērt, spert, svērt, šķirt, tvert, vērt.

Šaubu gadījumos var salīdzināt ar līdzīgu vārdu, kam r vietā l, piem.: celt — bērt; viņš ceļ — viņš ber; es celšu — es bēšu, viņi cēla — viņi bēra.

105. uzdevums. Loki tagadnē iepriekš minētos noriseņus!

106. uzdevums. Uzraksti visās tagadnes vienskaitļa un daudzskaitļa personās noriseņus:

a) velt, dzert, kurt; b) kalt, bērt, art; c) smelt, svērt, vērt.

39. NORISEŅU LOCĪŠANA (KONJUGĀCIJA).

107. uzdevums. Uzraksti visās vienskaitļa un daudzskaitļa personās visos laikos šādus noriseņus:

ogot, mazgāt, ecēt, svētīt, lūkot, ceļot, slavēt, kavēt.

Paraugs:

	Tagadne.	
Vienskaitlis.		Daudzskaitlis.
Es ogoju.		Mēs ogojam.
Tu ogo.		Jūs ogojat.
Viņš ogo.		Viņi ogo.
Viņa ogo.		Viņas ogo.
	Pagātne.	
Es ogoju.		Mēs ogojām.
Tu ogoji.		Jūs ogojāt.
Viņš ogoja.		Viņi ogoja.
Viņa ogoja.		Viņas ogoja.
	Nākotne.	
Es ogošu.		Mēs ogosim.
Tu ogosi.		Jūs ogosit.
Viņš ogos.		Viņi ogos.
Viņa ogos.		Viņas ogos.

108. uzdevums. Uzraksti visās vienskaitļa un daudzskaitļa personās visos laikos šādus noriseņus:

mācīt, rakstīt, adīt, vārīt, valdīt, taupīt, ticēt, sacīt, locīt, dziedāt, raudāt.

Paraugs:

	Tagadne.	
Vienskaitlis.		Daudzskaitlis.
Es mācu.		Mēs mācām.
Tu māci.		Jūs mācāt.
Viņš māca.		Viņi māca.
Viņa māca.		Viņas māca.
	Pagātne.	
Es mācīju.		Mēs mācījām.
Tu mācīji.		Jūs mācījāt.
Viņš mācīja.		Viņi mācīja.
Viņa mācīja.		Viņas mācīja.

N ā k o t n e.

Es mācīšu.
Tu mācīsi.
Viņš mācīs.
Viņa mācīs.

Mēs mācīsim.
Jūs mācīsīt.
Viņi mācīs.
Viņas mācīs.

109. u z d e v u m s. Uzraksti visās vienskaitļa un daudzskaitļa personās un visos laikos šādus norisēnus:
celt, kalt, art, bērt, šķirt, ķert, kopt, kāpt, grābt, glābt, lemt.

Paraugs:

T a g ā d n e.

Vienskaitlis.
Es ceļu, aŗu, kopju.
Tu cel, ar, kop.
Viņš ceļ, aŗ, kopj.
Viņa ceļ, aŗ, kopj.

Daudzskaitlis.
Mēs ceļam, aŗam, kopjam.
Jūs ceļat, aŗat, kopjat.
Viņi ceļ, aŗ, kopj.
Viņas ceļ, aŗ, kopj.

P a g ā t n e.

Es cēlu, aru, kopu.
Tu cēli, ari, kopi.
Viņš cēla, ara, kapa.
Viņa cēla, ara, kopa.

Mēs cēlām, arām, kopām.
Jūs cēlāt, arāt, kopāt.
Viņi cēla, ara, kopa.
Viņas cēla, ara, kopa.

N ā k o t n e.

Es celšu, aršu, kopšu.
Tu celsi, arsi, kopsi.
Viņš cels, ars, kops.
Viņa cels, ars, kops.

Mēs ceisim, arsim, kopsim.
Jūs celsit, arsit, kopsit.
Viņi cels, ars, kops.
Viņas cels, ars, kops.

40. ATKARTOJUMS.

Nosauca dažus norisēnus, kas apzīmē priekšmeta darbības norisi vai stāvokli!

Kad norisenis vienskaitlī? Kad daudzskaitlī?
Cik norisenim personu? Kā sauc šīs personas?
Kādus vārdiņus tām pievieno?

Kad norisenis pirmajā, kad otrā, kad trešajā personā? Saki piemērus!

Cik norisēniem laiku? Kā tos sauc?
Kad norisenis tagadnē, pagātnē, nākotnē? Saki piemērus!

Kāds patskanis vienmēr pagātnes daudzskaitļa 1. un 2. personas galotnēs? Uzraksti piemērus!

Kāds patskanis pagātnes galotnēs j priekšā? Uzraksti piemērus!

Kāds patskanis vienmēr nākotnes galotnēs s vai š priekšā?
Uzraksti piemērus!

Kad mīkstināmi līdzskaņi norisēpos?

Jauka diena.

1. Alfonss grib šodien sarīkot lielu izbraukumu. No sešiem krēsliem un viena mazgājamā galdiņa viņš uztaisa verenus ratus, un Kārlītis drikst tiem jūgties priekšā. Par to viņš dabū „auzas" — smalki sadrupinātu kļiņģeri.

2. Tad Alfonss ir namdaris, un Kārlītis drikst viņam pienest akmeņus un kokus. Beidzot Alfonss uzcērtas par skolotāju un Kārlīti — skolēnu — liek katras 30 sekundes kaktā un plūc aiz ausīm. Tā zēni pavaža jauku dienu. (Pēc A. Brigaderes.)

110. uzdevums. Pārraksti „Jauka diena"! Pārveido noriseņus pagātnē un nākotnē!

41. TEIKUMU MĀCĪBA (SINTAKSE). TEIKUMĀ PRIEKŠMETS (SUBJEKTS).

Strazds bija mazā eglītē uztaisījis perekli. Bērni jau bija izperēti. Pienāk lapsa un saka: „Citi jau sēj. Man vēl nav arkls taisīts. Es gribu šo eglīti nocirst arkla ilksīm." Strazds sāka lūgties. Lapsa saka: „Dod man vienu no saviem bērniem, tad necirtīšu."

● Teikuma priekšmets atbild uz jautājumu: kas?

111. uzdevums. Uzrādi teikuma priekšmetu! Teic teikumus par Latviju, tēvu, māti, grāmatu, zīmuli, lakstīgālu, pavasari! Pasvitrā teikuma priekšmetu!

Pavaugs: P a v a s a r i s (kas?) ir klāt!

42. IZTEICEJS (PREDIKATS).

Tēvs meistaram saka: „Ansis ir jau diezgan liels. Mājās viņš nav slinks. Viņš grib mācīties amatu. Viņš būs krietns amatnieks."

Grāmatas ir mūsu draugi. Mūsu senči bija lieli dziedātāji. Brāļu kapi būs vienmēr mūsu tautas svētums.

112. uzdevums. Uzrādi teikuma priekšmetus! Kurš teikuma loceklis izteic ko tieši par teikuma priekšmetu? Uz kādiem jautājumiem atbild izteicējs?

● Izteicējs rāda, ko teikuma priekšmets dara, kāds ir teikuma priekšmets, kas ir teikuma priekšmets.

Lakstīgala d z i ē d (ko dara lakstīgala?). Lakstīgala ir s k a i s t a (kāda ir lakstīgala?). Lakstīgala i r p u t n s (kas ir lakstīgala?).

● Bieži vien teikuma priekšmetu ar izteicēju savieno saitiņa: ir (bija,būs), nav (nebija,nebūs), kļūst (kļuva,kļūs), top (tapa,taps), paliek (palika, paliks), tiek (tika, tiks). Saitiņa pieder pie izteicēja.

Tagadnē saitiņu var izlaist: Spalvas vieglas.

Tagadnē tā visvairāk lietojama, kad izteicējs ir lietvārds nominatīvā: Ābele ir augļu koks; bet arī te var izlaist: Ābele augļu koks.

Pagātnē un nākotnē saitiņa vienmēr vajadzīga: darbā biju (t īšu) centīgs.

113. uzdevums. Uzrādi teikuma priekšmetus un izteicējus kādā lasāmgabalā! Teic pats teikumus un uzrādi teikuma priekšmetus un izteicējus!

43. VIENKĀRŠS NEAPPLAŠINATS UN VIENKĀRŠS PAPLAŠINĀTS TEIKUMS.

Vasara iet uz beigām. Siena gubas no līčiem nozudušas. To vietā stāv noplukušas kaudzes. Visur jūt rudenī. Gaisā vēsums.

- Teikuma priekšmetu un izteicēju saue par teikuma virslocekļiem. Bez tiem teikums nav pilnīgs.

Kā krita sniegs! Neilgā brīdī visiem stabiem bija baltas cepures galvā. Visi koku žuburi kļuva balti. Tad piepeši sniegs mitējās. Mākoņi atvērās. Debesis kļuva sārtas. Norima vējš.

- Vienkāršā nepaplašinātā teikumā ir tikai teikuma virslocekļi. Vienkāršā paplašinātā teikumā ir vēl citi teikuma locekļi.

44. TEIKUMA PAPLAŠINĀŠANA.

Sniedzīņš snieg. Balts sniedzīņš snieg. Balts sniedzīņš snieg uz skujiņām.

Pirmajā teikumā ir tikai teikuma priekšmets (lietvārds) un izteicējs (norisenis). Otrā teikumā lietvārdam sniedzīņš pievienota īpašība balts. Trešais teikums vēl plašāks: te norādīta arī darbības sniegvieta — uz skujiņām.

Mācies tuvāk apzīmēt lietvārdus!

1. Pievieno lietvārdiem īpašības uz jautājumiem: kāds? kāda?

Upe, ezers, jūra, vārna, zvirbulis, govš, aita, zoss, vista, gailis.
Paraugs: Dzīva (kāda?) upe.

2. Norādi lietu daudzumu (jautājums — cik?!)

Latī, lats, rokas, ragi, ļaužu, prieka, dienas, putniņi, govju, aitu.
Paraugs: Pieci (cik?) latī. Daudz (cik?) naudas.

3. Norādi lietu piederību (jautājums — kā?!)

Dēls, meita, grāmata, vecāki, lauki, zeme, upe, debesis, laime.
Paraugs: Tēva (kā?) dēls. Mūsu (kā?) dzimtene.

4. Izdali vienu lietu no citām līdzīgām (kuŗš, kuŗa?!)

Āboliņš, strazds, varde, māja, egle, darbs, diena, rotaļa, klase.
Paraugs: Sarkana (kuŗš?) āboliņš. Pirmā (kuŗa?) skolniece.

- Lietvārdus tuvāk apzīmē, norādot lietu īpašības, daudzumu, piederību, un izdalot vienu lietu no citām līdzīgām.

Mācies tuvāk apzīmēt noriseņus!

1. Apzīmē darbības vietu (jautājumi: kur? kurp? no kurienes? uz kurieni?)!

Dzied, strādā, iet, nāk, steidzas, brauksim, aicina, lido, paliek.

Paraugs: Arājs ar kalniņā (kur ar?). Mūsu domas trauc uz dzimteni (uz kurieni trauc?).

2. Pievieno noriseņiem laika apzīmējumus (jautājumi: kad? cik ilgi? no kuŗa laika? līdz kuŗam laikam?).

Rakstijām, mācīsies, atbild, strādā, pļaus, žāvē, sagrabj, ved.

Paraugs: Vakar (kad rakstijām?) rakstijām diktātu.

3. Pievieno noriseņiem cēloņa apzīmējumus (kāpēc, kādēļ?)!

Raud, priecājas, bar, nokalta, izsīkst, pietrūkst, veiksies, steidzas.

Paraugs: Bērns raud aiz izsalkuma (kāpēc raud?).

4. Norādi darbības nolūku (jautājumi: kādā nolūkā? pēc kā?)!

Aizgāja, aizbrauca, noder, iet, pērk, strādā, kavējas.

Paraugs: Māte aizgāja uz veikalu iepirkties (kādā nolūkā aizgāja?).

5. Apzīmē tuvāk noriseņus, norādot, kā darbība norisinās (jautājums: kā?)!

Mācāmies, strādā, nāc, iet, runā, zīmē, rēķina, ligo, raud, atveras.

Paraugs: Mēs mācāmies ēklī (kā mācāmies?).

- Noriseni tuvāk apzīmē, norādot darbības apstākļus: vietu, laiku, cēloni, nolūku un veidu, kā darbība norisinās.

45. APZIMĒTAJS (ATRIBŪTS).

Sarkanais āboliņš

Trejus svārkus šūdināja:

Vieni zili, otri zaļi,

Trešie tādi iedzelteni.

(T. dz.)

Uz ceļa var saskatīt daudz zirgu, kas velk smagus vergus un milzu ores. Ar brēcošu aitu bariem mijas brūnu un melnraibu govju pulki. Bēgļu ratos brauc sirmi vīri, vecas māmiņas un sievas ar maziem bērniem.

- Apzīmētājs apzīmē lietvārdu teikumā un atbild jautājumiem: kāds? kāda? kuŗš? kuŗa? cik? kā?

114. uzdevums. Paša izvēlētiem lietvārdiem pievieno apzīmētājus!

46. PAPILDINĀTĀJS (OBJEKTS).

Tik to vienu es redzēju,
Poga svārkiem iztrūkusi.
Es to būtu piešuvusi,
Žēl man viņa palikās.

(J. Rainis.)

Māte atveda no tirgus jaunu dzeramo krūzi. Tā bija pagatavota no māliem. Māte nolika krūzi uz galda. Visi to apbrīvoja. Jānītis nemaz vairs nedomāja par slapjo purva malu un lopu ganišanu. Nu varēja dzert no tās ūdeni un pienu. Krūzes sen nebija mājās.

- Papildinātājs papildina norisēni un atbild uz jautājumiem:
kā? kam? ko? par ko? no kā? ko darīt?

115. u z d e v u m s. Papildini norisēnus: sāk, dod, raksta, runā, gatavo, grib, pabeigt, sagatavot, nav, nebija, vajag, trūkst.

Paraugs: Sāk līt (ko darīt?). Nav dzimtenes (kā nav?).

47. APSTĀKĻU VARDI.

a) Vietas apstākļi.

Makšķerēdams gāju no vienas vietas uz otru. Tagad es stāvu uz akmens. Otrā krastmalā dejo balts sermulītis. Uz brīdi viņš nozūd zem velēnām, šaudās šurp un turp. Te viņam ir kaut kas mutē. Saliecies viņš stiepj medījumu uz mājām patiltē, un ceļš uz turieni nav bez briesmām.

- Vietas apstākļi rāda darbības norises vietu un atbild uz jautājumiem: kur? kurp? no kurienes? uz kurieni?

116. u z d e v u m s. Uzraksti 10 teikumus ar vietas apstākļiem!

Paraugs: Reiz es atgriezīšos dzimtenē (kur atgriezīšos?).

b) Laika apstākļi.

Vecos laikos vilkus saukuši par Dieva suņiem. Vilki ik rītu skaitījuši pātarus. Reiz kāds jauns puisis no paša rīta uzlīdis resnā eglē un gaidījis to brīdi. Līdz brokastu laikam saradies milzums vilku. Beidzot vilki sākuši gaudot: tie bijuši viņu pātari.

- Laika apstākļi rāda darbības norises laiku un atbild uz jautājumiem: kad? cik ilgi? no kuŗa laika? līdz kuŗam laikam?

117. u z d e v u m s. Uzrādi iepriekšējos teikumus laika apstākļus!

c) Veida apstākļi.

Šodien esmu čakli un daudz strādājis. Nu varu mierīgi rokas pūtināt. Varēšu labi izgulēties. Rītā atkal krietni pastrādāšu. Arī svešā zemē mēs runājam latviski. Mūsu sirdis degtin deg pēc dzimtenes.

Lēni, lēni dūmi kūp
Bārenišu namiņā:
Tiem nebija māmuliņas,
Kas tos drīzi drizināja.

(T. dz.)

- Veida apstāklis rāda, kā darbība notiek, un atbild uz jautājumu: kā?
Dažreiz veida apstāklis norāda īpašības mēru un atbild uz jautājumu: cik?

Lēni, lēni (kā auga?) bērziņš auga. Šodien pavisam (cik nelāga?) nelāga laiks. Gaujas krasti ir ļoti (cik krāšņi?) krāšņi. Lidmašīna ceļas ļoti (cik augstu?) augstu.

118. u z d e v u m s. Kā var norisināties šādas darbības: strādā, iet, skrien, raksta, dzied, raud, runā, zīmē, mācās, vēro, redz, apkopj?

Paraugs: Strādā ātri, lēni, rūpīgi, pavisam, labi, maz, daudz, pareizi.

d) Cēloņa apstāklis.

Viens raud aiz bēdām, otrs aiz prieka. No slimības visa miesa novārgusi. Dažs cieš savas nolaidības pēc.

- Cēloņa apstāklis rāda darbības cēloni un atbild uz jautājumiem: kāpēc, no kā?

119. u z d e v u m s. Iedomātām darbībām pievieno cēloņa apstākļus!

e) Nolūka apstāklis.

Dažs strādā tikai peļņas dēļ. Tēvs aizgāja bišu kāpt, māte ogu palasīt. Kapa vainagam es augu dažai rožu kopējai.

- Nolūka apstāklis rāda darbības nolūku un atbild uz jautājumiem: kādēļ? kādā nolūkā? pēc kā?

120. u z d e v u m s. Mini darbības un pievieno tām nolūka apstākļus!

48. VIENLIDZIGI TEIKUMA LOCEKĻI.

Agri cēlusies, Gauja n o m a z g ā muti Alauksta ezerā, tad čakli t e k p a Vidzemes novadiem, a i c i n a mazās māsas sev līdzi un v a d a tās pie jūras māmuliņas. Ceļā tā nodarbina plostniekus un zvejniekus un sajūsmina ceļiniekus un dziesminiekus. Latviešu ciemi Gaujas kras-tos ir labi kopti, bagāti un skaisti. Gauja ir Vidzemes rota un Latvijas lepnums.

- Vienlīdzīgi teikuma locekļi atbild uz vienu jautājumu un attiecas teikumā uz vienu un to pašu vārdu.

Vienlīdzīgos teikuma locekļus atdala vienu no otra ar komatu.

Piem.: Drīz visas malu malas zel, zaļo, kuplo, zied.

- Ja vienlīdzīgs teikuma locekļus saista saikļi, (bet, kaut gan, kaut arī, lai gan, tomēr, kā arī, tāpat arī u.c.) vai vārdi: sevišķi, it īpaši, vēl vairāk, nevis u. tml., to priekšā jāliek kommatas.

Piem.: Dzīvoklis nebija liels, bet patikams. Viņš bija nabags, kaut arī paskolots. Godalgu dabūsi tu, nevis es.

49. PIELIKUMS.

Cīrulītis, mazputniņš, augsti skrēja dziedādams. Jānis, mans brālis, ļoti rūpīgi strādā. Mans brālis Jānis ir krietns strādnieks.

- Pielikumi ir īpatnēji apzīmētāji lietvārdi, kas saskan ar apzīmējamo vārdu locījumā un nostājas aiz apzīmējamā vārda.

Piem.: žagatiņa, gaŗastīte, tā istabas slaucītāja.

- Pielikums atdalāms kommatiem. Ja pielikums nostājas apzīmējamā vārda priekšā, tad to kommatiem neatdala.

Piem.: Daugaviņa, māmuliņa, viņo strauji plūzdama. Bet: Māmuļiņa Daugava šūpoja mūsu laivu.

- Pielikumam var būt savi apzīmētāji, kas ieslēdzami kommatos kopā ar pielikumu.

Piem.: Rūdolfs Blaumanis, mūsu lielais rakstnieks, piedzima 1863. gadā Ērgļu muižā.

- Pielikums var saistīties arī ar vietniekvārdiem un tāpat atdalāms kommatiem.

Piem.: Mēs, bērni, aizgājām ogās. Jūs, piebaldzēni, esat audēji.

50. UZRUNA.

Dod, Dieviņ, kalnā kāpt, ne no kalna lejiņā! Drebi, drebi, apšu lapa, vējiņš tevi drebināja! Ai tēvu zemīte, tavu jaukumiņu!

- Uzruna ir vokatīvā izsacīts vārds, ar ko uzrunājam kādu personu vai priekšmetu. Uzrunu atdala kommatiem.

Piem.: Ar Dieviņu, tēvs māmiņa! Labvakar, Zemes māte, glabā manu augumiņu!

- Teikumi, kas satur uzrunu, parasti ir izsaukuma vai jautājuma teikumi, kāpēc to beigās jāliek izsaukuma vai jautājuma zīme.

Piem.: Cel galvu augstāk, latvieti! Vai, dzimtene, redzēšu tevi?

- Ja uzrunas priekšā izsaukuma vārdi, tad tos ar kommatu no uzrunas neatdala.

Ja šiem vārdiem seko personu vietniekvārdi: es, tu, mēs, jūs, arī tad kommatu starp šiem vārdiem un uzrunu neliek. Piem.: Ai zaļā bērzu birzs! Ai tu zelta lakstīgala!

121. u z d e v u m s. Saceri teikumus, kur būtu uzruna (uzrunā teikumos savus piederīgos, draugus, dzīvniekus)!

51. IESPRAUSTI VARDI UN TEIKUMI.

Vecenīte, kā likās, to neievēroja. Kā smeļies, mūsu muiža jau ir tepat aiz gāršas. Mēs, kā sacīt jāsaka, tā paša kunga ļaudis vien esam. Ziemā viņš mēdza, Dievs zina kādēļ, šurp turp staigāt.

● Iesprausti vārdi un teikumi ir iesprausti teikumā kā piezīmes vai paskaidrojumi.

Biežāk sastopamie iespraustie vārdi: liekas, rādās, šķiet, teiksim, bez šaubām, piemēram, pirmkārt, otrkārt, protams, zināms, domāt u.c.

Piem.: Viņš, r ā d ā s, neatbrauks. C e r a m s, ka nenotiks ļaunākais.

Biežāk lieto iespraustus teikumus vai izteicienus: man liekas, man rādās, man šķiet, kā runā, kā ļaudis melš, lai Dievs pasarg, lai viņam vieglas smiltis, lai Dievs mielo viņa dvēseli u.c.

Piem.: Darbs, m a n š ķ i e t, ir izdevies. Dabas cienītāji — u n p a r t ā d i e m m u m s j ā k ļ ū s t v i s i e m — lai apmeklē Koknesi

● Iespraustus vārdus un isākus teikumus atdala kommatiem. Gaļākus iespraustus teikumus liek iekavās vai atdala domu zīmēm.

Neatdala kommatiem: laikam, laikam gan, diezin, nezin. Sekojot izrunai (ja nav pauzes), var neatdalīt: varbūt, acimredzot.

122. u z d e v u m s. Pēminētos iespraustos vārdus un teikumus iesaisti teikumos!

123. u z d e v u m s. Noraksti dotos teikumus ar vajadzīgām pieturas zīmēm! Paskaidro pieturas zīmes!

Pogītis sunītis tavu grābēju paķer vārnu bez labdienām Incīti runcīti plucīni vilniņu Ai miezīti rudgalvīti tavu lielu stiprumiņu Ej Laimiņa tu pa priekšu es tavās pēdīnās Dēli meitas jaunuvītes klausait tēvu māmuliņu Ai bārene bārenīte kas tev' daiļu darināja Aijā mana skaistā dziesma tec pa bērzu galotnēm Skolnieks protams apzinās sava darba vērtību Krietns amatnieks bez šaubām badā nemirst Ganam mēs visi esam par to pārliecināti daudz grūtību bet arī daudz prieku Bēris diža ceļa skrējējs pārveda mani mājās Daugava melnace melna tek

vakarā Mans draugs Ozolu Pēteris ir labākais skolnieks savā klasē Mūsu dzimtenes pilsētā Rīga ir viena no skaistākajām Eiropas pilsētām Rīga ir mūsu dzimtenes lielākā pilsēta.

124. u z d e v u m s. Noraksti tekstu, ieliekot pieturas zīmes! Paskaidro tās!

Ai mīļā lakstīgala,
Dziedi visu vasariņu!
Kas tev kait nedziedāt
Zaļajā birzītē.

Ziema nāca raudādama
Cimdu zeķu prasīdama.
Nāc nākdama vasariņa
Visi bērni tevi gaida,

(T. dz.)

52. PĀRSKATS PAR TEIKUMA LOCEKĻIEM.

Teikuma loceklis	Nozīme teikumā	Jautājumi, uz kuriem atbild teikuma loceklis
1. Teikuma priekšmets		kas?
2. Izteicējs	izteic, ko teikuma priekšmets dara, kāds teikuma priekšmets ir, kas teikuma priekšmets ir	ko teikuma priekšmets dara? kāds teikuma priekšmets ir? kas teikuma priekšmets ir?
3. Apzīmētājs	tuvāk apzīmē lietvārdu	kāds? kāda? kurš? kuŗa? kā? cik?
4. Papildinātājs	papildina noriseni	kā? kam? ko? ar ko? par ko? no kā? ko darīt?
5. Vietas apstākļi	norāda darbības vietu	kur? kurp? no kurienes? uz kurieni?
6. Laika apstākļi	norāda darbības laiku	kad? cik ilgi? no kuŗa laika? līdz kuŗam laikam?
7. Veida apstākļi	rāda, kā darbība notiek; dažreiz rāda īpašības mēru	kā? cik?
8. Cēloņa apstākļi	norāda darbības cēloni	kāpēc? no kā?
9. Nolūka apstākļi	norāda darbības nolūku	kādēļ? kādā nolūkā? pēc kā?

Teikuma priekšmets un izteicējs ir teikuma virslocekļi.

Apzīmētājs, papildinātājs un apstākļu vārdi paplašina teikumu.

53. TEIKUMA LOCEKĻU NOTEIKŠANA (ANALIZE).

Zelta liesmas logos spīd. Lai ar sauli laukā ejam tīrumus un dārzus sēt!

Teikuma locekļu analizē jāievēro:

1. vispirms jāsameklē teikuma virslocekļi;
2. jāsameklē vārds, kuŗu teikuma loceklis tuvāk paskaidro:
izteicējs — teikuma priekšmetu, apzīmētājs — lietvārdu, papildinātājs un apstākļu vārdi — noriseni;
3. dažreiz apzīmējamais teikuma loceklis teikumā nav pieminēts, bet to var viegli iedomāt: piem.: lai (mēs) ejam!

Analizes paraugi.

Teksts	Jautājums	Teikuma loceklis
1. Zelta liesmas logos spīd.	kādas liesmas? kas? kur spīd? ko dara liesmas?	apzīmētājs teikuma priekšmets vietas apstāklis izteicējs
2. Lai ar sauli laukā ejam tīrumus un dārzus sēt!	— kad lai ejam? kur lai ejam? ko lai darām (mēs)? ko sēt? — ko sēt? ko lai ejam darīt?	(kopā ar „ejam”) laika apstāklis vietas apstāklis izteicējs papildinātājs (saiklis) papildinātājs papildinātājs

125. u z d e v u m s. Analizē teikumus šādos piemēros:

Darbs ir latvju krietnais tikums.

Tēvu zemes mīlestību mēs ar darbiem rādīsim.

Smaržai labs ievas zieds,
Ne vainaga cekulam;
Slavai laba mātes meita,
Ne grūtam darbiņam.

Gudrajam dēliņam
Trīs naudiņas vasarā:
Auga rudzi, auga mieži,
Lien bitītes ozolā.

Vējiņš lapās čabina klusi,
Puķes gurdeni galvu liec.

Kad visi meži laimē līgo,
Tad paparde reiz gadā zied.

54. PILNS UN NEPILNS TEIKUMS.

Kur bij', kur bij'?
— Tīrgū, tīrgū!
Ko pirk', ko pirk'?
— Zirgu, zirgu!
Cik nodev', cik nodev'?
— Ort', ort'!

(T. dz.)

Skolotājs sēd pie liela galda un raksta. Viņš prasa: „No kurām mājām? Ak Krišjāņa meita! Kad dzimusi? Mātes vārds? Lasīt jau proti? Labi. Nākošais!”

- Pilnā teikumā ir teikuma priekšmets un izteicējs. Nepilnā teikumā nav viena vai abu teikuma virslocekļu. Trūkstošos teikuma locekļus var viegli piedomāt; piem.: no kurām mājām (tu esi)?

55. VIENKĀRŠI UN SALIKTI TEIKUMI.

Vārna noskatījusies, cik gulbis balts un skaists. Tā kļuvusi skaudīga. Kad gulbis aizmidzis, vārna piezagusies tam klāt. Kamēr gulbis gulējis, vārna viņu apmētājusi dubļiem gluži melnu.

- Teikuma kodols ir virslocekļi: teikuma priekšmets un izteicējs. Vienkāršā teikumā ir tikai viens virslocekļu pāris.

Piem.: Darbs ir tikums. Skaisti dzied lakstīgala.

- Saliktā teikumā saistīti divi un vairāki vienkārši teikumi. Dažreiz vienkāršos teikumos izteiktās domas atrodas tik tuvā sakarā, ka šos vienkāršos teikumus savieno saliktos teikumos.

Piem.: teikumus „Saule ir uzlēkusi” un „ļaudis dodas pie darba” varam saistīt kopā saliktā teikumā: „Saule ir uzlēkusi, un ļaudis dodas pie darba.”

Teikumus: „Andris šodien neieradās skolā” un „Andris ir saslimis” varam saistīt kopā saliktā teikumā: „Andris šodien neieradās skolā, tāpēc ka viņš ir saslimis.”

126. uzdevums. Uzraksti vienkāršus un saliktus teikumus! Ievēro, ar kādiem saikšiem sākt salikto teikumu sastāvdaļas un kā lietot kommatu!

127. uzdevums. Uzraksti 5 vienkāršus un 10 saliktus teikumus! Pasvītrā virslocekļus!

56. LIETVARDĒS (SUBSTANTĪVS).

Ipašvārdi un sugas vārdi.

Tas esot Gaiziņš. Līdz turieni bija pārrēdzama nepārtraukta zaļa jūra — Kaives, Jumurdas, un Ērgļu mežu galotnes. Rīta pusē kā spožs zobens gulēja Alauksta ezers, aiz tā vakara saulē spīguļoja Skalbes Saulrietu logi.

- Lietvārdus sadala īpašvārdos un sugas vārdos. Pie sugas vārdiem pieder arī kopības un vielas vārdi.

Ipašvārdi apzīmē vienu atsevišķu priekšmetu citu līdzīgu starpā.

Piem.: Daugava, Rīga, Jānis u.c. Mūsu dzimtenē ir daudz upju, no kuņām viena ir Daugava.

Pie īpašvārdiem pieder cilvēku vārdi, kustoņu vārdi, māju, pagastu, pilsētu, apgabalu, valstu vārdi, upju, ezeru, jūru, salu un kalnu nosaukumi: Marija Saulīte, Raibaļa, Dundagas pagasts, Liepāja, Latgale, Lielupe, Lubānas ezers, Baltijas jūra, Gaiziņa kalns.

- Sugas vārdi apzīmē vienādu priekšmetu visu sugu.

Piem.: galds, upe, pilsēta u.c. Ir dažādi galdi, bet visu šo kaut cik vienādo priekšmetu sugas vārds ir galds.

- Kopības vārdi apzīmē vairāku par sevi atsevišķi pastāvošu priekšmetu kopu.

Piem.: tauta, pulks, mežs.

- Vielas vārdi apzīmē vielu, no kuņas priekšmets sastāv.

Piem.: sviests, piens, krīts u.c. Ar vielas vārdu apzīmētās vielas vismazākā daļa patur to pašu nosaukumu, kāds visam priekšmetam. Piens ir piens, vai tā vesela muca, vai litrs, vai lāsīte; bet arkla daļa vairs nav arkls.

57. LIELO BURTU LIETOŠANA.

- Ar lielo burtu sāk rakstīt visus īpašvārdus: Gaiziņš, Rūdolfs Blaumanis, Ventspils, Rēzekne, Ziemsvētki u. tml.

Ja vietas nosaukums sastāv no divi vārdiem, tad ar lielo burtu parasti sāk tikai pirmo vārdu: Kuršu joma, Baltijas jūra, Zilais kalns u. c. (bet purvs — Cenas Tīrelis, Rīgas Jūrmalas pilsēta). Tādus vārdus kā Jaunpiebalga, Lielstraupe, Pārdaugava u.c. raksta kopā.

Ja grāmatu vai sacerējumu nosaukumi sastāv no vairākiem vārdiem, tad ar lielo burtu sāk rakstīt tikai pirmo: Mērnīeku laiki, Zelta zirgs, Bagāti radi, Staburaga bērni u.c. Laikrakstu un žurnālu

nosaukumos visus vārdus raksta ar lielo burtu: Latviešu Avīzes, Dzimtenes Balss.

Ar lielo burtu raksta **pirmo vārdu iestāžu nosaukumos: Izglītības pārvalde. Biedrību un uzņēmumu nosaukumos ar lielo burtu raksta visus vārdus vai arī pirmos ar lielo burtu un visu nosaukumu pēdējās: Latvijas Atbrīvošanas Komiteja, „Patērētāju biedrība”.**

Ar lielo burtu raksta **dievību nosaukumus: Dievs, Dīevs Tēvs, Dievs Kungs, Svētais Gars, Meža māte, Laima, Veļu māte, Zemes māte, tāpat svētku nosaukumus: Jāņi, Miķeļi, Mārtiņi, Lieldienas, Ziemsvētki, Vasarsvētki.**

Ar lielo burtu raksta **uzrunu vēstulēs, lūgumos, un paziņojumos: Tu, Tev, Tavš, Jūs, Jums u.c.**

Ar mazo burtu raksta **tautu un ticību piederīgo nosaukumus: latvieši, igauņi, luterāņi, katoļi, arī pilsētu un novadu iedzīvotāju vārdus: piebaldzēni, kaugurieši, rēzeknieši, dundadzieki.**

128. u z d e v u m s. Uzraksti kalendāra kārtībā visus svētku un svinamo dienu nosaukumus!

129. u z d e v u m s. Kādas grāmatas un sacerējumus tu esi lasījis!

130. u z d e v u m s. Uzraksti:

a) 10 Latvijas pilsētu un ciemu nosaukumus; b) 5 ielu nosaukumus; c) 5 pagastu un 5 māju nosaukumus; d) 3 jūru un 3 ezeru, 5 upju, 3 kalnu nosaukumus; e) 5 valstu nosaukumus!

58. VIENSKAITLINIEKI UN DAUDZSKAITLINIEKI

- Dažus lietvārdus parasti lieto tikai vienskaitlī vai daudzskaitlī. Pirmos sauc par vienskaitliniekiem, otrs — par daudzskaitliniekiem.

Vienskaitlinieki mēdz būt:

1. Daži īpašvārdi: Rīga, Gauja u.c.

2. Viešas vārdi: maize, sviests, piens, varš, medus u.c.

Daudzskaitlī viešas vārdus lieto, ja izšķiramas dažādas priekšmetu pašķiras: Tur bija dažādi vīni; gan Latvijas, gan ārzemju sieri.

3. Daži domu priekšmetu nosaukumi: gādība, pacietība, pazemība, miers, laipnība.

Daudzskaitlinieki mēdz būt:

1. Daudzu priekšmetu savienojumu nosaukumi: ļaudis, dūmi, drupas, milti, pelni, garaiņi, šķiltavas, vārti, svāri, nestavas u.c.

3. Svētku, ievērojamu dienu un svinību nosaukumi: Jāņi, Jurgī, Lieldienas, Ziemsvētki, Miķeļi, apkūlības, kristības, kāzas u.c.

4. Daži apģērbu gabalu nosaukumi: svārki, brunči, bikses u.c.

5. **Jūtu apzīmējumi:** bailes, bēdas, sāpes, dusmas, skumjas u.c.
6. **Daži slimību nosaukumi:** iesnas, ienāši, izsitumi, masalas u.c.
7. **Daži īpašvārdi** lietojami tikai daudzskaitlī: Cēsis, Limbaži, Talsi, Līvāni, Atēnas; tāpat māju vārdi: Ozoliņi, Kalēji, Dēliņi u.c.
8. **Debesu puses:** austrumi, rietumi, dienvidi, ziemeļi.
9. **Daži domu priekšmetu nosaukumi:** domas, ilgas, rūpes u.c.
10. **Kā daudzskaitliniekus** parasti lieto arī: brokastis, pusdienas, vakariņas.
131. **u z d e v u m s.** Saceri stāstiņu par savu mājas dzīvi, kur būtu lietoti vienskaitlinieki un daudzskaitlinieki!

59. LIETVĀRDU CELMI.

- **Visus lietvārdus** locīšanai sadala 7 grupās jeb celmos. Izšķir: ā-celmu, ē-celmu, a-celmu, ja-celmu, i-celmu, u-celmu un līdzskaņu celmu.

Pie ā-celma pieder sieviešu dzimtes lietvārdi, kas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar a: roka. (Agrāk šiem vārdiem vienskaitļa nominatīvs beidzies ar ā: „rokā”, tāpēc tos sauc par garā ā-celmiem).

Pie ē-celma pieder sieviešu dzimtes lietvārdi, kas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar — e: sile (agrāk „silē”).

Pie a-celma pieder vīriešu dzimtes lietvārdi, kas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar — s, — š: tēvs, ceļš (agrāk „tēvas”, „ceļas”).

Pie ja-celma pieder sieviešu dzimtes lietvārdi, kas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar —is: brālis, varonis. (Šo vārdu celmi agrāk bijuši šādi: „brālja”, „varonja”; Tāpēc tos sauc par ja-celmiem).

Pie i-celma pieder sieviešu dzimtes lietvārdi, kas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar —s: sirds (agrāk „sirdis”).

Pie u-celma pieder vīriešu dzimtes lietvārdi, kas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar —us: tirgus.

Pie līdzskaņu celma pieder lietvārdi: akmens, asmens, tesmens, mēness (spīdekļis), rudens, ūdens, zibens, debess.

132. **u z d e v u m s.** Sastādi lietvārdu celmu tabulu un labi iegaumē to!

60. LIETVĀRDU LOCĪŠANA (DEKLINĀCIJA).

ā-celma locīšanas paraugi.

Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
N. skola	lauva	skolas	lauvas
Ģ. skolas	lauvas	skolu	lauvu
D. skola	lauvam	skolām	lauvām
A. skolu	lauvu	skolas	lauvas
I. ar skolu	ar lauvu	ar skolām	ar lauvām
L. skolā	lauvā	skolās	lauvās
V. skola!	lauva!	skolas!	lauvas!

1. Vienskaitļa L., daudzskaitļa D., I. un L. galotnē vienmēr garš ā: skolā, skolām, ar skolām, skolās.

2. Bez sieviešu dzimtes vārdiem pie ā—celma pieder arī daži vīriešu dzimtes vārdi: lauva, puika, Ješka, Janka, Dauka. Tie vienskaitļa datīvā beidzas ar —am: puikam, Ješkam, Daukam, lauvam.

3. Kopdzimtes vārdi vienskaitļa datīvā beidzas ar —ai, ja tie zīmējas uz sieviešu dzimtes personu: šai tiepšai, aušai, plāpai; —am, ja zīmējas uz vīriešu dzimtes personu: šim tiepšam, aušam, plāpam.

Tāda pati galotņu izšķirība vienskaitļa datīvā arī ā-celma uzvārdiem: Annai Auzai, Ansim Auzam.

133. uzdevums. Uzraksti 10 teikumus, kur būtu lietoti ā-celma lietvārdi dažādos locījumos!

ē-celma locīšanas paraugi.

Vienskaitlis.					
N. zāle	dobe	zeme	upe	virve	piere
Ģ. zāles	dobes	zemes	upes	virves	pieres
D. zālei	dobei	zemei	upei	virvei	pierei
A. zāli	dobi	zemi	upi	virvi	pieri
I. ar zāli	ar dobi	ar zemi	ar upi	ar virvi	ar pieri
L. zālē	dobē	zemē	upē	virvē	pierē
V. zāle!	dobe!	zeme!	upe!	virve!	piere!

Daudzskaitlis.					
N. zāles	dobes	zemes	upes	virves	pieres
Ģ. zāju	dobju	zemju	upju	virvju	pieļu
D. zālēm	dobēm	zemēm	upēm	virvēm	pierēm
A. zāles	dobes	zemes	upes	virves	pieres
I. ar zālēm	dobēm	zemēm	upēm	virvēm	pierēm
L. zālēs	dobēs	zemēs	upēs	virvēs	pierēs
V. zāles!	dobes!	zemes!	upes!	virves!	pieres!

1. Vienskaitļa L., daudzskaitļa D., I. un L. galotnēs vienmēr garš ē: upē, upēm, ar upēm, upēs.

2. ē—celma vārdos daudzskaitļa ģenitīvā mikstina galotnes priekšā esošo līdzskani, pie kam l pārvēršas par ļ, r par ņ, b par bj, m par mj, v—vj, p—pj, d un z par ž, t un s par š, st—š, c—č, dz — dž: egļu, drēbju, saimju, virvju, upju, ķēžu, raizu, bišu, apšu, pākšu, ābeču, draudžu, cepuru.

Parasti līdzskani nemikstina vārdos: aste, kaste, kase, pase, flote; tātad: astu, kastu, kasu, pasu, flotu.

3. Bende ir kopdzimtes vārds, tāpēc vīriešu dzimtes vienskaitļa datīvā galotne —em: bendem.

4. Vīriešu dzimtes uzvārdiem, kas vienskaitļa nominatīvā beidzas ar —e, vienskaitļa datīvā galotne —em: Egļem, Priedem, Spārem.

134. u z d e v u m s. Sameklē lietvārdus, kas beidzas ar -le, -be, -me, -pe, -ve, -re un pieraksti tiem daudzskaitļa Ģ.: pierē — pieru.

a-celma locīšanas paraugi.

Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
N. zirgs	ceļš	zirgi	ceļi
Ģ. zirga	ceļa	zirgu	ceļu
D. zirgam	ceļam	zirgiem	ceļiem
A. zirgu	ceļu	zirus	ceļus
I. ar zirgu	ar ceļu	ar zirgiem	ar ceļiem
L. zirgā	ceļā	zirus	ceļos
V. zirgs!	ceļš!	zirgi!	ceļi!

1. Dažiem a-celma vārdiem vienskaitļa vokātīvs pilnīgi vienāds ar nominatīvu: dēls! ceļš! draugs! Citiem vokātīvā īpaša forma: kalēj! mācītāj! saimniek! vedēj! dēļ!

2. Jāsargās a-celma vārdiem vienskaitļa nominatīvu rakstīt un runāt ar lieku i: pareizi jāraksta un jārunā: kakls, krēsls, biedrs, ministrs, krekls, rutks, akls, putns, bebrs, sesks, zviedrs, nevis: kaklis, krēslis, biedris.

135. u z d e v u m s. Uzraksti 10 teikumus ar a-celma lietvārdiem dažādos locījumos!

ja-celma locīšanas paraugi.

Vienskaitlis.				
N. brālis	zemkopis	stūris	gulbis	kurmis
Ģ. brāja	zemkopja	stūŗa	gulbja	kurmjā
D. brālim	zemkopim	stūrim	gulbim	kurmim
A. brāli	zemkopi	stūri	gulbi	kurmi
I. ar brāli	zemkopi	stūri	gulbi	kurmi
L. brālī	zemkopī	stūrī	gulbī	kurmī
V. brāli!	zemkopi!	stūri!	gulbi!	kurmi!

Daudzskaitlis.

N. brāji	zemkopji	stūri	gulbji	kurmji
Ģ. brāļu	zemkopju	stūru	gulbju	kurmju
D. brāļiem	zemkopjiem	stūriem	gulbjiem	kurmjiem
A. brāļus	zemkopjus	stūrus	gulbjus	kurmjus
I ar brāļiem	zemkopjiem	stūriem	gulbjiem	kurmjiem
L. brāļos	zemkopjos	stūrjos	gulbjos	kurmjos
V. brāji!	zemkopji!	stūri!	gulbji!	kurmji!

1. ja-celma vārdiem mīkstina līdzskani galotnes priekšā vienskaitļa un daudzskaitļa visos locījumos, pie kam līdzskaņi pārvēršas tāpat kā ē-celma vārdos.

2. ja-celma vārdiem jāsargās vienskaitļa nominatīvā rakstos un runā izmest i: latvietis, pavasaris, varonis, zīmulis, teātris, kaķītis, pulkstenis (nevis latviets, pavasars!).

Lai zinātu, kad vienskaitļa nominatīvā vārds beidzas ar -is, kad ar -s, jāņem vienskaitļa akuzatīvs: ja vienskaitļa akuzatīva galotne ir -i: brāli, tad nominatīvā -is: brālis; ja vienskaitļa akuzatīvā galotne -u: krēslu, nominatīvā -s: krēsls.

3. Vārdu suns loka kā ja-celma vārdus, izņemot vienskaitļa nominatīvu, kur jāsaka: suns (nevis sunis!).

4. Vārdu viesis vienskaitlī, izņemot ģenitīvu (kur jāsaka: viesā) loka pēc ja-celma, bet daudzskaitlī pēc a-celma vārdu parauga.

136. uzdevums. Uzraksti 10 teikumus ar ja-celma lietvārdiem dažādos locījumos!

i-celma locīšanas paraugi.

Vienskaitlis				Daudzskaitlis			
N. uguns	zivs	klints	sirds	ugunis	zivis	klintis	sirdis
Ģ. uguns	zivs	klints	sirds	uguņu	zivju	klinšu	siržu
D. ugunij	zivij	klintij	sirdij	ugunīm	zivīm	klintīm	sirdīm
A. uguni	zivi	klinti	sirdi	ugunis	zivis	klintis	sirdis
I. ar uguni	zivi	klinti	sirdi	ugunīm	zivīm	klintīm	sirdīm
L. ugunī	zivī	klintī	sirdī	ugunis	zivis	klintis	sirdis
V. uguns!	zivs!	klints!	sirds!	ugunis!	zivis!	klintis!	sirdis!

1. i-celma vārdos mīkstina galotnes priekšā esošo līdzskani daudzskaitļa ģenitīvā, pie kam līdzskaņi pārvēršas tāpat kā ē-celma vārdos: siržu, pīļu, zivju.

2. Daudzskaitļa ģenitīvā līdzskani nemīkstina vārdos: acu, ausu, dzelzu, debesu, asu, balsu, Cēsu.

3. Daudzskaitļa datīvā galotne -īm: sirdīm, izkaptīm.

4. Vienskaitļa datīvā galotne -ij (ne ei): sirdij, zivij.

5. Pie i-celma pieder šādi lietvārdi: asins, ass, azots, auss, avs, acs, balss, birzs, blakts, dūkst, dzelzs, dur(v)is, govs, ilkss, izkopts,

kārts, klēts, krāsns, krūts, kūts, līksts, leceks, maksts, nāss, nakts, olekts, pāksts, palts, pirts, sāls, sirds, smilts, zivs, zoss, žults, telts, uguns, uts, vāts, vēsts, cilts, Cēsis.

137. u z d e v u m s. Uzraksti i-celma vārdus vienskaitļa datīvā un lokatīvā, daudzskaitļa datīvā un lokatīvā, piem.: cilts, ciltij, cilti, ciltīm, ciltis.

u-celma locīšanas paraugi.

Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
N. tirgus	Saldus	tirgi	ragus
Ģ. tirgus	Saldus	tirgu	ragu
D. tirgum	Saldum	tirgiem	ragūm
A. tirgu	Saldu	tirgus	ragus
I. ar tirgu	ar Saldu	ar tirgiem	ar ragūm
L. tirgū	Saldū	tirgos	ragūs
V. tirgus!	Saldus!	tirgi!	ragus!

" 1. u-celmu lietvārdi daudzskaitlī lokāmi tāpat kā a-celma vārdi.

2. Pie u-celma pieder šādi lietvārdi: alus, klepus, krogus, ledus, lietus, medus, tirgus, vidus, viltus, virusus, kāsus, Saldus, Mikus, Jēzus, Kristus un arī sieviešu dzimtes daudzskaitlinieki: pelus (pelavas), ragus (ragavas), dzirņus (dzirnavas).

138. u z d e v u m s. Minētos u-celma vārdus uzraksti vienskaitļa D. un L., piem.: lietus, lietum, lietū.

Līdzskaņu celma locīšanas paraugi.

Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
N. ūdens	debess	ūdeņi	debesis
Ģ. ūdens	debess	ūdeņu	debesu
D. ūdenim	debesij	ūdeņiem	debesīm
A. ūdeņi	debesi	ūdeņus	debesis
I. ar ūdeņi	debesi	ūdeņiem	debesīm
L. ūdenī	debesī	ūdeņos	debesīs
V. ūdens!	debess!	ūdeņi!	debesis!

Līdzskaņu celma vārdiem mēness (spīdekļis), akmens, asmens, tesmens, ūdens, zibens, rudens vienskaitļa nominatīvs un ģenitīvs vienādi; sākot ar datīvu, tie lokāmi kā ja-celma vārdi. Sieviešu dzimtes vārdu debess loka pēc i-celma parauga.

139. u z d e v u m s. Uzraksti teikumus ar līdzskaņu celma vārdiem ģenitīvā!

140. u z d e v u m s. Uzraksti latviskus lietu nosaukumus:

1. apģērba nosaukumus,
2. virtuves piederumu un trauku nosaukumus,
3. ēdienu nosaukumus,
4. radniecības apzīmējumus.

5. rakstāmlietu nosaukumus,
6. lauksaimniecības darba rīku nosaukumus,
7. drēbnieka, kurpnieka, kalēja darba rīku un materiālu nosaukumus,
8. pazīstamāko Latvijas istabu un lauku puķu nosaukumus,
9. Latvijas koku nosaukumus,
10. putnu, zvēru, zivju nosaukumus.

Uzraksti vēl citu lietvārdu nosaukumus pēc dzīves nozarēm, piem.: istablietas, ēdamlietas u.c.

61. VIRSTEIKUMS UN PALĪGTEIKUMS.

Tinte.

Kādā rītā saimniece, kas stāvēja pie plīts, māja man ar roku. Kad piegāju, viņa sacīja, ka vārot man tinti. Es pastiepu kaklu un skatījos katlā, kur kūpēja melns šķidrums. Es sūkrēju pie mātes, lai dod man kādu trauciņu, kur tinti ieliet. Māte man arī iedeva tievu pudelīti, kuŗu saimniece pielēja gandrīz pilnu. Es par to viņai palīdzēju iznest katlu, ko izgāzām istabas galā. Melna straume laidās lejup. Es gāju šai straumei līdzi. Man bija žēl, ka zudumā iet tik daudz tintes.

(Pēc. J. Jaunsudrabiņa.)

141. u z d e v u m s. Uzrādi saliktā teikumā atsevišķos vienkāršos teikumus! Kuŗi no šiem teikumiem ir neatkarīgi, pilnīgi saprotami bez citu teikumu palīdzības? Kuŗi teikumi ir atkarīgi no otra, nav vieni paši pilnīgi saprotami?

○ **Virsteikums ir patstāvīgs un neatkarīgs, saprotams bez citu teikumu palīdzības.**

Palīgteikums ir atkarīgs no cita teikuma; atsevišķi ņemts, tas nav pilnīgi saprotams.

„Kādā rītā saimniece māja man ar roku” — virsteikums, „kas stāvēja pie plīts” — palīgteikums, kas atkarīgs no virsteikuma, t.i., raksturo virsteikuma vārdu „saimniece”.

○ **Palīgteikums vienmēr raksturo kādu vārdu tai teikumā, no kā tas atkarīgs.**

142. u z d e v u m s. Pievieno dotajiem virsteikumiem palīgteikumus!

Pasvitrā to vārdu, ko palīgteikums raksturo:

Tēvs strādā mežā. Pie žogiem un krūmiem sanestas lielas kupenas. Silā skan cirvji un zāģi. Mežinieki sakrauj malkas grēdas. Lielā salā zaķiem trūkst barības.

Paraugš: Lai gan sals kož rokās un kājās, tēvs tomēr s t r ā d ā mežā.

143. u z d e v u m s. Dotajiem palīgteikumiem pievieno virsteikumus!

Pasvitrā to vārdu, ko palīgteikums raksturo:

Vakaru vējam pūšot. Kad satumsa vakars. Lai atpūstos. Saulei lecot. Kā jaunu nojauzdams. Kas ākli strādā. Kam netrūkst drosmes. Kur dziesmas skan. Ko katrs paglabājis sirdī.

Paraugš: Kuģis, vakaru vējam pūšot, u z v i l k a buras un devās tālāk.

Paligteikuma vieta.

1. Es atrisināju uzdevumu, kas sākumā likās grūts.
2. Kad saule uzlēca, mēs devāmies uz pļavu.
3. Uzdevumu, kas sākumā likās grūts, tomēr atrisināju.

- **Paligteikums var atrasties virsteikuma priekšā, aiz virsteikuma un arī virsteikuma vidū. Paligteikumu no virsteikuma vienmēr atdala ar kommatu.**

144. uzdevums. Sadomā 3 teikumus, kur paligteikums atrodas virsteikuma priekšā; 3 — kur aiz virsteikuma; 3 — kur virsteikuma vidū! Uzraksti šos teikumus un pasvītā vārdu, kuŗu paligteikums raksturo!

Saikļi.

Māmiņa pamācīja, kā mūžiņu nodzīvot. Kad ūdens nāk mutē, tad jāmacās peldēt. Kur meitiņas naidu cēla, tur zemīte liktin lika. Es lasu jauno grāmatu, ko man iedāvināja vecmāmiņa. Es necirstu to kociņu, kas aug ceļa malīnā. Kamēr māte viesus vada, tikmēr bērni gaļu cep.

Uzrādi dotos teikumus, kuŗi no tiem virsteikumi, kuŗi paligteikumi! Kuŗi vārdiņi ievada virsteikumus, kuŗi paligteikumus?

- **Virsteikumus un paligteikumus ļoti bieži ievada saikļi. Tādos gadījumos kommate jāliek saikļa priekšā.**

Ievēro saikļus: bet, ka, lai, jo, ja, tādēļ, tāpēc, kad, kur, kas u. c., jo to priekšā parasti liekams kommate.

Jo bieži teikumus sastopam saikli „un” kas savieno:

1. divus vienlīdzīgus teikuma locekļus (tēvs un māte mani māca labos tikumus; tēvs paņēma izkapti un aizgāja uz pļavu);

2. divus paligteikumus (skolotājs teica, ka es esot rūpīgs darbā un viņš man uzticēšot klases bibliotēkas kārtošānu);

3. divus patstāvīgus teikumus (troksnis ap egli ceļas, un bultas augšup skrien).

- **Ja saiklis „un” savieno divus patstāvīgus teikumus, tā priekšā liekams kommate. Ja „un” savieno divus vienlīdzīgus teikuma locekļus vai divus paligteikumus, tā priekšā kommatu neliek.**

145. uzdevums: Saceri: 1) trīs piemērus, kur saiklis un savieno vienlīdzīgus teikuma locekļus; 2) divus piemērus, kur un savieno paligteikumus; 3) desmit piemērus, kur un savieno patstāvīgus teikumus!

146. uzdevums. Noraksti teikumus, atdalot virsteikumu no paligteikuma ar kommatu! Paligteikumu pasvītā ar vienu svītru un to vārdu, ko tas raksturo, ar divām!

Nogāzē kas vērstā pret sauli ir jau pirmās zemenes. Viņam bija kauns no savām pastālām par kuŗām puikas zobojās. Tumsā neviens neredzēja ka kaķis ienāca istabā. Lai varētu pabeigt piekto klasi skolēnam daudz jāmacās. Ziemai nākot zēns salaboja slidas. Puisis ko es sastapu ceļā

ienāca pagalmā. Koks kam nav galotnes vairs neaug uz augšu. Vakarā pārdomāju kā dienā veicies. Meitene jautāja tēvam vai viņa vasarā tikšot uz laukiem.

62. SALIKTI TEIKUMI.

Jurģu dienā.

Annele nu gāja pa to ceļu kas veda pasaulē. Gājēji bija nonākuši pie krustceļiem un mantu vezumi nogriezās negaidītā virzienā. Tie brauca projām no tā gaišā ceļa kam pretī ticās meitenes prāti un kas tālumā likās kalnā augam.

Lopi aizskrēja vezumiem priekšā. Pie pirmā tiltiņa kas savienoja kādu lauku ceļu un lielceļu māte apstājās un sauca vājā vai te neesot jānogriežoties. Bet tēvs deva zīmi ka ceļš jāturpina. Tikai pie trešā tilta tēvs rādīja un māja lai nogriežoties pa labi.

Vezumi iegrīma dubļainā lauku ceļā un tie tikai lēnām virzījās uz priekšu. Dzinējiem bija jāpiegriež visa uzmanība lopu pudurītim lai tas svešajiem tīrumiem nenodarītu ne mazākā ļaunuma. Annele tomēr paguva ievērot visu kas vien tik bija redzams šai Jurģu ceļojumā.

(A. Brigadere.)

Uzrādi, no kādiem teikumiem sastāv dotie teikumi!

Kuŗos teikumos ir tikai virsteikumi?

Kuŗos teikumos ir virsteikumi un palīgteikumi?

● Teikumu, kur salikti kopā vairāki teikumi, sauc par saliktu teikumu. Saliktā teikumā var būt:

1. tikai virsteikumi,
2. virsteikumi un palīgteikumi.

1. Lielas muŗas šūpojas saulē, un zirnekļi auŗ tīklus šķērsām pār ceļu.

2. Mēs braucam pa meŗa ceļiem, kur veselu gadu nav ritenis vālies.

Salikti teikumi, kuŗos ir tikai virsteikumi.

Pavasari.

Kādā pavasara rītā melnie strazdi bija ieraduŗies mūsu zemē un arī svilpītes visi bija atraduŗi. Citam ŗi svilpe glabāŗās no pagājuŗā gada aiz būdiņas-spāres citam tā bija aizmirsusies dīķa malā bet citam instruments bija izkritis arāŗa vagā. Tomēr visi bija savas svilpes sameklējuŗi un nu viņi svilpēja visvisādās meldijās.

Vēlāk arvien vēl ieradās jauni viesi bet neviens nenāca bez sava mūzikas rīka. Cīruļi nāca ar vijolēm dzērves un gulbji atlidoja ar bazūnēm un ragiem grieze iztaisīja no rudzu salma sev ģīgu turpretī paipalai bija tādas mazas sitamās vāļītes.

148. u z d e v u m s. Sadali saliktos teikumus vienkāršos teikumos, ieliekot pieturas zīmes!

● **Virsteikumus vienu no otra atdala ar kommatu, retāk lieto kolu vai sēmikolu.**

Piem.: Saule gan silda, bet laukus sedz bieza sniega kārtā. Kaķītis nevarēja samaksāt parādu, un melnais runcis paņēma dzirnaviņas.

Kolu lieto, ja saliktā teikumā nākamais virsteikums paskaidro iepriekšējo un to starpā nav saikļu: jo, tāpēc, tādēļ, tātad.

Piem.: Labība pilnīgi gatava: jāsteidz tik sagatavot izkaptis. Izvēles nebija: Pēterīti vajadzēja nodot mācīties amatā.

149. u z d e v u m s. Noraksti tautas dziesmas un ieliec vajadzīgās pieturas zīmes!

Dzīvo labi man' māsiņa
Ar visiem kaimiņiem
Tautiet's gāja pie kaimiņa
Vaicāt tavu padomiņu.

Bīsties grēka svešā mātē
Neraudini bārenīti
Bārenītes asariņas
Maksā zelta gabaliņu.

(T. dz.)

150. u z d e v u m s. Sadomā 3 saliktus teikumus, kur jālieto kols!

Sēmikols ir spēcīgāka pieturas zīme par kommatu, bet vājāka par punktu. Sēmikolu bieži lieto tautas dziesmās, kas sastāv it kā no divi daļām: vienā pusē kāda dabas parādība, otrā salīdzinājums ar cilvēka dzīvi vispār. Sēmikols ir reti lietojama pieturas zīme.

Piem.:

Koši zied atmatiņa
Sikajās puķītēs;
Tā ziedēs mūs' māsiņas
Sikajā sudrabā.

Sīki mazi žagariņi
Paši pūta, paši dega;
Sīkas mazas meitenītes
Pašas vērpa, pašas auda.

(T. dz.)

Saikļi, kas saista vai ievada virsteikumus.

Vasara atnāca un Miķītis nu bija atkal ganos. Marts jau nāca uz beigām bet saule tikai sildīja pa bāļajiem kļajumiem gluži nespēcīga. Šodien saimnieks agri uzmodināja gājējus jo bija jāpārdzen mājā pēdējais malkas vezums no Vecmuižas mežiem. Naktis bija tagad īsas un gaišas jo spīdēja spožs mēness. Lietus nebija ilgi lijis tāpēc mēs nokūpējām gluži balti. Mazai kristmātei bija divas kaziņas bez tam viņai bija tāds mazs sarkans sivēniņš. Telpas likās tā kā kļuvušas gaišākas tātad jau bija sākusi svīst gaisma. Sapņi un plāni vien mūs netuvina iedomātiem mērķiem tāpat kā tikai vēlēšanās nevienu vēl nav pie panākumiem vedušas ne viņu pataisījušas par lielu vīru.

Sadali dotos teikumus vienkāršos teikumos!

Uzrādi, kādi saikļi savieno šos teikumus! Ieliec vajadzīgās pieturas zīmes!

● Saliktā teikumā atsevišķos virsteikumus parasti saista saikļiem:

- a) un, arī, bez tam, turklāt, ne vien — bet arī (vienojamie saikļi);
- b) bet, tomēr, turpretī (pretstata saikļi);
- c) vai—vai, ne—ne, gan—gan, ir—ir (šķīšamie saikļi);
- d) jo, tāpēc, tādēļ, tāpat (nodibināmie saikļi).

Piemēri:

- a) Arvien vēl pūta dienvidvakaru vējš, un liels ledus gabals peldēja tālāk jūrā.
- b) Ēnā sals turējās stipri, bet piesaulē kusa sniegs.
- c) Vai nu es šo darbu padarīšu kārtīgi, vai šis darbs paliks nedarīts.
- d) Pavasara nakts bija īsas un gaišas, jo spīdēja spožs mēness.

151. uzdevums. Sadomā 5 saliktus teikumus, kur saistīti tikai virsteikumi!

Salikti teikumi, kuŗos ir virsteikumi un palīgteikumi.

Kad Ansis piegāja pie apsvīdušā spoguļa lai paskatītos savās sakarsušajās acīs viņš piepeši ieraudzīja uz spoguļa malas zaļu vaŗa vērdu.

Pirtnieku Ansis ar roku slaucīja acis un pieri no kuŗas pilēja lielas sviedru lāses.

Un ja pie baltās villaines pieķērusies kāda sēkliņa no gaišā Aizsaules dārza tad pagalmā izauga zelta ābele vai gaŗa pupa pa kuŗas zariem var uzkāpt debesīs.

Reiz vecos labos laikos kad tie labie gadi bija vienam kaķītim bija dzirnavas.

Pa lodziņu kas bija aizaudzis ar kuplām dadžu lapām kaķītis nolaidās pagrabā.

Uzrādi virsteikumus un palīgteikumus! Ieliec vajadzīgās pieturas zīmes!

Kuŗu teikuma vārdu raksturo katrs palīgteikums?

Kā jautāsim, lai varētu atbildēt ar palīgteikumu?

63. PALIGTEIKUMI.

- Palīgteikumi tuvāk paskaidro kāda cita teikuma vārdu un, tāpat kā teikuma locekļi, atbild uz jautājumiem. Pēc palīgteikuma jautā, izejot no tā vārda, uz kuŗu šis teikums zīmējas. Palīgteikums noder par atbildi uz šo jautājumu.

Straumēnu māju ļaudis arvien zināja, kāds būs nākošais gada laiks.

„Straumēnu māju ļaudis arvien zināja” — virsteikums.

„Kāds būs nākošais gada laiks” — palīgteikums, kas papildina virsteikuma norīseni „zināja” (ko zināja?).

- **Virsteikums var būt gan vienkāršs nepaplašināts, gan vienkāršs paplašināts, gan nepilns teikums.**

1. Tēvs teica, ka man čakli jāmacoties.
2. Tēvs teica savam dēlam, ka viņam čakli jāmacoties.
Tēvs un māte teica savam dēlam, ka viņam čakli jāmacoties.
3. Redzu, ka durvis atveras.
Laimē, ka laiva bija izvilka malā.
Atminos, ka ceļš gāja gar purva malu.

152. uzdevums. Sadomā 3 saliktus teikumus, kuŗu virsteikums vienk. nepaplašin. teik.; 3, kur vienk. paplašināts un 3, kur nepilns teikums!

153. uzdevums. Sameklē piemērus, kur virsteikums ir nepilns!

- **Paligteikums var būt gan vienkāršs nepaplašināts, gan vienkāršs paplašināts, gan nepilns teikums.**

1. Mazais Valdis pa logu ierauga, ka nāk krusttēvs.
2. Mazais Valdis pa logu ierauga, ka krusttēvs nāk pa ceļu.
3. Mazais Valdis pa logu ierauga, ka krusttēvs un krumst māte nāk pa ceļu.
4. Mazais Valdis pa logu ierauga, ka nāk.

154. uzdevums. Noraksti teikumus un ieliec pieturas zīmes! Pasvitrā paligteikumu un vārdu, ko tas raksturo:

Kā mēs paši sevi vērtējam tā vērtē mūs citi.
Dārzā pie ogulājiem ir vieta kur var būt drošs ka lielie nemaisīsies pa kājām.

Annele atminas ka jāiet taču redzēt cik tālu Karlīne ir ar maizes cepšanu.

Kad braucam pa lauku ceļiem un nolūkojamies jauki iekoptajās sētās saprotam ka tikai čakla darba tauta tās radījusi.

Siena laiks šogad ievilkās garumā tomēr iet uz beigām.

Ja gribi sasniegt ko krietnu tad tev vajadzīga centība un neatlaidība.

155. uzdevums. Sadomā 3 saliktus teikumus, kuŗu paligteikums vienkāršs nepaplašināts, un 3 — kur vienkāršs paplašināts paligteikums.

- **Paligteikums var raksturot kādu vārdu arī citā paligteikumā.**

Pirtnieku Ansis zināja, ka šad un tad uz svētkiem, kad balts eņģelis stundām salst ārā un klauvē pie viscietākām sirdīm, līdz viņu ielaiž, arī viņu atcerēsies.

„Pirtnieku Ansis zināja” — virsteikums; (ko zināja?) „ka šad un tad uz svētkiem arī viņu atcerēsies” — pirmais paligteikums, no kuŗa atkarīgs otrs paligteikums (uz kuŗiem svētkiem?) — „kad balts eņģelis stundām salst ārā un klauvē pie viscietākām sirdīm.” No otra paligteikuma atkarīgs trešais paligteikums (cik ilgi klauvē?) „līdz viņu ielaiž.”

64. SAIKĻI, KAS IEVADA PALIGTEIKUMUS.

Ķēniņam tikai trūka tā ūdens, ko viņš jaunībā bija dzēris savas dzimtenes avotā.

Vecmāmiņa noadīja mazmeitai sarkanu cepurīti, lai labāk varētu redzēt, kur viņa nāk pa smilgām aizaugušu ceļu.

Vecos laikos dzīvoja kāds kalējs, kas milēja jokus un dziesmas.

Prieks pieminēt sestdienas vakarus, kad pēc pirts visa saīme sapulcējās ap lielo galdu pie vakariņām.

Katru rītu skrēju ārā klausīties, vai kalnā rīb.

Kāda vārņa pērta, tāda nepērta.

Puķes novīta un ābeles nobirdināja negatavus augļus, tāpēc ka meita aiz bēdām aizmirsā tās apliet.

- Palīgteikumus ievada saikļi: kas, kurš, ka, lai, kur, kad, vai, kurp, no kurienes, uz kurieni, kā, kamēr, cik, līdz, pēc tam kad, līdzko, tikko, tiklīdz kā, kopš, iekām, kāds, it kā, tāpēc ka, tā kā, tādēļ ka, kaut gan, lai gan, lai arī, kaut arī, jebšu u.c.

Palīgteikums var būt pakārtots virsteikumam arī bez saikļiem.

Piem.:

Mežinieki, nojūguši zirgus, nāk uz istabu, priecīgi sizdami vienu pret otru lielās rokas krustainos kulaiņos. Pamatīgi jauno krūzi apskatījis, Jānis to nolika atpakaļ uz galda. Vasarās, pie brālēniem ciemojoties, es gāju viņiem līdzī uz upi zvejoj.

156. u z d e v u m s. Noraksti teikumus, atdalot palīgteikumu no virsteikuma ar kommatu!

Vēriņgāk paskatoties jūs ieraugāt zem ābeles cilvēku guļam. Pēcpusdienas miegs viņu ir pārsteidzis un viņš nokritis zālē un aizmidzis savu uzvalku pagalvi nolikdams. Kāds putns ziņkārības dzīts zemu zemu nolaidies pār viņu un dzied zaros savu dziesmu saldinādams gulētāja dusu. Skaidienā izstiepies guļ liels raibs suns un acis neatvērdams pa miegam ar kāju dzenā mušas. Smagi nogulušās laidarā kūts jumta un lielo ošu ēnā snauz govis kaut kur nekustīgi raudzīdamās.

65. ATKĀRTOTS TEIKUMS.

Kā sarunājas pircējs ar pārdevēju? Atkārtō vārdus, ko tev teica vecāki, uz skolu vadīdami!

- Atkārtotā teikumā runātājs vārdu pa vārdam atkārtō cita runu vai domas.

Dažreiz atkārtotā teikumā stāstītājs atkārtō pats savas domas vai runu.

1. Skolotājs teica: „Pavasārī brauksim ekskursijā.”

2. Es domāju: „Kaut diena būtu garāka! Cik daudz tad varētu padarīt!”

3. Es viņam saku: „Ja tu gribi savā dzīvē ko panākt, tad sāc jau laikus nopietni strādāt!”

Teikuma daļas: „Skolotājs teica,” „es domāju,” „es viņam saku” sauc par piebildi. Kā piebilde, tā arī atkārtots teikums ir virsteikumi.

- Ja kādu runu neatkārtojam tieši vārdu pa vārdam, bet atstāstām, tad atkārtotais teikums pārvēršas palīgteikumā.

Skolotājs teica, ka pavasarī mēs braukšot ekskursijā.

Pēdiņas atkārtotā teikumā.

- Atkārtotu teikumu ieslēdz pēdiņās: teikuma sākumā liek pēdiņas apakšā, beigās — augšā.

Piem.: „Paturi kalnu!” milzis teica jaunākajam brālim.

1. Ja piebilde atkārtota teikuma priekšā, aiz tās liekams kols (:) un atkārtots teikums jāsāk ar lielo burtu.

Māte skubināja: „Dēliņ, aiztec nu uz Lazdām!”

2. Ja piebilde atrodas aiz atkārtota teikuma, tad atkārtota teikuma beigās liek kommatu, izsaukuma vai jautājuma zīmi un piebildi raksta ar mazo burtu.

„Mans dēls būs krietns strādnieks,” māte priecājās.

„Dēliņ, vai tu iesi uz Lazdām?” māte jautāja.

„Dēliņ, aiztec nu uz Lazdām!” māte skubināja.

3. Ja piebilde atkārtota teikuma vidū, tad tā abās pusēs atdalāma ar kommatu; atkārtota teikuma turpinājumu aiz piebildes sāk ar mazo burtu.

„Bet pagaidi tik,” Pēteris spītīgi atteica, „gan pateikšu tēvam!”

157. uzdevums. Uzraksti 3 saliktus teikumus, kur piebilde atrodas atkārtota teikuma priekšā; 3 — kur aiz atk. teik.; 3 — kur atkārtota teikuma vidū!

158. uzdevums. Šīm piebildēm pievieno atkārtotus teikumus!

Māsa teica. Dzejnieks saka. Par darbu tautas dziesmā teikts. Ceļnieks jautāja. Mazā Aina priecīgi izsauca. Es domāju. Jaunajā derībā lasām šādus vārdus. Annele dzirdēja tēvu sakām. Sakāmvārds māca. Puika priecājās. Saimniece bēdājās. Juris skaji lasīja. Skolotājs teica šādus vārdus. Vilks pie sevis norūca. Tēvs dusmojās.

- Atkārtota runa var sastāvēt arī no vairākiem teikumiem. Pēdiņas tad liek runas sākumā un beigās.

„Nu tad paliec pie mana tēva! Kalvē ir tik jauki. Palīdzi viņam āmuru cilāt!” laumiņa teica.

Māte atgādināja: „Klausī, meit, skolotāju! Man būs kauns, ja viņš par tevi sūdzēsies.”

„Meitiņ,” Meža māte saka laumai, „rīt noej lejā un paskaties, ko puisis tur dara! Tēvs esot viņu izdzinis no mājas.”

Attēlojot sarunu, piebildi nereti izlaiž. Tādā gadījumā, lai norobežotu viena runātāja vārdus no otra vārdiem, lieto domu zīmi vai raksta jaunā rindā, piem.:

„Ko tagad darīsim, Janc?” — „Iesim!”

„Uz kurieni tad?”

„Uz kuplo liepu dārzā.”

159. uzdevums Lieto atkārtotus teikumus savā domrakstā: tā izteiksme kļūst dzīvāka.

66. PIETURAS ZĪMES.

Punkts (.) jāliek:

1. stāstījuma teikuma beigās: Darbs un goda prāts ir mūsu tēvu tikumi. Laukos sapratīgs saimnieks dzīvi var iekārtot ērti un skaisti.

2. pēc virsraksta: Skarbos vējos. Uguni.

3. pēc saīsinātiem vārdiem: u. c. (un citi); piem. (piemēram); utt. (un tā tālāk); 1942. g. 22. jūn.

4. pēc arabu cipariem, kas apzīmē kārtas skaitļus: Mani pārcēla 4. klasē; es sēžu 3. solā.

Ja teikums nobeidz kādu domu posmu, tā beigās liek punktu un domu zīmi (. —) vai nākamo teikumu sāk jaunā rindā.

Punktu neliiek aiz metriskās mēru sistēmas un ķīmisku elementu nosaukumu saīshājumiem: g = grams, kg = kilograms, m = metrs, km = kilometrs, hl = hektolitrs, H = ūdeņradis, Na = natrijs, Hg = dzīvsudrabs utt.

Kommats (,).

Ar kommatu atdala:

1. **uzrunu**: Ai tu manu vecu tēvu, baltas maizes arājiņu! Ai zaļā līdaciņa, nāc ar mani rotāties;

2. **pielikumu**: Rījiņai, platspārnei, pieci seši kūlējiņi. Mēs, mazie bērni, gājām ogās;

3. **izsaukmes vārdus**, ja tie nav saistīti ar uzrunu: Ai, kā sāp! Re, re, kur grāmata!

(Bet: Vai meitiņas, vai māsiņas, godājiet arājiņu!).

4. **iespraustus vārdus** un **īsākus iespraustus teikumus**: Tu, protams, savu darbu arī pabeigsi. Vējš, man liekas, sāk pūst no pretējās puses;

5. **vienlīdzīgus teikuma locekļus**: Lielas, slaidas egles noder dēļiem. Pļavā zied gan gundegas, gan neaizmirstules, gan arī smaržīgās naktsvijolītes. Mans draugs dzīvo Rīgā, Krišjāņa Barona ielā.

Saliktā teikuma sastāvdaļas (virsteikumus un palīgteikumus) vienu no otra atdala ar kommatu: Un troksnis ap egli ceļas, un bultas augšup skrien, un asu cirvju zobi egles stumbrā lien. Malējiņa, malt iedama, satiek Dievu ceļmalā. Kam tie kalni, kam tās lejas, kam tie kupli ozoliņi? „Ja domā laboties,” tēvs saka, „tad šoreiz vēl piedošu.” Vai: „Ja domā laboties, tad šoreiz vēl piedošu,” saka tēvs.

Kommats jāliek priekš un pēc paskaidrojamā vārda t.i (= tas ir): Tautas dainām daudz variantu, t.i., viena un tā pati dziesma dziedāta dažādos apgabalos dažādi.

Ar kommatiem jāatdala **apgalvojums** jā, tāpat **noliegums** nē: Jā, tas ir Andris. Nē, neiesim vis.

Ar kommatiem atdala **apzīmētājus**, kas nostājas aiz apzīmējamā lietvārda, piem.: Tur viņi bija nopirkuši mājiņu, mazu, pussabrukušu. Atskanēja aļlausi, vareni, dimdoši.

Kolu (:) lieto:

1. **Atkārtota teikuma sākumā**, ja tas seko aiz piebildes: Māte, mani glaudīdama, saka: „Nu jau tu būsi atpūties. Palīdzi tēvam apart kartupeļus!”

2. **teikumā ar vienlīdzīgiem teikuma locekļiem** aiz tāda vārda, ko paskaidro vairāki aiz tā sekojoši vienlīdzīgi teikuma locekļi: Kas šogad dārzā augļu: ābolu, ķiršu, plūmju un bumbiešu!

3. **saliktā teikumā**, kur nākošais teikums paskaidro iepriekšējo un izlaisti saikļi; jo, tāpēc, tādēļ ka, tāpat: Uguntiņa, atslēdziņa, abas labi glabājamās: uguntiņa sasildīja, atslēdziņa pamieļoja.

Sēmikols (;).

Ja plašāks salikts teikums sastāv it kā no divi daļām, kas nosta-tītas viena otrai pretī, tās atdala ar sēmikolu. Visbiežāk sēmikolu sastopam tautas dziesmās aiz otras rindas, piem.:

Visapkārt diena aust,
Vidū saule ritināja;
Visapkārt zelta josta,
Vidū mans augumiņš.

Jautājuma zīme (?) jāliek:

1. **pēc jautājuma teikumiem**: Zirgs ar arklu vaicājās: „Kur palika arājiņš?” Kāpēc saulīte tik gauži raud? Ko, radiņi, jūs raudat, kad es pati neraudāju?

Atkarīga jautājuma beigās jautājuma zīme nav jāliek: Teic, ko tu domā! Pamēģini, vai vari arkla balstu noturēt! Nāc, skaties, māmu-līte, kur aiztek vieglas dienas!

2. **pēc jautājuma vārdiem**: Papildinātājs atbild uz jautājumiem: kā? kam? ko? ar ko? no kā? ko darīt?

Izsaukuma zīme (!) jāliek:

1. **pēc izsaukuma teikumiem**:

Lūk, nāk tas sapnotājs! Lai zemei sāpju nav, kad manas kājas to min! Lai Dievs tev palīdz! Ardieu! Sveiks! Labvakar! Kaut mūsējie uzvarētu!

2. pēc uzrunas, ja tā nav teikumā: Mīļā māte! Mīļo brāli! Cienījamie svētku viesi!

3. pēc izsaukšanas vārdiem, ja tos izrunā uzsvēr: Ak! nu gan karsē! Re, re! zaķis!

Domu zīme (—).

1. Domu zīmi liek izlaistu vārdu vietā: Rūķi aizbēga kur kurais: cits — koka dobumā, cits — paegļu pudurā. Tēvs aizgāja art, māte — ravēt.

2. Ar domu zīmi atdala iespraustus teikumus: Jaunākais brālis — lai nu saka viens cilvēks! — nes veselu klēpi malkas.

3. Domu zīmi liek, kad seko kaut kas negaidīts: Paņēmu ezi rokā — ass!

4. Domu zīmi liek runas pārtraukumos: Kāda meitenīte gaišiem matiem, acis ieplētusi, burtoja: „k—a—a—ka... k—a—ka... ķ—i—s ķis —”. „Skolotāja kungs — es nezinu — rītā — man ir tik slikti ap sirdi,” Cibiņš stostījās.

5. Domu zīmi liek, šķirot blakus esošus atkārtotus teikumus, ja tos runā dažādas personas: „Siguldā bijī?” — „Biju.”

Iekavas ().

Iekavās liek iespraustus vārdus un teikumus: Kaimiņu Jānis (kas gan to būtu domājis!) izmācījies par krietnu ādmini. Intelligence (apdāvinātība) bez izturības un neatlaidības mūs neved pie mērķa. Rijā (tā senāk domāja) dzīvojuši velni.

Pēdiņas („ ”).

1. Pēdiņas liek tiešas runas sākumā un beigās: „Ja domā laboties, tad šoreiz vēl piedošu,” saka tēvs.

2. Pēdiņas liek, izceļot atsevišķus vārdus vai burtus: „Pa” ir prievārds.

3. Sacerējumu virsrakstus, laikrakstu un žurnālu nosaukumus, minot teikumus, var likt pēdiņās: „Nāves ēnā” ir Blaumaņa novele.

4. Pēdiņas liek vārdus, kas jāsaprot pārnēstā nozīmē: Nu gan Jēkabs „čakli” strādā! Šim tūlīņ „dūša saskrējusi papēžos.”

Daudzpunkti (...).

Daudzpunktus lieto, kad domas nepilnīgi izteiktas: Satumst... Kaut kur iebriķšķējās zari. Klusums... „Jā... bet,” Jancim likās, ka Marčs taisās raudāt.

160. u z d e v u m s. Uzraksti piemērus visiem pieturas zīmju ietošanas gadījumiem!

161. u z d e v u m s. Ievēro, kādas pieturas zīmju kļūdas tavos domrakstos, atstāstījumos, diktažos! Novērs šīs kļūdas, sameklējot grāmatā vai sacerot attiecīgus piemērus! Uzraksti tos!

162. uzdevums. Uzraksti 10 teikumus, kur un priekšā vajadzīgs kommate; 10 teikumus, kur un priekšā nav vajadzīgs kommate! Ko un var savienot?

67. VARDU MĀCĪBA (ETIMOLOĢIJA).

VARDU ŠĶIRAS.

Mūsu valodā tūkstošiem vārdu. Katram vārdam sava nozīme. Pēc nozīmes vārdus grupē vārdu šķirās. Latviešu valodā izšķir 9 vārdu šķiras.

Vārdi: māja, puķe, zirgs, laime ir priekšmetu nosaukumi; tos sauc par lietvārdiem.

Priekšmetiem piemīt dažādas īpašības, un tās norāda, kāds ir priekšmets; piemēram: akmens ir smags un ciets; spalvas vieglas un mīksta. Īpašību nosaukumus, kas rāda, kāds ir priekšmets, sauc par kādeņiem jeb īpašības vārdiem.

Priekšmetus varam skaitīt, piem.: viens galds, septiņi brāļi. Varam arī norādīt uz priekšmeta kārtu: pirmais galds, divpadsmitais mēnesis. Vārdus, kas apzīmē priekšmetu daudzumu vai kārtu, sauc par skaitleņiem.

Priekšmeti var izdarīt dažādas darbības, vai tie atrodas kādā stāvoklī laika norisē; piemēram: cilvēks strādā, mācās, atpūšas, guļ. Vārdus, kas apzīmē darbību vai stāvokli, sauc par noriseņiem.

Vārdus: es, tu, viņš, šis, tas, mans, tavš, savs u. c. lieto citu vārdu vietā, lai runā kāda priekšmeta nosaukums nebūtu bieži jāatkārto. Vārdus, kas lietoti citu vārdu vietā, sauc par vietniekvārdiem.

Vārdi: pa, no, uz, pie, aiz u. c. norāda priekšmeta attieksmi pret citu priekšmetu: grāmata uz galda; auto brauc pa ceļu. Šādus vārdus sauc par prievārdiem.

Vārdi: vakar, šurp, ātri, u. c. apzīmē darbības vietu, laiku vai darbības norises veidu. Tos sauc par apstākļiem. Vakarpadarīju labu darbu. Dzeniet šurpu, ciema gani! Es strādāju ātri un pareizi.

Vārdi: un, lai, jo, bet, tomēr, arī, ka u. c. saista teikumus, teikuma locekļus vai ievada teikumus. Tos sauc par saikļiem. Es apkopju māju, un istaba tūlī kļuva gaišāka. Centība un izturība ir godājamas īpašības. Un tā šī diena pagāja vienā steigā.

Vārdus, kas apzīmē prieku, sāpes, pārsteigumu, izbrīnīšanos, sauc par izsaukmes vārdiem. Vai meitiņas, vai māsiņas, godājiet arī viņu! Ai tu zelta lakstīgala! Re, kā darbs sokas!

163. u z d e v u m s. Nosaki, pie kuŗas vārdu šķiras pieder katrs no šiem vārdiem! Izraksti katras vārdu šķiras vārdus atsevišķi:

birztaļa, gards, liksmot, viens, es, šē, bet, no, ai, attālināties, zvejnieks, rūgts, pulkstenis, tāls, izkopts, trīs, tu, šodien, jō, pa, vai, re, lai, uz, latviski, viņa, divpadsmit, apvārsnis, otrdiena mēs, un, pie, ak, liksms, liksmība, vēss, spoŗs.

68. KĀDENIS (ADJEKTIVS).

● Kādeņi sadalās kādības un apstākļa kādeņos.

● Kādības vārdi apzīmē īpašību, kas priekšmetam var piemist lielākā vai mazākā mērā.

Vakar bija stiprs sals, šodien sals stiprāks, janvārā mēnesī visstiprākais sals.

● Apstākļu kādeņi apzīmē īpašību, kas nevar ne pastiprināties, ne pavājināties.

Tie norāda uz vietu vai laiku: augšējs, apakšējs, vidējs, iekšējs, ārējs, malējs, vakarējs, pirmatnējs.

Apstākļu kādeņi beidzas ar —ējs, —ēja.

164. u z d e v u m s. Uzrādi kādeņus lasāmgrāmatā! Kuŗi kādības, kuŗi apstākļu kādeņi, kāda dzimte, kāds skaitlis? No kā atkarīga kādeņa dzimte un skaitlis?

Kādeņu galotnes.

● Kādeņiem ir divējādas galotnes: nenoteiktās un noteiktās.

Nenoteiktās galotnes vīriešu dzimtē: —s, —š, piem.: lab—s zēns, zaļ—š lauks, un sieviešu dzimtē —a, piem.: jauk—a diena, lab—a meitene.

Noteiktās galotnes vīriešu dzimtē —ais un sieviešu dzimtē —ā, piem.: labais zēns, zaļais lauks, rātnā meitene.

Nenoteikto galotni lieto, ja kādenis nosauc kāda priekšmeta īpašību vispār; piem.: labs draugs, dārga manta.

Noteikto galotni lieto:

1. ja kādenis apzīmē zināmu, pazīstamu, noteiktu priekšmetu: Šis grūtais darbs padarīts. Stāvēdama padziedāju tai mazajā birzītē. Manas jaunās drēbes;

2. ja vienu noteiktu priekšmetu atšķir no citiem līdzīgiem: baltais āboliņš, sarkanais āboliņš, pelēkais strazds, melnais strazds, pērmais gads;

3. ja aizrāda uz reiz jau minētu priekšmetu: Atmatā ir liels akmens. Šis lielais akmens tagad izlauzts.

165. u z d e v u m s. Uzraksti šos kādeņus ar noteiktajām galotnēm:
balts, zila, augsti, auksts, zems, šauras, biezas, plāns, slinki, uzcitīgs,
silta, karsts, vēss, zaļas, melni, tumšs, gaiša, jauns, dusmīgs, laipna, smags,
viegli, brūnas, liela, iss.

Paraugs: Baltais, zilā, augstie...

166. u z d e v u m s. Šiem kādeņiem nenoteikto galotņu vietā liec
noteiktās galotnes:

Darbīgs cilvēks. Uzcītīga meitene. Liks bērzs. Bieza grāmata. Garš
teikums. Miļa piemiņa. Laipns vārds. Dzidrs avots. Gudra atbilde. Spoža
zvaigzne.

167. u z d e v u m s. Šiem kādeņiem noteikto galotņu vietā liec nenoteiktās galotnes:

Labais draugs. Gādīgais tēvs. Rūpīgā māte. Tālā pļava. Lielais nams.
Saulainā pēcpusdiena. Lielais līcis. Vēss vakars. Agrā ziema. Tālā
pilsēta. Miļā skola.

69. KĀDEŅU LOCĪŠANA.

Nenoteiktā galotne.

- Kādeņus ar nenoteikto galotni loka kā lietvārdus ar līdzīgu galotni.

Noteiktā galotne.

Viriešu dzimte.

Sieviešu dzimte.

Vienskaitlis.

N. garais ceļš

lielā māja

G. garā ceļa

lielās mājas

D. garajam ceļam

lielajai mājai

A. garo ceļu

lielo māju

I. ar garo ceļu

lielo māju

L. garajā ceļā

lielajā mājā

V. garais ceļš!

lielā māja!

Daudzskaitlis.

N. garie ceļi

lielās mājas

G. garo ceļu

lielo māju

D. garajiem ceļiem

lielajām mājām

A. garos ceļus

lielās mājas

I. ar garajiem ceļiem

lielajām mājām

L. garajos ceļos

lielajās mājās

V. garie ceļi!

lielās mājas!

Kādeņiem ar noteikto galotni ir sava īpatnēja locīšana.

Vokātīvā kādeņiem ir tikai noteiktā galotne!

Ja lietvārdam vokātīvā citāda galotne nekā nominātīvā, tad kādeni vokātīvā var lietot arī ar galotni o: labo (arī labais) saimniek! Mīlo (arī mīlais) tēt! Bet: labais draugs!

168. u z d e v u m s. Loki šos vārdus:

Balta lapa — baltā lapa. Dziļš ūdens — dziļais ūdens. Labs darbs — labais darbs.

Salīdzini noteiktās un nenoteiktās galotnes tais pašos locījumos!

169. u z d e v u m s. Uzraksti šos kādeņus ar noteikto galotni:

augstai, laimīgi, svešas, spožu, ar gudru, lielā, bēdīgas, jautru, platam, vēsā, mīlam, ar lepnu, brūna, viegla, raibi, negudru, zila, likai, taisnā, apaļi, košam, drošai, liksmas, burvīgu, spēcīgam.

Paraugs: augstajai, laimīgie ...

Tēva ciņa ar lielo akmeni.

Atmatā ir liel— akmens. Tēvs nolēma šo liel— akmeni izlauzt. Anneles maz— sirds priecīgi iedrebas, ka viņa varēs noskatīties šai darbā.

Varen— laužnas sitieni pāršķel miglu. Uguntiņa kuras liel— akmenim uz galvas. Visapkārt līdz pašām kājām liel— akmens jau atrotīts ar dziļgrāvi, kas lēni sūcas pilns ar brūn— ūdeni. Tēvs tur strādā nopietn— darbu un, liekas, nemaz neredz ziņkārīg—s pienācējus, kas ap viņa spož— uguni kā liptin aplīp. Tad viņš nemēdz skatīties un nemēdz arī runāt. It nikn— viņš izskatās, bet arī liel— akmens šķiet nikn—, un viņi ir kā sīv— karā viens pret otru. Liel— akmenim jābeidzas, tā ir nolemts. Bet Annelei žēl mīļ— akmens. Visu vasaru tas bijis viņas lab— draugs un drošs patvērums pret skarb— vējiem. Kāda būs atmata bez tā? Kad nevarētu viņam nekā padarīt, viņa domā, bet pati tādas domas nevar pieņemt, jo tad jau tēva grūt— darbs būtu veltīgs. Un tēvs jau arī nepadosies. To lai nedomā! Ko sācis, to izdarīs līdz galam.

(A. Brigadere.)

170. u z d e v u m s. Svītriņu vietā liec vajadzīgo kādeņa galotni!

70. SALIDZINĀMĀS PAKĀPES.

Balta balta ieva zied,
Vēl baltāka ābelīte;
Skaista skaista mātes meita,
Vēl skaistāka bārenīte.

Balti ziedi ābelei,
Vēl jo balti ieviņai;
Balta bija mātes meita,
Vēl jo balta sērdienīte.

Es bārītes nepazinu
Mātes meitu pulciņā:
Vēl sārtāks vainadziņš,
Vēl baltākas villainītes.

(T. dz.)

Visaugstākais mūsu dzimtenes kalns ir Gaiziņš, visgaņākā upe — Gauja, un pati lielākā pilsēta — Rīga.

Uzrādi kādeņus!

Kuņi kādeņi apzīmē priekšmetu īpašību pārākā, kuņi vispārākā pakāpē?

●Kādeņiem ir trīs salīdzināmās pakāpes: pamata pakāpe, pārākā pakāpe un vispārākā pakāpe.

1. **Pamata pakāpe** tikai nosauc priekšmeta īpašību, nesalīdzinot to ar citām: balts, balta, skaists, skaista.

2. **Pārākā pakāpe** rāda, ka, salīdzinot priekšmetu īpašības, vienam priekšmetam tā piemīt lielākā mērā nekā otram: Jānim tīrāks apģērbs un tīrāka burtņīca. Pārākā pakāpe vīriešu dzimtē beidzas ar — āks, sievietes dzimtē — āka.

Īpašības pārāko pakāpi var izteikt arī ar pamata pakāpi, kas pastiprināta ar jo, vēl jo, vairāk: Lai gan baltas ūdens putas, vēl jo baltas zēģelītes; vairāk pazīstams, vairāk mācīts.

Pārākajai pakāpei parasti nenoteiktā galotne: stiprāka valsts, drošsirdīgāks kareivis.

3. **Vispārākā pakāpe** izsaka īpašību, kas kādam priekšmetam piemīt vairāk nekā visiem pārējiem priekšmetiem: visaugstākais nams, visgarākā egle.

Vispārākā pakāpe vīriešu dzimtē beidzas ar — ākais, sievietes dzimtē — ākā.

Vispārāko pakāpi dabū, ja pārākai pakāpei ar noteikto galotni priekšā pieliek vis—, kas vienmēr rakstāms kopā ar īpašības vārdu: visčaklākais skolēns, vissvētākā vieta. Īpašības vispārāko pakāpi apzīmē arī pārākā pakāpe, ja tā pastiprināta ar vārdiem: pats, pati. Šie vārdi rakstāmi atsevišķi: pats stiprākais vīrs pagastā; pati čaklākā meitene.

4. Apstākļu kādeņiem salīdzināmo pakāpju nav.

171. u z d e v u m s. Šos kādeņus izsaka pārākā un vispārākā pakāpē: salds, vidējs, dziļš, augsts, auksts, ārējs, liels, slapjš, rupjš, īsa, sausais, sausā, sauss, sausa, augšējais, spožs, kluss, drošs, čaklais, nopietns.

Paraugs: Salds — saldāks — vissaldākais. Vidējs (salīdzināmo pakāpju nav).

71. KADEŅU PAREIZRAKSTĪBA.

●Kādeņiem vienskaitļa nominatīvā vīriešu dzimtē galotnes -s, -š, bet nekad -is. Tāpēc jārunā un jāraksta: čakls, taisns, gudrs, lepns, ātrs, dziļš, straujš, veikls, akls, krietns.

172. u z d e v u m s. Šos vārdus liec vienskaitļa nominatīvā: skaidram, seklam, resnam, gudram, tuklam, taisnam, niknam, nīpram, veiklam, netiklam, nerātnam, krietnam, nātnam, naskam, modram, liksmam, lepnam, laipnam, kūtram, kurlam, kuplam, kautram, dzidram, jautram, greznam, dzestram, dzedram, čaklam, biklam, ātram, aklam, agram, smuidram, staignam, stingram, stipram, šķīdram, tiklam, trauslam, treknam, žīglam, žirgtam.

Paraugs: Skaidrs, sekls.

- 2. Kādeņiem dižs, svešs, biezs, kluss, laimīgs, raibs, svēts, salds, dzīvs u. c. galotnē blakus balsīgi un nebalsīgi līdzskaņi, tāpēc šie vārdi jāloka, lai zinātu, kā tie pareizi rakstāmi.

173. u z d e v u m s. Šos vārdus uzraksti vienskaitļa nominatīvā:

1. smagam, vainīgam, seknīgam, laimīgam, milzīgam, taisnīgam, domīgam, draudzīgam, bargam, balsīgam, asprātīgam;

labam, skarbam, šķībam, klibam, stulbam, skābam, raibam;

saltam, svētam, žirgtam, skalstam, spilgtam, siltam;

2. divējādam, gardam, citādam, nekādam, daudzējādam, visādam, savādam, slaidam;

svešam, plašam, drošam, pavisam, tukšam, netīšam, netiešam spožam, košam, kņāšam, īpašam, gaišam, dižam, tukšam, tumšam, vienkāršam, možam;

3. mazam, vēsam, asam, sausam, nervozam, patiesam, pareizam, gausam, kreisam, greizam, biežam, klusam, iešķersam, īsam, baisam;

stāvam, irdenam, garenam, jaunam, taisnam, brūnam, slidenam, gurdenam, lēnam.

Paraugs: Smags, vainīgs.

- 3. Kādeņu vispārākās pakāpes pirmā zilbe vis — rakstāma ar vienu s un kopā ar kādeni: vislielākais, vislielākā.

174. u z d e v u m s. Saki šos kādeņus vispārākā pakāpē:

kluss, augsts, skaists, uzcitīgs, silts, gluds, raibs, sauss, ciets, skābs, salds, uzmanīgs, čakls, slinks, drošs, svešs, liels, laimīgs, žīgls, kupls, laipns, nikns.

Paraugs: Visklusākais, visklusākā.

- 4. Kādeņiem ar noteikto galotni datīvā, instrumentālī un lokatīvā līdzskaņa j priekšā ir īss a: lielajam, lielajā, lielajiem, lielajos.

175. u z d e v u m s. Šos vārdus raksti datīvā un lokatīvā, vienskaitlī un daudzskaitlī:

lielais, likais, augstā, vecais, zaļā, baltais, gaišais, raibā, slīpā, aukstā, resnais, sausā, melnais, mazā, lepnais, veiklais.

Paraugs: Lielajam, lielajā; lielajiem, lielajos.

- 5. Kādeņiem, kas beidzas ar -ns, n priekšā ir īss e: varens.

176. u z d e v u m s. Svītriņu vietā liec e!

Var—ns, gurd—na, slav—ns, gaud—nais, diž—ns, raž—ns, glud—ns, gar—ens, sald—ns, lēz—ns.

- 6. Ļoti līdzīgi izrunas ziņā ir kādeņi augsts (piem. kalns) un auksts (salts). Lai zinātu, kad jāraksta g un kad k, jāievēro šo vārdu nozīme un rakstība.

177. u z d e v u m s. Svītriņu vietā liec g vai k:

Šis kalns ir au—sts. Ledus ir au—sts. Kas au—stu kāpj, tas zemu krīt. Bāds māca strādāt, au—stums tecēt. Ēdis vai neēdis, tur galvu au—šā! Tukšas vārpas au—stu stāv. Plikam visur au—sti, laiskam visur grūti. Laba maize stāv au—stā plauktā. Au—sts kungs, au—sts zirgs. Au—stums slinķu ārsts. Au—stu kalnu aizņem visi vēji.

Au—sts laiks, au—sts ledus, au—sts tornis, au—sts amats, au—sts lietis, au—sta rasa, ziemā au—sts dzīvoklis, au—stu lido.

72. SKAITLENIS (NUMERALIS).

Cik tev gadu? Kuŗā gadā tu esi dzimis? Cik skolēnu klasē? Kuŗā solā tu sēdi?

- Skaitļņi norāda priekšmetu skaitu vai arī kārtību, kādā priekšmeti seko.

Izšķir pamata un kārtas skaitļņus.

Pamata skaitļņi rāda priekšmetu skaitu, daudzumu, piem.: septiņi cilvēki, astoņi kilometri, simts marku.

Kārtas skaitļņi rāda, kādā kārtībā priekšmeti seko, piem.: otrs sols, septītā rinda.

Pamata skaitļņu locīšana.

Zēnam bija divdesmit septiņ- santimi. Par div- santimiem viņš nopirka vien- spalvu. Četr- santimus izdeva par div- sausēkļiem. Bez tāñ viņš paņēma div- burtnīcas. Katra burtnīca maksāja astoñ- santimi. Cik naudas vēl zēnam atlika?

178. u z d e v u m s. Svītriņu vietā liec vajadzīgo galotni!

Locīšanas paraugi.

Vīriešu dzimte.

Sieviešu dzimte.

Viens, viena.

N. kas?	viens koks	viena māja
Ģ. kā?	viena koka	vienas mājas
D. kam?	vienam kokam	vienai mājai
A. ko?	vienu koku	vienu māju
I. ar ko?	ar vienu koku	ar vienu māju
L. kur?	vienā kokā	vienā mājā

Divi, divas.

N. kas?	divi cimdī	divas rokas
Ģ. kā?	divu cimdū	divu roku
D. kam?	diviem cimdiem	divām rokām
A. ko?	divus cimdus	divas rokas
I. ar ko?	ar diviem cimdiem	ar divām rokām
L. kur?	divos cimdos	divās rokās

Trīs.

N. kas?	trīs dēli	trīs meitas
Ģ. kā?	triju dēlu	triju meitu
D. kam?	trim (trījiem) dēliem	trim (trījām) meitām
A. ko?	trīs dēlus	trīs meitas
I. ar ko?	ar trim dēliem	ar trim meitām
L. kur?	trīs, trijos dēlos	trīs, trijās meitās

Pieci, piecas.

N. kas?	pieci āboli	piecas stundas
Ģ. kā?	piecu ābolu	piecu stundu
D. kam?	pieciem āboliem	piecām stundām
A. ko?	piecus ābolus	piecas stundas
I. ar ko?	ar pieciem āboliem	piecām stundām
L. kur?	piecos ābolos	piecās stundās

Desmit.

N. kas?	desmit pirkstu	desmit grāmatu
Ģ. kā?	desmit pirkstu	desmit grāmatu
D. kam?	desmit pirkstiem	desmit grāmatām
A. ko?	desmit pirkstus	desmit grāmatas
I. ar ko?	ar desmit pirkstiem	desmit grāmatām
L. kur?	desmit pirkstos	desmit grāmatās

Saliktie skaitļi.

Vīriešu dzimte.

N. kas?	tūkstoš	deviņi	simti	trīsdesmit	seši gadi
Ģ. kā?	"	"	"	"	sešu gadu
D. kam?	"	"	"	"	sešiem gadiem
A. ko?	"	"	"	"	sešiem gadiem
I. ar ko?	ar	"	"	"	sešus gadus
L. kur?	"	"	"	"	sešos gados

Sieviešu dzimte.

N. kas?	tūkstoš	deviņi	simti	trīsdesmit	sešas vasaras
Ģ. kā?	"	"	"	"	sešas vasaras
D. kam?	"	"	"	"	sešu vasaru
A. ko?	"	"	"	"	sešām vasarām
I. ar ko?	ar	"	"	"	sešas vasarās
L. kur?	"	"	"	"	sešām vasarām

Ievēro:

1. Skaitļus: viens, divi, četri, pieci seši, septiņi, astoņi, deviņi, desmits, simts loka kā vīriešu dzimtes lietvārdus ar galotni -s, piem., dēls. Viena, divas, četras, piecas, sešas, septiņas, astoņas, deviņas loka kā sieviešu dzimtes lietvārdus ar galotni -a, piem., māja.

2. Trīs loka īpatnēji.

3. Tūkstotis loka kā vīriešu dzimtes lietvārdus ar galotni -is, piem., latvietis.

4. Desmit, vienpadsmit, divpadsmit utt., divdesmit, trīsdesmit, četrdesmit, piecdesmit, sešdesmit, septiņdesmit, astoņdesmit, deviņdesmit, simt, tūkstoš neloka.

5. Saliktajos skaitļos loka tikai pēdējo vārdu.

Pie pamata skaitļiem pieskaitāmi arī atvasinātie skaitļi.

Ar —ēji no skaitļiem atvasina jaunus skaitļus, ko lieto kā apzīmētājus daudzskaitļiniekiem: abēji svārki, divējas kāzas, četrēji rati. Treji ar īsu e: treji svārki.

● **Atvasinātie skaitļi lokāmi tikai daudzskaitlī.**

N. kas?	treji vārti	divējas kamanas
Ģ. kā?	treju vārtu	divēju kamanu
D. kam?	trejiem vārtiem	divējām kamanām
A. ko?	trejus vārtus	divējas kamanas
I. ar ko?	ar trejiem vārtiem	divējām kamanām
L. kur?	trejos vārtos	divējās kamanās

● **Daļskaitļa nosaukumiem parasti loka abus vārdus, pie kam lietvārds pievienojas ģenitīvā:**

trīs ceturtdaļas (vai trīs ceturtdās daļas) litra; trīs piektdaļas (trīs piektās daļas) hektara.

Izloki un uzraksti: $\frac{2}{5}$ kilograma!

N. kas?	četras piektdaļas hektara
Ģ. kā?	četru piektdaļu hektara
D. kam?	četrām piektdaļām hektara
A. ko?	četras piektdaļas hektara
I. ar ko?	ar četrām piektdaļām hektara
L. kur?	četrās piektdaļās hektara

● **Nenoteiktu priekšmetu daudzumu apzīmē ar apstākļiem: daudz, maz, vairāk, mazāk u. c.**

Pie tiem lieto ģenitīvu: daudz naudas, vairāk izturības.

179. u z d e v u m s. Loci šos skaitļus:

trīs, tūkstošis, desmit, četri, desmit marku, sešas vistas, simt trīsdesmit viens gads, divdesmit skolnieču, septiņas kļūdas, pieci brāji, divas māsas, astoņi ķirši, viens ābols, deviņi riteņi, simts kumeliņu, divpadsmit aitu.

Kārtas skaitļu locīšana.

Vienskaitlis

N. pirmais labais darbs
Ģ. pirmā labā darba
D. pirmajam labajam darbam
A. pirmo labo darbu
I. ar pirmo labo darbu
L. pirmajā labajā darbā
N. trešā saulainā diena
Ģ. trešās saulainās dienas
D. trešajai saulainajai dienai
A. trešo saulaino dienu
I. ar trešo saulaino dienu
L. trešajā saulainajā dienā

Daudzskaitlis

pirmie labie darbi
pirmo labo darbu
pirmajiem labajiem darbiem
pirmos labos darbus
pirmajiem labajiem darbiem
pirmajos labajos darbos
trešās atvērtās durvis
trešo atvērtu durvju
trešajām atvērtajām durvīm
trešās atvērtās durvis
trešajām atvērtajām durvīm
trešajās atvērtajās durvīs

Ievēro:

1. Kārtas skaitļus loka kā kādējus ar noteikto galotni.
2. Kārtas skaitļi „otrs” lieto ar nenoteikto galotni: otrs, otra, otram, otru, otrā.
3. Saliktajos kārtas skaitļos lokāms tikai pēdējais vārds: N. tūkstoš deviņi simti trīsdesmit sestais gads. L. tūkstoš deviņi simti trīsdesmit sestajā gadā.
4. Lietvārds saliktajos skaitļos pielāgojas pēdējam vārdam: trīsdesmit viena marka, piecdesmit piecas markas; simt viena dziesma, simt piecas dziesmas.
5. Gadu, mēnesi un dienu vislabāk izteikt tā: Latvijas valsts neatkarība proklamēta 1918. gada 18. novembrī.

180. u z d e v u m s. Loki šos skaitļus:

desmitais mēnesis, septītā diena, otrs lats, simt septiņdesmit devītais nams, astoņpadsmitais februāris, divdesmit trešais aprīlis, desmitais novembris, vienpadsmitais augusts, tūkstoš deviņi simti četrdesmit pirmais gads.

73. SKAITĻU PAREIZRAKSTĪBA.

1 Ja kārtas skaitļi raksta arābu cipariem, tad aiz tiem liek punktu, piem., 1. (pirmais). Ja kārtas skaitļi apzīmē ar romiešu cipariem (XX g. s., IV kl.), tad punkta nevajag.

181. u z d e v u m s. Uzraksti arābu cipariem šos skaitļus:

deviņi, deviņais, desmitais, septiņdesmit astoņi, ceturtais, četri, trīs simti astoņdesmit, četrdesmit astotais, divpadsmitais, trīs, otrs.

Uzraksti romiešu cipariem kārtas skaitļus no 1—10.

2. Nav jāliek punkts aiz pulksteņa laika apzīmējuma cipariem: pulksten 9 sākas mācības.

3. Skaitļi: vienpadsmit, divpadsmit u. c. izveidojušies no vārdu salikuma: viens pa desmit, divi pa desmit u. c., tāpēc tie rakstāmi ar d un šķīrāmi tā: vien—pa—dsmit, div—pa—dsmit.

182. u z d e v u m s. Uzraksti burtiem skaitļus 11—19 un parādi, kā tie šķīrāmi, pārnesot vārda daļu jaunā rindā!

Paraugs: Vien—pa—dsmit...

4. Ar ī u i jāraksta pamatskaitļi: septiņi, deviņi, desmit, bet ar ī kārtas skaitļi: septītais un deviņais.

183. u z d e v u m s. Uzraksti burtiem: 7, 7., 9; 9., 27, 27., 37, 37., 107, 107.!

5. Pie skaitļiem 10, 11 utt., 20, 30 utt., 100, 200 utt., 1000, 2000 utt. lietvārds parasti nostājas ģenitīvā: desmit marku, četrpadsmit skolēnu, simts govju, tūkstoš gabalu.

Tāpat lietvārds nostājas ģenitīvā pie apstākļiem, ko lieto nenoteikta daudzuma apzīmēšanai (daudz, maz u. c.): daudz naudas, maz darba.

184. u z d e v u m s. Saceri teikumus, kuŗos iecīstīti vārdi: daudz, maz, vairāk, mazāk, kaut cik, necik, drusku kopā ar lietvārdiem!
 Paraugs: Izcirtumā uzgāju daudz ogu.

74. VIETNIEKVARDS (PRONŌMS).

- Personu vietniekvārdi ir: es, tu, viņš, viņa vienskaitlī un mēs, jūs, viņi, viņas daudzskaitlī. Tos lieto personu un citu darītāju vārdu vietā.

Locīšanas paraugi.

Vienskaitlis.

N. kas?	es	tu	viņš	viņa	—
Ģ. kā?	manis	tevis	viņa	viņas	sevis
D. kam?	man	tev	viņam	viņai	sev
A. ko?	mani	tevi	viņu	viņu	sevi
I. ar ko?	ar mani	tevi	viņu	viņu	sevi
L. kur?	manī	tevī	viņā	viņā	sevī

Daudzskaitlis.

N. kas?	mēs	jūs	viņi	viņas	—
Ģ. kā?	mūsu	jūsu	viņu	viņu	sevis
D. kam?	mums	jums	viņiem	viņām	sev
A. ko?	mūs	jūs	viņus	viņas	sevi
I. ar ko?	ar mums	jums	viņiem	viņām	sevi
L. kur?	mūsos	jūsos	viņos	viņās	sevī

Personu vietniekvārdiem visai līdzīgs atgriezeniskais vietniekvārds *sevis*. Tas var attiekties uz visām personām: es rūpējos par sevi, tu rūpējies par sevi, viņš rūpējas par sevi. Vārdam *sevis* trūkst nominātīva; abos skaitļos to loka vienādi.

Piederības vietniekvārdi.

- Piederības vietniekvārdi ir: mans, mana, tavš, tava, savs, sava. Piederību norāda arī personu vietniekvārdu ģenitīvi: mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņu.

1. Mans, mana, mūsu, norāda priekšmeta piederību runātājam jeb pirmajai personai, piemēram: manas burtnīcas ir tīras.
2. Tavš, tava, jūsu norāda piederību uzrunātai jeb otrai personai, piemēram: tavš suns ir gudrs.
3. Viņa, viņas, viņu norāda piederību trešajai personai, piemēram: viņas puķu dārzs vienmēr izravēts.
4. Savs, sava var norādīt piederību kaut kurai personai: es mīlu savu dzimteni; tu mīli savu dzimteni; viņš mīl savu dzimteni.

Locīšanas paraugi.

Vienskaitlis.

N. kas?	mans lauks	mana māja	mūsu zeme
Ģ. kā?	mana lauka	manas mājas	mūsu zemes
D. kam?	manam laukam	manai mājai	mūsu zemei
A. ko?	manu lauku	manu māju	mūsu zemi
I. ar ko?	ar manu lauku	manu māju	ar mūsu zemi
L. kur?	manā laukā	manā mājā	mūsu zemē
V. —	mans lauks!	mana māja!	mūsu zeme!

Daudzskaitlis.

N. kas?	mani lauki	manas mājas	mūsu zemes
Ģ. kā?	manu lauku	manu māju	mūsu zemju
D. kam?	maniem laukiem	manām mājām	mūsu zemēm
A. ko?	manus laukus	manas mājas	mūsu zemes
I. ar ko?	ar maniem laukiem	manām mājām	mūsu zemēm
L. kur?	manos laukos	manās mājās	mūsu zemēs
V. —	mani lauki!	manas mājas!	mūsu zemes!

Vietniekvārdus: mans, tavs, savs loka kā vīriešu dzimtes lietvārdus ar galotni —s, piem., dēls.

Vietniekvārdus: mana, tava, sava loka kā sieviešu dzimtes lietvārdus ar galotni —a, piem., māja.

Vietniekvārdi: mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņu nav lokāmi. Tie ir personu vietniekvārdu ģenitīvi.

● Norādāmie vietniekvārdi ir: šis, šī, tas, tā, viņš, viņa, šāds, šāda, tāds, tāda.

Norādāmie vietniekvārdi: šis, šī, tas, tā norāda vairāk uz priekšmetiem pašiem, bet šāds, šāda, tāds, tāda — uz priekšmetu īpašībām. Sakot „šis man patīk, tas man der”, mēs norādām uz pašiem priekšmetiem. Sakot „šādi zirgi man patīk, tādi nepatīk”, norādām uz īpašībām.

Šis, šī, šāds, šāda norāda uz tuvāko priekšmetu vai īpašību; tas, tā, tāds, tāda uz tālāku, bet viņš, viņa, uz vēl tālāku priekšmetu: Plāvēji no rīta nopļāva līdz šim stūrim, pēc pusdienas aizpļāva līdz tam bērzam (tālāks par stūri), bet rīt pa rasu būs jau pie viņa upes līkuma (tālāks par abiem).

Ja iepriekšējos teikumos minēti vairāki priekšmeti un nākamajā teikumā uz šiem priekšmetiem norāda ar vietniekvārdu, tad katram priekšmetam jāizraugās savs vietniekvārds: Saimnieks aizveda sviestu uz tirgu. Pie viņa ratiem pienāca vīrs. Šis nopirka to no viņa.

Šāds, tāds lieto arī ar nievājāmu nokrāsu: šādi tādi sanākuši; ar šādiem tādiem viņš nemaz nemetas.

Šitas, šitā, šitāda kā nedaiļus labāk nelietot.

Norādāmo vietniekvārdu locīšana.

Vīriešu dzimte.		Sieviešu dzimte.	
Vienskaitlis.		Vienskaitlis.	
N. šis nams	tas ceļš	šī māja	tā laipa
G. šā, šī nama	tā ceļa	šās, šīs mājas	tās laipas
D. šim namam	tam ceļam	šai mājai	tai laipai
A. šo namu	to ceļu	šo māju	to laipu
I. ar šo namu	to ceļu	šo māju	to laipu
šajā } L. šai } namā šini } } tai } tajā } tanī	} ceļā }	šai } šajā } mājā šini } } tai } tanī } tajā	} laipā }
Daudzskaitlis.		Daudzskaitlis.	
N. šie nami	tie ceļi	šās, šīs mājas	tās laipas
G. šo namu	to ceļu	šo māju	to laipu
D. šiem namiem	tēiem ceļiem	šām, šīm mājām	tām laipām
A. šos namus	tos ceļus	šās mājas	tās laipas
I. ar šiem namiem	tiem ceļiem	šām (šīm) mājām	tām laipām
šais } L. šinis } šos } šajos }	tais } tanis } tos } tajos }	šais } šinis } šajās } šās }	tais } tanis } tajās } tās }

Norādāmos vietniekvārdus: tāds, tāda, šāds, šāda loka kā lietvārdus ar attiecīgu galotni.

Bailīgāks par zaķi.

(Zaķi) jau no laika gala visi atzinuši par bailīgāko radījumu. No (zaķa) neviens neesot bēdzis. (Zaķim) vien bijis no visiem jābēg. Par to (zaķis) gauži noskaities. (Zaķis) gribējis sev darīt galu.

Tā nu (zaķis) gājis uz ezeru slīcināties. Tur bijušas (varden). (Varden) bēgušas. Nu (zaķis) tik neganti smējies, ka (zaķim) lūpas pārplisušas. (Tautas pasaka.)

185. u z d e v u m s. Iekavās ieslēgto vārdu vietā, kur vajadzīgs, liec noderīgu vietniekvārdu!

186. u z d e v u m s. Uzraksti gabaliņu „Bailīgāks par zaķi” zaķa atstāstījumā!

Paraugs: Mani jau no laika gala visi atzina par bailīgāko radījumu.

Vēstule.

Mīļo vecmāmiņ!

Pēc dažām dienām beigsies mācības skolā un saņemsim licības. Tad varēsim kādu laiku grāmatas nolikt malā. Negribas arī vairs mācīties. Sirds un prāts ir ārā pie strazdiem un cīruļiem. Tik daudz jaukuma laukā! Viss zaļo, zied!

Ziemu gan mājīgos dūšīgi. Liekas, ka šogad klasi beigšu ar labām sekmēm. Nezinu vienīgi, kā būs ar zīmēšanu. Bet tagad negribas par to vairs domāt.

Mēs ar Jāni bieži runājam par jums abi ar vectēti. Gribam jūs apciemot.

Kad brauksim, tad tētis rakstīs Tev. Tavu vēstuli māmiņa saņēma. Jānis ir nobēdājies, ka Tu viņam neesot atbildējusi.

Abus Jūs ar vectētiņu liek sveicināt māmiņa un tētis.

Tavs

Varis.

Stokholmā, 1952. gada 3. maijā.

Uzrādi vēstulē personu un piederības vietniekvārdus!

Ar kādu burtu tie rakstāmi?

- Vēstulēs otras personas piederības un personu vietniekvārdus raksta ar lielo burtu.

75. NORISENIS JEB DARBĪBAS Vārds (VERBS).

Noriseņu iedalījums.

Pirmā diena skolā.

Annele ieiet skolā kā svētnīcā. Lielas durvis, lieli logi, platas kāpnes. Klauk, klauk! skan soļi uz ķieģeļu klona priekšnamā; krap, krap! rīb neskaitāmi zābaki pa grīdotām lielistabām, pastalas šļūc čabēdamas. Klases telpas, priekšnams, kāpnes stāvgrūdām piņnas skolas bērnu un viņu pavadonu. Viņi sauc, čalo, runā, dūc. Klusākie un bailīgākie stāv gar sienām vai kaktos un gaida, kamēr kļūs retāks, nošķirsies lielais vairums, lai tad arī viņi varētu padarīt visu, kas šodien darāms: ieiet pie skolotāja pieteikties, izlūkot guļas vietu, apskatīties, uz kuŗa sola klasē būtu labāka sēdēšana. „Turies nu godam, meit!” tēvs saka, un viņa siltā, lielā roka saņem meitenes galvu kādu brīdi kā svētīdama. Viņa lūpas runā klusus vārdus. Tad viņš uzliek cepuri. Annele iet līdzī zemē pa kāpnēm, bet viņš jau vairs neatskatās atpakaļ.

(A. Brigadere.)

Uzrādi noriseņus! No kuŗa priekšmeta iziet katra darbība?

Uzrādi noriseņus, kas apzīmē tādu darbību:

- a) kas attiecas (pāriet) uz citu priekšmetu,
- b) kas neattiecas (nepāriet) uz citu priekšmetu,
- c) kas attiecas (atgriežas) uz pašu darītāju!

- Noriseņus iedala pārejošos, nepārejošos un atgriezeniskos.

1. **Pārejošie noriseņi** apzīmē tādu darbību, kas iziet no darītāja un attiecas uz kādu citu priekšmetu: kalējs kaļ (ko?) dzelzi.

Pie pārejošiem noriseņiem var likt papildinātāju akuzatīvā vai genitīvā: brālis raksta (ko?) vēstuli; ik dienas māte raušu (kā?) necep; izkapšu (kā?) vajag sienīņu (ko?) pļaut; man trūkst laika (kā?).

2. **Nepārejošie noriseņi** apzīmē darbību, kas neattiecas uz citu priekšmetu, vai stāvokli, kādā atrodas priekšmets: bērni pagalmā skraida; lietus līst; puikas bradā; puķes zied; vectēvs gul.

187. u z d e v u m s. Nosaki, kas katrs par noriseņi:
iet, smaidīt, audzināt, tecēt, domāt, kalpot, stāvēt, līgot, bradāt, žēlot, auklēt, sprauslāt, līksmot, gulēt, brēkt, varēt.

Daži nepārejošie noriseņi, saaugot ar prievārdiem: aiz, ap, iz, pār, pie, uz kļūst pārejoši; skriet — noskriet (ko? — visus), raudāt — apraudāt, runāt — aprunāt, smiet — izsmiet otru, dzīvot — nodzīvot visu mantu.

3. **Par atgriezeniskiem** sauc noriseņus, kas apzīmē:

a) darbību, kas attiecas uz pašu darītāju: zēns mazgājas (mazgā sevi);

b) darbību, kas iziet no diviem vai vairāk darītājiem un atgriežas pie darītājiem atpakaļ: zēni pikojas (piko cits citu).

Atgriezeniskie noriseņi beidzas ar —os, —ies, —as, vai —ās: piem., es mazgājos, tu mazgājies, viņš mazgājas, viņš mās.

188. u z d e v u m s. Izraksti atsevišķi pārejošus, nepārejošus un atgriezeniskus noriseņus no „Pirmā diena skolā.”

Nenoteiksme.

Mini noriseņus, kam nav ne laika, ne skaitļa, ne personas!

● Norisenis nenoteiksmē tikai nosauc darbību, neapzīmējot ne laiku, ne skaitli, ne personu,

Piem.: lasīt, slavēt, mazgāt, skatīties, sarunāties.

Nenoteiksmē norisenis atbild uz jautājumu: ko darīt? kādā nolūkā? Teikumā tas ir papildinātājs vai nolūka apstāklis.

Pavakarē sāka līt (ko darīt? — papildinātājs).

Māte aizgāja iepirkties (kādā nolūkā? — nolūka apstāklis).

Pārejošiem un nepārejošiem noriseņiem nenoteiksmes galotne ir —t, piem.: stāvēt, nest, ķert, kavēt, darīt, gulēt, bet atgriezeniskiem —ties, piem.: griezties, skatīties, plūkties.

Nenoteiksmes pareizrakstība.

1. Dažos gadījumos izrunā grūti sadzirdēt, kāds līdzskanis rakstāms nenoteiksmē galotnes —t priekšā, piemēram: lauzt, gērbt (izrunā: laust, gērpt).

Ja pagātnē z —	nenoteiksmē	z (grieza—griezt).
" " s, t, d,	"	s (nesa—nest, meta—mest, veda—vest).
" " b,	"	b (urba—urbt).
" " g, d, z,	"	g (dega—degt, kļiedza—kļiegt).

189. u z d e v u m s. Dotajiem vārdiem pieraksti nenoteiksmes formas!

Lauž—lauzu—lauzt—	Snauž—	Kļiedz—
Bēg—	Spriež—	Liek—
Glābj—	Rauš—	Lūdz—
Ved—	Berž—	Sateidzas—
Ģērbj—	Drāž—	Šuj—
Cenšas—	Gāž—	Mostas—
Skaišas—	Brauc—	Svīst—
Sēžas—	Jūdz—	Slāpst—

2. Ja nenoteiksmē galotnes priekšā patskanis, tad tas vienmēr garš: mazgāt—mazgāties, skatīt—skatīties, kavēt—kavēties.

190. u z d e v u m s. Svitriņu vietā liec vajadzīgo patskani vai divskani:

sarg—t, ec—t, vēt—t, mazg—t, gād—t, vaic—t, dar—t, cien—t, lob—t, svēt—t, kav—t, mekl—t, vad—t, slav—t, sek—t, zvej—t, klej—t, dab—t, māc—ties, uztic—ties.

76. NORISEŅU IZTEIKSMES.

Agri no rīta arājs ar tīrumā. Jau priekš saules mūsu arājs arot. Arājam jāar agri no rīta. Arājs artu visu dienu, ja zirgs nepiekestu. Ar, arāj, taisnas vagas!

Kādu darbību šais teikumos apzīmē treknais vārds?

Norisenis var apzīmēt darbību:

1. kas tiešām notiek (arājs ar);
2. par kuŗu skaidri nezinām, vai tā tiešām notiek (arājs arot);
3. kas izsaka vajadzību (arājam jāar);
4. kas izsaka vēlējumus (arājs artu);
5. kas izsaka pavēli (ar!).

● Pēc nozīmes izšķir 5 noriseņu izteiksmes: īstenības, atstāstījuma, vajadzības, vēlējuma, pavēles izteiksmi.

Īstenības izteiksme.

Pūpolu sestdienā tēvs nobeidz pēdējo audeklu. Šodien viņš jaunu vairs nesāks, jo vasaras darbi gaidīt gaida.

Uzrādi vārdus, kas rāda, ka darbība tiešām notiek, notika vai notiks! Kuŗā laikā, skaitlī vai personā šie darbības vārdi?

● Norisenis īstenības izteiksmē apzīmē tādu darbību, kas īstenībā notiek (notika, notiks).

Norīsenim īstenības īzteīksmē īr tagadne, pagātne, nākotne, 3 personas (pīrmā, otra, trešā), divi skaitļi (vienskaitlis un daudzskaitlis).

Locīšanas paraugi.

Nenoteīksme — būt.

Tagadne.	Pagātne.	Nākotne.
Es esmu.	Es biju.	Es būšu.
Tu esi.	Tu biji.	Tu būsi.
Viņš īr.	Viņš bija.	Viņš būs.
Viņa īr.	Viņa bija.	Viņa būs.
Mēs esam.	Mēs bijām.	Mēs būsim.
Jūs esat.	Jūs bijāt.	Jūs būsit.
Viņi īr.	Viņi bija.	Viņi būs.
Viņas īr.	Viņas bija.	Viņas būs.

- 1. Tagadnes daudzskaitļa otrā personā galotne -at (nevis -iet).
- 2. Nākotnes daudzskaitļa otrā personā galotne -it.

Nenoteīksme:

tvert, kāpt, slavēt, darīt, cienīt.

Tagadne.

Es	tveru,	kāpju,	slavēju,	daru,	cienīju.
Tu	tver,	kāp,	slavē,	dari,	cienī.
Viņš	tver,	kāpj,	slavē,	dara,	cienī.
Viņa	tver,	kāpj,	slavē,	dara,	cienī.
Mēs	tveram,	kāpjam,	slavējam,	darām,	cienījam.
Jūs	tverat,	kāpjat,	slavējat,	darāt,	cienījat.
Viņi	tver,	kāpj,	slavē,	dara,	cienī.
Viņas	tver,	kāpj,	slavē,	dara,	cienī.

Pagātne.

Es	tvēru,	kāpu,	slavēju,	dariju,	cienīju.
Tu	tvēri,	kāpi,	slavēji,	dariji,	cienīji.
Viņš	tvēra,	kāpa,	slavēja,	darija,	cienīja.
Viņa	tvēra,	kāpa,	slavēja,	darija,	cienīja.
Mēs	tvērām,	kāpām,	slavējām,	darijām,	cienījām.
Jūs	tvērāt,	kāpāt,	slavējāt,	darijāt,	cienījāt.
Viņi	tvēra,	kāpa,	slavēja,	darija,	cienīja.
Viņas	tvēra,	kāpa,	slavēja,	darija,	cienīja.

Nākotne.

Es	tveršu,	kāpšu,	slavēšu,	darīšu,	cienīšu.
Tu	tversi,	kāpsi,	slavēsi,	darīsi,	cienīsi.
Viņš	tvers,	kāps,	slavēs,	darīs,	cienīs.
Viņa	tvers,	kāps,	slavēs,	darīs,	cienīs.
Mēs	tversim,	kāpsim,	slavēsim,	darīsim,	cienīsim.
Jūs	tversit,	kāpsit,	slavēsit,	darīsīt,	cienīsīt.
Viņi	tvers,	kāps,	slavēs,	darīs,	cienīs.
Viņas	tvers,	kāps,	slavēs,	darīs,	cienīs.

Gaŗie patskaņi īstenības īzteĩskmē.

- 1. Pagātnē daudzskaitļa 1. un 2. personas galotnē gaŗš a, piem.: mēs cēlām, jūs cēlāt.

Skatīt—	Vērt—	Skriet—
Dalīt—	Lauzt—	Kavēt—
Rotāt—	Tēmēt—	Aut—

191. u z d e v u m s. Dotajiem noriseņiem pieraksti pagātnes daudzskaitļa pirmās un otras personas formu!

Paraugs: Skatīt: mēs skatījām, jūs skatījāt.

- 2. Pagātnē galotnes līdzskaņa j priekšā gaŗš patskanis,

piem.: es skatiju, tu skatīji, viņš skatīja, mēs skatījām, jūs skatījāt.

Izņēmumi ir vienzilbju vārdi: mija, rija, vija, bija, lija, bijās, plijās, (j priekšā īss i arī šo vārdu salikteņos: pārmija, samija, norija, sarijās, novija, apvija, savija, nebija, nobijās, uzlija, salija, pielija u. c.).

192. u z d e v u m s. Loki pagātnē vārdus: svētīt, pētīt, kavēt, klauvēt, tīrīt, godāt, valkāt, mazgāt, pestīt.

- 3. Nākotnes formās —š un —s priekšā gaŗš patskanis: dziedāšu, dziedāsi, dziedās, dziedāsim, dziedāsīt.

193. u z d e v u m s. Loki nākotnē šādus vārdus: nest, cirst, krist, paust, braukāt, valkāt, medīt, pelnīt, klusēt, sargāt, dzirdēt, būt, gūt, vīt, sēt, audzināt.

- 4. Noriseņiem, kam tagadnes daudzskaitļa 1. un 2. personas galotnē gaŗš a, tagadnes 3. persona beidzas ar —a (nenoīteĩsmē —īt vai —īnāt):

viņš māca, (mācīt); viņš audzina (audzināt); mēs mācām, jūs mācāt u.tml.

Tāpat lokāmi vārdi zināt un sargāt: viņš zina, sarga; mēs zinām, sargām; jūs zināt, sargāt. No turēt 3. persona viņš tur (bez a —tātad: mēs turam, jūs turat).

Vārdiem: cienīt, medīt, mēŗīt, pētīt, veltīt, vēstīt, vēŗīt, zeltīt 3. personā ī, piem.: viņš cienī, zeltī.

194. u z d e v u m s. No šiem vārdiem darini tagadnes 3. personu, daudzskaitļa 1. un 2. personu:

1. mācīt, locīt, raudzīt, mīcīt, slaucīt, slacīt, sacīt, dalīt, slodzīt, plosīt, grozīt, graizīt, tīrīt, laizīt, dauzīt, taisīt, virzīt, gaidīt, kaisīt, vīstīt, baidīt, raidīt, lielīt, pelnīt, robīt, sālīt, tīrīt, lasīt, ganīt, rādīt;

Paraugs: Viņš māca: mēs mācām, jūs mācāt.

2. audzināt, darināt, peldināt, bīdināt, dzirdināt, guldināt, aicināt, šūdināt, raudināt, kaldināt, kvēpināt, sutināt, svilināt, cepināt, kāpināt, virināt, zināt, sargāt;

Paraugs: Viņš audzina: mēs audzinām, jūs audzināt.

3. baidīt, vest, godāt, sabiezināt, medīt, brēcināt, laizīt, mazgāt, dauzīt, taisīt, virzīt, mērit, pētīt, veltīt, raisīt, vētīt, kāpināt, gādāt, raidīt, zeltīt, vadāt, cienīt, godināt, strādāt, cilāt, bradāt, zināt, nezināt, sargāt, turēt.

Paraugs: Viņš baida, mēs baidām, jūs baidāt.

Mīkstinātie līdzskaņi īstenības izteiksmē.

- 1. Noriseņos, kam nenoteiksmē galotnes — **t** priekšā **r**, mīkstina **r** tagadnē, izņemot vienskaitļa otru personu.

Art: es aŗu, tu ar, viņš aŗ, viņa aŗ; mēs aŗam, jūs aŗat, viņi aŗ, viņas aŗ (salīdzini ar celt).

195. u z d e v u m s. Loki tagadnē vārdus:

art, bārt, bērt, burt, durt, kurt, vērt, satvert, apsvērt, ķert, spert, dzert, šķirt!

Loki tagadnē vārdu darīt! Kāds **r** šī vārda tagadnē?

Skaņu **r** nemīkstina vārdos mirt, birt, gurt, irt!

- 2. Noriseņos, kam nenoteiksmē galotnes — **t** priekšā līdzskaņi: **p, b, m**, mīkstina šos līdzskaņus tagadnē, izņemot vienskaitļa otru personu.

Piemēri: Lemt, glābt, stiept:

Es lemju,	tu lem,	viņš lemj,	viņa lemj.
Es glābju,	tu glāb,	viņš glābj,	viņa glābj.
Es stiepj	tu stiep,	viņš stiepj,	viņa stiepj.
Mēs lemjam,	jūs lemjat,	viņi lemj,	viņas lemj.
Mēs glābjam,	jūs glābjat,	viņi glābj,	viņas glābj.
Mēs stiepjam,	jūs stiepjat,	viņi stiepj,	viņas stiepj.

J neierodas darbības vārdos: cept, cirpt, dropt, klupt, ņemt (jemt), piem.: es cepu, cērpju, drūpu, klūpu, ņemu utt.

196. u z d e v u m s. Noraksti sakām vārdus! Iekavās ieslēgtos vārdus liec tagadnē, kā teikums to prasa!

Cilvēks mācās, līdz kāju kapā (spert). Kas vecāku vārdu neklauša, tas kukuli pelnos (cept). Jo bērnu (pērt), jo bērns raud. Citam iztiek, sev (sariebt). Muļķis skrien, gudrs (ķert). (Art) un sēj gan labi, bet atslēgas (neturēt) labi: viss velti. Jo augstu (kāpt), jo zemu krīt. Kas ātri (strēbt), tam mute deg. Pie viena vadža (pakārt)

daudz zagļu! Kas zemi (kopt), to zeme (kopt). Kur riču (stumt), tur riča iet. Lēnas aitas vienā kūtī (saderēt). Augstus kokus visi vēji (aizķert).

Atstāstījuma izteiksme.

Vecā pirtiņa.

Ak manu pelēko večulīt!
Uz rudeni tevi jau projām grib dzīt!
Tu sēdot un pīpējot, pīpējot —
Bet sildīt nemaz mūs vairs negribot! (Fr. Bārda)

Uzrādi noriseņus nenoteiksmē un īstenības izteiksmē! Kādu darbību apzīmē pārējie noriseņi?

- Norisenis atstāstījuma izteiksmē norāda darbību, par kuru runātājs skaidri nezina, vai tā tiešām notiek. Runātājs tikai atstāsta, ko kāds cits teicis, bet negalvo par darbības patiesu notikšanu.

Upē ejot ledus. Tu vasarā iešot ganos.

Locīšanas paraugi.

Nenoteiksmē: tvert, kāpt, slavēt, darīt.

Tagadne.

Es, tu, viņš, viņa, } tverot, kāpjot, slavējot, darot.
mēs, jūs, viņi, viņas }

Pagātne.

Es, tu } esot tvēris, kāpis, slavējis, darījis.
viņš, viņa } tvērusi, kāpusi, slavējusi, darījusi.
Mēs, jūs, } esot tvēruši, kāpuši, slavējuši, darījuši.
viņi, viņas } tvērušas, kāpušas, slavējušas, darījušas.

Nākotne.

Es, tu, viņš, viņa, } tversot, kāpšot, slavēšot, darišot.
mēs, jūs, viņi, viņas }

- Atstāstījuma izteiksmes tagadnē mīkstina līdzskaņus: r, b, p, m tais pašos noriseņos, kuŗos īstenības izteiksmē: tverot, kopjot, lemjot, urbjot (bet: cepot, cērpot, drūpot, klūpot).

197. u z d e v u m s. Izloki dažus no minētajiem vārdiem! Kāds līdzskanis tagadnē galotnes priekšā? Salīdzini ar celt!

Grābt, grebt, glābt, gērbt, jumbt, kāpt, kniebt, kopt, krāpt, lemt, slēpt, stiept, strēbt, stumbt, svelpt, tērbt, riebt, urbt, vērbt.

Art, bārt, bērt, burt, durt, kurt, vērt, satvert, apsvērt, ķert, spert, dzert, šķirt (cept, darīt, vārt).

198. u z d e v u m s. Iepriekšējā uzdevumā minētajiem vārdiem pie-
raksti īstenības izteiksmes tagadnes 1. personu un atstāstījuma izteiksmes
tagadni!

Paraugs: Glābt: es glābju — glābjot.

● Ja tiešu runu neatkārtoto vārdu pa vārdam, bet atstāsta, tad
lieto atstāstījuma izteiksmi.

Dzejnieks Auseklis saka: „Darbs ir latvju krietnais tikums.”

Dzejnieks Auseklis saka, ka darbs esot latvju krietnais tikums.

Lapsa ved lāci bišu dārzā.

Kādā lielā mežā mājāja ļoti viltīga lapsa. Tā pievīla visus zvē-
rus. Bet lācis, gudrais vīrs, domāja: „Lai nu kā, bet mani jau lapsa
gan nepievīls.”

Lapsa pacienāja lāci ar ceptiem cāļiem, un lācis ēzdams kļuva
aplam jautrs. Nu lapsa uzvedināja lāci ir pie medus vēl iet.

„Viņi aizgāja lielā dārzā. Viss dārzs bija pilns ar bitēm. Un tā,
ieejot dārzā, lācis gribēja vārteļus aiztaisīt, bet lapsa, gudriniece, to
neatļāva. Tad abi gāja pie bišu stropa. Lācis tūlīņ nēmās bites tramdīt.
Bites bariem devās laukā, un viena tik sāpīgi iedzēla lapsai pašā
deguna galā, ka bija jālaiž lekas vaļā. Lācis gan vaicāja: „Lapsa, ko
tu skrāidi?” Bet šī izmelojās, sacīdama: „Tāpat vien. Aizskriešu vār-
teļus apskatīties, lai neaizkrīt ciet.”

Lapsa izmuka no dārza, aizgrūda vārteļus, bet lielais bitenieks
palika iekšpusē kaukdams. (Tautas pasaka.)

199. u z d e v u m s. Uzraksti pasaku atstāstījuma izteiksmē! Arī
atkārtotos teikumus pārveido kā tiešās sarunas atstāstījumu!

Paraugs: Kādā lielā mežā mājajusi ļoti viltīga lapsa.

Vajadzības izteiksme.

● Norisenis vajadzības izteiksmē izsaka vajadzību.

Vajadzības izteiksmi darina tā: tagadnes īstenības izteiksmes
trešās personas formai pievieno priekšā zilbi jā—, piem., viņš strādā,
lasa — viņam jāstrādā, jālasa. Tikai vārdam „būt” zilbi „jā” pieliek
pie nenoteiksmes — jābūt.

Darbības darītāja vārds pie vajadzības izteiksmes nostājas
dativā, piem., kaķim jāķer peles; skolēnam jāmacās; mums jāstrādā.

Locīšanas paraugi.

Nenoteiksmē: celt, tvert, kāpt, slavēt, darīt.

Tagadne.

Man, tev, viņam, —ai, } jāceļ, jātver, jākāpj, jāslavē, jādara.
mums, jums, viņiem, —ām }

Pagātne.

Man, tev, viņam, —ai, } bija jāceļ, jātver, jākāpj, jāslavē, jādara.
mums, jums, viņiem, —ām

Nākotne.

Man, tev, viņam, —ai, } būs jāceļ, jātver, jākāpj, jāslavē, jādara.
mums, jums, viņiem, —ām

Vajadzības izteiksmes pareizrakstība.

1. Mikstinātie līdzskaņi vajadzības izteiksmē lietojami tāpat kā īstenības izteiksmes tagadnes 3. personā, piem.: viņš ceļ — viņam jāceļ, viņš ķer — viņam jāķer, viņš kopj — viņam jākopj, viņš kniebj — viņam jākniebj, viņš jumj — viņam jājumj.

2. Vajadzības izteiksmes priekšzilde jā— jāraksta ar garu a: jāmāca, jābūt.

3. Teikumos pēc vajadzības izteiksmes lietojams papildinātājs nominatīvā: jālasa grāmata, jāraksta vēstule (tātad nevar teikt: jālasa grāmatu, jāraksta vēstuli).

Ja no vajadzības izteiksmes atkarīga nenoteiksme, kurai pievienojas papildinātājs, tad šo papildinātāju var likt kā nominatīvā, tā akuzatīvā: Mums jāmēģina atrast jauni ceļi (vai jaunus ceļus); jaunatnei jāmacās cienīt lauku dzīvi (vai lauku dzīve). Akuzatīvs parasti arī tādos teikumos: man tevi jāmāca; man tevi jāsatiek u. c.

200. uzdevums. Sekojošiem vārdiem pieraksti īstenības izteiksmes tagadnes 3. personu un vajadzības izteiksmes formu:

art, kurt, kopt, klupt, apsvērt, lemt, urbt, bārt, glābt, krāpt, ņemt, ķert, stiept, vērpt, bērt, grābt, cept, darīt, spert, strēbt, vārīt, burt, kāpt, cirt, vērt, dzert, stumt, vairīt, durt, kniebt, dropt, satvert, izšķirt, tērt.

Paraugs: Art: viņš ar — jāar.

201. uzdevums. Sekojošiem vārdiem pieraksti klāt lietvārdus (papildinātāju):

jāraksta, jācērt, jāligst, jāsvīst, jāar, jāma, jāku, jāsej, jāvij, jāpļauj, jāklausa, jāvērpj, jācienī, jāapceļo, jānovēro, jācep, jātver, jākur, jāizlasa.

Paraugs: Man jāraksta vēstule.

Vēlējuma izteiksme.

Kaut zinātu to kalniņu,	Es neļautu to kalniņu
Kur guļ mana māmuliņa:	Cūciņām rušināt.

(T. dz.)

Kaut tev netrūktu pacietības! Es ietu darbā, ja vien varētu.
Kādu darbību apzīmē vārdi: zinātu, neļautu?

● Norisis vēlējuma izteiksmē izsaka vēlēšanos vai darbību, kas notiktu, ja nebūtu kavēkļu.

Vēlējuma izteiksmei ir tikai tagadne.

Locīšanas paraugi.

Tagadne.

Es, tu,	{	celtu, slavētu.	Mēs, jūs,	{	celtu, slavētu.
viņš, viņa			viņi, viņas		

202. uzdevums. Loki vēlējuma izteiksmē šādus vārdus:
pirkt, skriet, kopt, kurt, krāt, lasīt!

Pavēles izteiksme.

Kādas pavēles tu dod saviem mājas kustoņiem?

Kādas pavēles tev dod vecāki, skolotāji?

● Norisenis pavēles izteiksmē izsaka pavēli, uzaicinājumu, lūgumu, pamudinājumu.

Ej pie tāfeles! Paņem grāmatu! Rakstīsim uzdevumu! Pasteidz savu darbu! Pūt, vējiņi, dzen laiviņu! Dievs, svētī Latviju!

Locīšanas paraugi.

Vienskaitlis.

1. p.	—	—	—	—	—
2. p.	cel!	sēdi!	meklē!	strādā!	lasi!
3. p.	lai ceļ!	lai sēž!	lai meklē!	lai strādā!	lai lasa!

Dauzskaitlis.

1. p.	celsim!	sēdēsim!	meklēsim!	strādāsim!	lasīsim!
2. p.	celiet!	sēdiet!	meklējiet!	strādājiet!	lasait!
3. p.	lai ceļ!	lai sēž!	lai meklē!	lai strādā!	lai lasa!

1. Vienskaitļa pirmajai personai pavēles formas nav.

2. Vienskaitļa otrai personai pavēles forma līdzīga īstenības izteiksmes otrai personai, piem., īstenības izteiksmē — tu ved, pavēles izteiksmē — ved!

3. Daudzskaiļa otrā personā pavēles izteiksme beidzas ar —iet vai —ait, piem.: nāciet, lasait.

Galotnes —iet priekšā līdzskani nemīkstina: celiet, kopiet, veriet, lemiet, grābiet! —iet priekšā k pārvēršas par c, g—dz: nāku — nāciet, lieku — lieciet, velku — velciet, roku — rocieta! augu — audziet, bēgu — bēdziet!

4. Trešajā personā abos skaitļos lieto īstenības izteiksmes tagadnes 3. personu, tai priekšā liekot lai: lai viņš uzklausa! lai nāk! lai ceļ! lai kopj! (Tāpat arī līdzskaņa mīkstinājums kā īstenības izteiksmē).

203. uzdevums. Iedomā teikumos šādas pavēles izteiksmes formas:

Piemini! Strādā! Neplēs! Glabā! Neizsmej! Nezobojieta! Nenotriepiet! Lasait! Radini! Apsveriet! Steidziet! Uzpos! Lai nebēdā!

Paraus: Piemini savu dzimteni!

204. u z d e v u m s. Sekojošos vārdus pārveido pavēles izteiksmes vienskaitļa 3. un daudzskaitļa 2. personā:

celt, art, bārt, burt, durt, kurt, vērt, tvert, svērt, ķert, spert, dzert, šķirt;

glābt, grābt, grebt, gērbt, jumt, kampt, kāpt, kniebt, kopt, krāpt, lemt, slēpt, stiept, strēbt, stumt, svelpt, tērpt, urbt, riebt, vērpt.

Paraugs: Celt: lai ceļ! celiet!

205. u z d e v u m s. Šos vārdus uzraksti:

a) daudzskaitļa 2. personā īstenības izteiksmē,

b) daudzskaitļa 2. personā pavēles izteiksmē:

dalīt, kopt, vēlēt, domāt, gāzt, mazgāt, sviest, cirpt, lasīt, zināt, gādāt, sargāt, celt, kurt, dzert, vārit, medīt, solīt, pagarināt, dāvināt, bēgt, nākt, cirst, vilkt, aust, jūgt, asināt.

Paraugs: Dalīt: jūs dalāt — dalait! Kopt: jūs kopjat — kopiet!

77. APSTĀKĻEŅI.

○ Apstākļeni norāda darbības vietu, laiku vai arī rāda, kā darbība norisinās. Daži apstākļeni norāda īpašības mēru. Apstākļeni nav lokāmi.

Izšķir vietas, laika un kārtas apstākļenus.

1. Vietas apstākļeni norāda darbības vietu. Teikumā tie parasti apzīmē vietu.

Še, te, tur, kur, kurp, turp, turpu, šurp, šurpu, atpakaļ, mājup, lejup, turpmāk, visur, ārā, iekšā, augšup, apkārt, projām, pakaļ, augšā, apakšā, priekšā, uz priekšu, šur tur, nekur, vietvietām, tuvu, tālu, citur ir vietas apstākļeni.

2. Laika apstākļeni norāda darbības laiku. Teikumā tie parasti apzīmē laiku.

Sen, senāk, tagad, tad, kad, šad, šad tad, nekad, atkal, jau, vēl, rīt, parīt, šodien, pērn, vakar, aizvakar, mūžam, agri, vēlu, brīžam, tūlīn, šoreiz, citreiz, šobrīd, pašlaik, turpmāk, pulksten, vasaru, ziemu, pirms, kad u. c. ir laika apstākļeni.

3. Kārtas apstākļeni rāda, kā darbība notiek. Dažreiz kārtas apstākļeni rāda īpašības mēru. Teikumā tie parasti apzīmē darbības veidu.

Tā, kā, nekā, citādi, visādi, visai, ļoti, it, itin, aplam, cik, tik, daudz, maz, lēnām, klusām, gauži, gaužām, kājām, jāšus, braukšus, skriešus, divatā, simtkārt, otrkārt, vāciski, latviski, krieviski, bieži, gluži, reti, stāvus, sēdus, gulus, rāpus, rāpu, dietin, degtin, nāktin, veikli, čakli, diezgan, tīri, ātri ir kārtas apstākļeni.

206. u z d e v u m s. Saceri teikumus, kuņos būtu minētie apstākļeni!

78. PRIEVARDI.

Zvirbulis laižas pār jumtu. Zvirbulis sēž uz jumta. Zvirbulis palīda zem jumta. Zvirbulis skraida pa jumtu.

Pār, uz, zem, pa rāda zvirbuļa attieksmi pret jumtu.

- Prievārdi norāda kāda priekšmeta attieksmi pret citu priekšmetu.

Pievieno vairākus lietvārdus vienskaitlī prievārdam pie! Kuŗā locījumā šie lietvārdi? Dari tāpat ar prievārdiem aiz un ap! Pievieno šiem prievārdiem lietvārdus daudzskaitlī un ievēro to locījumu!

- Prievārds teikumā biedrojas ar kādu citu vārdu (visbiežāk lietvārdu). Šā vārda locījums atkarīgs no prievārda, piem.: pie galda.

Prievārdi nostājas atkarīgā vārda priekšā: no sākuma līdz beigām.

Aiz atkarīga vārda vienmēr nostājas dēļ, pēc un labad: Dziesmu dēļ, labi ļaudis, ienaidīņa neceliet! Bij man vienas rozes dēļ. Slinkuma pēc palika uz otru gadu tai pašā klasē. To darījām steidzības labad.

Prievārdus lieto:

1. kā pastāvīgus vārdus: aiz kalniņa dūmi kūp; circenis dzied aiz krāsns;
2. salikteņos ar citām vārdu šķirām: aizbraukt uz citu pilsētu; circenis dzied aizkrāsne.

Ar darbības vārdiem prievārdi lietojami vienmēr kopā: aizbraukt, atbraukt, nobraukt, uzbraukt, piebraukt, izbraukt, sabraukt, pārbraukt.

Prievārdi at—, ie—, sa—, iz— lietojami tikai salikteņos: atbraukt, atslēga; ieiēt, iemesls, iedzeltens; sanākt, saiet, savienība; izeja, izskriet.

207. u z d e v u m s. Uztādi prievārdus lasāmgrāmatā! Kuŗš vārds atkarīgs tieši no prievārda? Kuŗā locījumā šis atkarīgais vārds?

Prievārdu pareizrakstība.

Salikteņos vārda daļa at— rakstāma ar t: atbalss.

Svešvārdu sākumā lietojams ad—: advokāts, adrese, admirālis, adjutants u. c.

208. u z d e v u m s. Svītriņu vietā liec t vai d:

a—balss, a—balsts, a—bērt, a—bilde, a—rese, a—bildība, a—biras, a—brūposies, a—cerējās, a—dabūšu, a—dalīs, a—darināšu, a—darija, a—dāvināšu, a—devējs, a—dusa, a—jutants, a—gadījums, a—gādināja, a—gāzeniski, a—glauzt, a—gūšu, a—ģīda, a—mirālis, a—vēlēt, a—vāza, a—zels, a—zinība, a—zīme, a—zinīgs, a—zveltne, a—žilt, a—slēga.

Paraugs: Atbalss, atbalsts.

Saliktenos vārda daļa ap— rakstāma ar p: apgabals, apgērbs.
Bet saliktenos ar abi b—: abpus, abpusīgs, abgalīgs. Svešvārdos ab—: absolvents, absolūts, absurds u. c.

209. uzdevums. Svītriņu vietā liec p vai b:

a—bēdināt, a—pusējs, a—bedija, a—cirknis, a—domāt, a—drošināt, a—dullināja, a—dzivojās, a—dziedāšanās, a—gabals, a—gabaltiesa, a—gaita, a—gādātājs, a—gādība, a—gāzis, a—grozība, a—grūtināt, a—pus, a—ģērbs, a—solvents, a—juka, a—veids, a—zelēt, a—zinīgs, a—ziest, a—solūts, a—žēlnieks, a—žēloties, a—žņaudza, a—žuva, a—surds.

Paraugs: Apbēdināt, abpusējs.

Salikto vārdu daļas: aiz—, iz—, bez—, rakstāmas ar z, **bet pus— un vis— ar s:** aizsniegt, izsīkt, bezkaunīgs, mazturīgs, uzsākt, pusdiena, viszaļākais.

210. uzdevums. Svītriņu vietā liec z vai s!

1. Ai—krāsne, ai—krāce, ai—kurs, ai—kaltis, ai—kart, ai—kārt, ai—parīt, ai—pērn, ai—sainis, ai—salt, ai—sarmot, ai—saule, ai—turēt, ai—stāvēt.

I—krist, i—kāpa, i—klaidīgs, i—kaps, i—palīdzīgs, i—pētīja, i—pirkums, i—platījums, i—plauka, i—protu, i—prieca, i—putēt, i—rakumi, i—sacīt, i—salcis, i—skaidroja, i—skats, i—slāpu, i—slēdza, i—strēba, i—stiepts, i—šķērdīgs, i—tapīgs, i—teka, i—trūkums, i—turība.

Be—bailīgs, be—galīgs, be—kaunība, be—krāsains, be—maz, be—prātis, be—rocis, be—rūpība, be—spēcīgs.

2. Ma—dūšīgs, ma—gadīgs, ma—krievi, ma—kustīgs, ma—lapains, ma—māja, ma—pilsēta, ma—puisis, ma—puķīte, ma—pulks, ma—putniņš, ma—saimniecība, ma—spēcīgs, ma—svarīgs, ma—turība.

U—aicinājums, u—cept, u—cītīgs, u—kalne, u—koda, u—kūlās, u—pircējs, u—plūdums, u—sauca, u—skats, u—slava, u—šuvīs, u—traukums, u—turs, u—valks.

Pu—diena, pu—ass, pu—bads, pu—bībele, pu—brālis, pu—darbs, pu—ducis, pu—dzīvs, pu—gabals, pu—gads, pu—gaisma, pu—grauds, pu—gulu. Vi—beidzot, vi—gaļām, vi—gribis, vi—maz, vi—notaļ, vi—zinātājs, vi—zinis.

Kā šķīrāmi salikteni, pārnesot vārda daļu jaunā rindā?

No prievārdiem atkarīgo vārdu locījumi.

1. Vienskaitlī ģenitīvu prasa aiz, apakš, zem, bez, dēļ, iekš, labad, no, kopš, pie, pēc, pirms, priekš, vidū, virs, augšpus, ārpus, apakšpus, iekšpus, leļpus, šaipus, viņpus u.c. ar — pus otrā daļā: aiz prieka vai visi prāti samulsa; no liela vecuma vairs nespēj arklū noturēt; leļpus tilta, uz vienas kājas lēkt.

2. Vienskaitlī datīvu prasa līdz: izturēsim līdz galam; no sākuma līdz beigām.

3. Vienskaitlī akuzatīvu prasa: ap, ar, gar, par, pret, starp, caur: ap saules lēktu; ar vilciņu Rīgā braucu; skatījos caur logu (ja logs ciet); skatījos pa logu (ja logs atvērts).

4. **Vienskaitlī ģenitīvu un akuzatīvu prasa uz.** Ģenitīvu uz prasa, ja tas norāda vietu vai virzišanos kam virsū: grāmata uzlikta uz galda; es lieku grāmatu uz galda; siena vezumu uzveda uz tīruma.

Akuzatīvu uz prasa, norādot virzišanos kur projām: iet, braukt uz pilsētu; nest brokastis uz tīrumu; steigties uz pļavu.

5. **Vienskaitlī datīvu un akuzatīvu prasa pa.** Datīvu pa prasa, ja tas lietots dalāmā nozīmē: jāiet pa vienam; vilks ikkatru dienu noņem ganam pa aitam; vienam pa sauja, pašam nekā; soli pa solim.

Akuzatīvu pa prasa, ja tas lietots vietas vai laika nozīmē: braukt pa tiltu, iet pa ceļu, lidot pa gaisu; pa pasauli nevar staigāt vien, jāstrādā arī; pa nakti.

6. **Daudzskaitlī visi prievārdi prasa datīvu vai instrumentāli,** atskaitot dēļ un labad, kas arī daudzskaitlī prasa ģenitīvu: no Jurgiem līdz Mārtiņiem; meitu dēļ rozes zied.

211. u z d e v u m s. Vingrinies šos prievārdus pareizi lietot teikumos! Uzraksti pa 5 teikumiem katram šim prievārdam!

79. IZSAUKSMES VARDI.

„Ur, mur, mur,” meža upīte murdēja. „Trā-ra-ra-ra!” mednieks taurēja ar radziņu. Sirds viņai gāja: tuk, tuk, tuk. „Ai, ai!” balķis iekliedzās. Ei, kas tur par ciemiņu? Ē! Ko es ar tevi, tādu strīdoņu! Vai! kā sāp! Ak tu bīrums! Ak, cik tas labi izdevās! Re, ka man taisnība! Lūk, tur jau viņš nāk!

Uzrādi teikumos vārdus, ar ko izsaucamies, izsakot prieku, sāpes, izbrīnu, pārsteigumu u. c. sajūtas!

Uzrādi teikumos vārdus, ar ko attēlojam dabā dzirdamas skaņas!

- Vārdus, ar ko izsakām dažādas sajūtas, vēršam uz kaut ko citu uzmanību vai attēlojam dabā dzirdamas skaņas, sauc par izsaukmes vārdiem.

Izsaukmes vārdus, ja tie nav saistīti ar uzrunu, atdala kommatiem, piem.: Re, rau, kur nāk! Vai, vai, kāds tu man gudrinieks! Bet: Ai zaļā bērzu birzs!

Ja izsaukmes vārdu izrunājam ar sevišķu spēku, tad aiz izsaukmes vārda liek izsaukuma zīmi, piem.: Te, plaukš! grāmata nokrīt uz grīdas. Ai! kā sāp!

Teikumi ar izsaukmes vārdiem parasti ir izsaukuma teikumi, to beigās liekama izsaukuma zīme.

80. SAIKĻI.

- Teikumos lietojam vēl īpašus vārduņus, kas
1. saista teikuma locekli ar teikuma locekli,
 2. saista vienu teikumu ar otru,
 3. ievada teikumus.

Vecāki strādā un rūpējas par mums.

Pēc pusdienas saule sāka spīdēt, un istaba kļuva gaišāka.

Un tā šie tirgus vakari aizgāja vienos priekos un liksmībā.

Un, ka, bet, vai, gan, ne, arī, jo, lai, nedz, tomēr, turpretī, turpretim, ja, lai gan, jebšu, kaut, kaut gan u. c. ir saikļi.

Kā saikļi lietojami arī

1. apstākļi: kur, tur, kad, kā, tāpēc, tādēļ u. c.: Kur skan dziesmas, tur apmeties bez briesmām;

2. vietniekvārdi: kas, kurš, kāds u. c.: Kāds koks, tādi augļi.

212. uzdevums. Lasāmgrāmatā nosaki, pie kuŗas vārdu šķiras pieder katrs vārds! Pastāsti, ko tu zini par katru vārdu (locījumu, dzimti, skaitli, galotni, laiku, personu, izteiksmi utt).

81. VĀRDU MACĪBA (ETIMOĻĢIJA). VĀRDU SASTAVS.

Vārdu saimes.

1. sē—t	ie—sē—t	2. saim—e	saim—niecība
sē—ja	ap—sē—t	saim—nieks	saim—niekošana
sē—jējs	no—sē—t	saim—niekot	ap—saim—niekot
3. gudrs	gudrotājs	4. miers	mierinātājs
pārgudrs	izgudrotājs	nemiers	mierinājums
negudrs	gudriniece	pamiers	apmierinājums
gudrot	gudrinieks	mierināt	mierīgs
izgudrot	gudrošana	apmierināt	nemierīgs
gudrība	pārgudrība	samierinājies	mierināšana

Kuŗa vārda daļa katrai vārdu saimei ir kopēja?

● Vārda daļa, kas veselai vārdu saimei kopēja, ir vārda sakne.

Pirmajā vārdu saimē sakne ir sē.

● Vārda daļa, kas saknei priekšā, ir priedēklis.

Pirmajā vārdu saimē priedēkļi ir ie—, ap— no—.

● Vārda daļu, kas, vārdu lokot, mainās, sauc par galotni.

Vārdā gudrs nominātīva galotne ir —s, ģenitīva —a, datīva —am.
utt.

● Vārda daļu starp sakni un galotni sauc par piedēkli.

Vārdā mierīgs piedēklis ir —īg— starp sakni mier— un galotni —s.

● Piedēkli kopā ar lokāmo galotni sauc par izskaņu.

Vārdā mierinātājs izskaņa ir —inātājs.

Vārda sastāvdaļas.

Priedēklis	Sakne	Piedēklis	Galotne
—	mier-	—	-s
ne-	mier-	-in- -āj- -um-	-s
—	mier-	-īg-	-s
ap-	mier-	-īg- -āk-	-s

Sakni ar piedēkļiem sauc par vārda celmu.

213. u z d e v u m s. Sameklē katram dotajam vārdam radu vārdus: darbs, alga, skriet, šūt, meklēt, tīrīt, spēks, liels, turēt, skanēt, skaidrs, domas.

214. u z d e v u m s. Sadali dotos vārdus sastāvdaļās:

atnācējs, saprašana, raksturs, jaunatne, ciešanas, kodums, apspriede, saucējs, sajūgt, izturība, kļiedziens, ielūgums, nopļaušana, aizkrāsns, apkūlibas, lēmums, uzkalniņš, mācītājs, derīgums, zvanītājs, mežinieks, godīgums, sparīgums.

Paraugs: At—nāc—ēj—s.

Vārdu atvasināšana.

No vārda art var atvasināt:

1. darītāja vārdu — arājs,
2. darba rīka nosaukumu — arklis,
3. pabeigtas darbības panākuma apzīmējumu — arumi,
4. darbības apzīmējumu — aršana.

Jaunos vārdus atvasina:

1. saknei piekarot vienu vai vairākus piedēkļus (izskaņu), kas vārdam piešķir citu nozīmi: dārz—nieks, dārz—niec—īņš;
2. saknei priekšā pieliekot priedēkli: krāsns — aizkrāsne; roka —aproce; rakstīt — pārrakstīt;
3. savienojot divu vārdu saknes: lin—sēkl—as, balt—galv—is, Liel—dien—as.

Savienojot atsevišķus vārdus vai saknes, priekšā liekot priedēkli, rodas saliktenis.

215. u z d e v u m s. No dotajiem vārdiem darini saliktenus:

Jānis — uguns, aiz—durvis, upe—mala, mugura—kauls, liels—ceļš, ziņa—kāriģis, iz—iet, no—cirst, aiz—vējš, kaŗš—spēks, at—balss, pa—deguns, ap—kakls, pa—krasts, pa—galds, bez—gods, ie—roka, purvs—mala, plati—ragi, liels—kungs, māja—putns, ziema—svētki, pa—zars,

pa—skapis, pa—logs, ie—nags, pa—vasara, spalva—kāts, garš—zobs, Jānis—tārpiņš, pie—darbs, zelts—stariņš, līcis—upīte, lieta—vārds, vietnieks—vārds, palīgs—teikums, mežs—sargs, darbs—vest, roka—pelnīt.

Lietvārdu atvasināšana.

Ar —ija atvasina no tautu nosaukumiem valstu vārdus: soms —Somija.

Ar —ējs, —ēja atvasina darītāju vārdus no noriseņiem pagātnē: gāja—gājējs, gājēja; rāva—rāvējs, rāvēja.

Ar —tājs, —tāja atvasina darītāju vārdus no div — un vairākzīlbu noriseņu nenoteiksmes; sargā—t, —sargātājs, sargātāja; līgo —t —līgotājs, līgotāja.

Ar —ēns atvasina jaunu dzīvnieku nosaukumus: kaķis—kaķēns, cālis—cālēns, kuce—kucēns.

Ar —ēklis, —ēkle atvasina lietvārdus no noriseņiem, kam tagadnes 3. personā garš e: kavē —kavēklis.

Ar —eklis, —ekle atvasina lietvārdus:

a) no noriseņiem, kam tagadnes 3. personā nav garais e, bet kāds cits patskanis vai līdzskanis: baida —baideklis, piemin —piemineklis;

b) no kādeņiem: jauns —jauneklis, skābs —skābeklis.

Ar —atne atvasina lietvārdus no kādeņiem un skaitleņiem: sens —senatne, viens —vienatne, jauns —jaunatne, svešatne, pirmatne, mazatne, (arī mazotne). Ar garu a jāraksta: zinātne, pagātne, atklātne, piestātne.

Ar —ītis, —īte atvasina pamazināmos vārdus: Jānis —Jānītis, laime —laimīte, saule —saulīte.

Ar —ība atvasina lietvārdus:

1. no noriseņiem, kas apzīmē darbību: medīt —medības, cerēt —cerības;

2. no kādeņiem: taisns —taisnība, veikls —veiklība;

3. no lietvārdiem: mūžs —mūžība, vergs —verdzība.

Ar —nīca atvasina lietvārdus no lietvārdiem: vārds —vārdnīca, siers—siernīca, lemesis —lemesnīca, mēness —mēnesnīca, maize —maiznīca.

Kādeņu atvasināšana.

Kādeņus, kas apzīmē vietu un laiku, atvasina ar —ējs no apstākļu vārdiem: tuvu —tuvējs, vidū —vidējs, apakšā —apakšējs, augšā —augšējs, vakar —vakarējs, šodien —šodienējs, šogad —šogadējs, vienreiz —vienreizējs.

Ar —īgs atvasina kādeņus no noriseņiem, kas apzīmē tieksmi uz darbību: centies —centos —centīgs, kost —kodu —kodīgs, strādāt —strādīgs, vēlēt —vēlīgs, runāt —runīgs.

Ar —ains atvasina kādeņus no lietvārdiem. Izskaņas — ains priekšā mīkstina līdzskani, ja mīkstināts līdzskanis lietvārda dzsk. Ģ.: spaļu — spaļains, bedru — bedrains, dubļu — dubļains. Vārdos saulains un zāļains līdzskani nemīkstina.

Jauni kādeņi rodas arī, ja vārds saplūst saliktenī ar kādu citu vārdu šķiru: ziņkārīgs, dievbijīgs, uzticīgs, vienpusīgs.

Salikteņi.

Ziemsvētki, mežsargs, pusnakts, upmala, nodzīvot, nepacietīgs, aizskriet, apmaldīties, uzdevums, patvērums, vectēvs, dienvidvakari. No kādiem vārdiem salikti dotie vārdi?

- Ja atsevišķi vārdi saplūst kopā par vienu vārdu, rodas saliktenis.

1 Saliktenī pirmais vārds savu galotni parasti zaudē, piemēram: upe+mala = upmala; liels+ceļš = lielceļš; bet: uguns+puķe = uguns-puķe; uz+ticīgs = uzticīgs.

2. Vārdi savienojas saliktenī tikai tad, ja vienu no tiem izrunā neuzsvērti. Ja abus blakus stāvošos vārdus izrunā vienādi uzsvērti, tad tie nesaplūst saliktenī un jāraksta atsevišķi: darba diena un darbdiena, lapas puse un lappuse, liela diena un Lieldienas.

3. Ja salikteņos salikuma vietā sanāk kopā balsīgi un nebalsīgi līdzskaņi, tad no izrunas skaidri nesadzirdam, kāds līdzskanis rakstāms. Lai to zinātu, salikteni sadala sastāvdaļās; piemēram: apgabals (izrunā dzirdam abgabals): ap—gabals.

- Nevar lietot nepareizus salikteņus no lietvārda un kādeņa.

Piem.: sniegbalts (pareizi: balts kā sniegs vai sniega baltumā), debesszils (zils kā debess, debesu zilumā), liķabāls (bāls kā liķis, liķa bālumā), ledusauksts (auksts kā ledus, ledains), dzīves priecīgs (dzīves prieka pilns), dzīves spējīgs (spējīgs dzīvot).

216. u z d e v u m s. Noraksti šos salikteņus, svītriņu vietā liec vaja-dzīgo līdzskani:

la—klājība, a—bilde, la—prāt, me—sargs, a—braukt, u—slava, ai—kart, i—turība, a—tīstība, svē—diēna, se—tdiēna, be—krāsains, pa—skanis, i—krist, sē—vidus, i—zust, u—svērt, ai—krāsne, ai—steigties, ai—bēgt, a—darīt, a—dziedāt, a—burt, a—balss, a—dot, be—galīgs, i—svaidīt, i—dzēst, i—skatīt, u—svars, u—traukt, go—prātīgs, di—desmit, pu—diēna.

82. VIETNIEKVĀRDI (PRONOMI)

Vietniekvārdu iedalījums.

Atkārtojums: Nosauc personu, piederības un norādāmos vietniekvārdus! Ko apzīmē personu, piederības, norādāmie vietniekvārdi?

- Vietniekvārdus pēc nozīmes iedala: personu, piederības, attieci, jautājuma, norādāmos un nenoteiktos vietniekvārdos.

Jautājuma vietniekvārdi.

Kas to zeltu izlaistīja Mīļš Dieviņš mums vaicāja,
Pa Jāniša rudzu lauku? Kādas dzīres mēs dzeram?

Kuŗš putniņš dzied tik koŗi, Kam der kalni, kam der lejas,
Kā dzied koŗi lakstīgala? Kam der zaļi ozoliņi?

Ko tā saulīte
Tik gauŗi raud?

(T. dz.)

Saki jautājumus!

- Vietniekvārdi: kas? kuŗš? kāds? izsaka jautājumu. Tos sauc par jautājuma vietniekvārdiem.

Piemēri: Kas nāks man līdzi? Kuŗš aizies pēc malkas? Kāds tavs suns?

Ar kas jautā vispār, ja par vaicājamo lietu vai notikumu nekā nezinām. Ja ieraugām izsistu logu un par tā darītāju nekā nezinām, vai tas vējš, vai kaķis, vai cilvēks, tad jautājam: kas to izsitis? Ja turpretī izsistu logu ieraugām 2. klasē, tad jautājam: kuŗš to izsita? jo tagad zinām, ka darītājs ir kāds no otrās klases.

Ar kuŗš jautājam, kad gribam zināt kaut ko par vienu no vairākiem priekšmetiem.

Ar kāds parasti jautā pēc īpašībām: Kāda šodien diena? Atbilde: jauka, saulaina. Kāds ūdens? — silts, auksts. Kāds laiks? — pavēss. Bet kāds bieži vien sastopams arī ar to pašu nozīmi kā kuŗš: Kāda šodien diena? Atbilde: pirmdiena.

Jautājuma vietniekvārdu locīšana.

Vīriešu dzimte.

Vienskaitlis.

Dauzskaitlis

N. kas?	kāds?	kuŗš?	kādi?	kuŗi?
Ģ. kā?	kāda?	kuŗa?	kādu?	kuŗu?
D. kam?	kādam?	kuŗam?	kādiem?	kuŗiem?
A. ko?	kādu?	kuŗu?	kādus?	kuŗus?
I. ar ko?	ar kādu?	ar kuŗu?	ar kādiem?	ar kuŗiem?
L. kur?	kādā?	kuŗā?	kādos?	kuŗos?

Sieviešu dzimte.

	Vienskaitlis.			Dauzskaitlis	
N. kas?	kāda?	kuŗa?	kādas?	kuŗas?	
Ģ. kā?	kādas?	kuŗas?	kādu?	kuŗu?	
D. kam?	kādai?	kuŗai?	kādām?	kuŗām?	
A. ko?	kādu?	kuŗu?	kādas?	kuŗas?	
I. ar ko?	ar kādu?	ar kuŗu?	ar kādām?	ar kuŗām?	
L. kur?	kādā?	kuŗā?	kādās?	kuŗās?	

Jautājuma vietniekvārdu **kas** vienskaitlī un daudzskaitlī kā vīriešu, tā sieviešu dzimtē loka vienādi.

Jautājuma vietniekvārdam **kas** trūkst lokātīva formas. Tās vietā lieto vārdu **kur**.

217. u z d e v u m s. Uzraksti 10 teikumus, kur būtu jautājuma vietniekvārdi!

Attieces vietniekvārdi.

- Ja jautājuma vietniekvārdi: **kas, kuŗš, kuŗa, kāds, kāda** bez jautājuma nozīmes ievada palīgteikumu, tad tos sauc par attieces vietniekvārdiem.

Piemēri: Ķēniņš beidzot iznāca uz kādas tekas, kas viņam no bērnu dienām bija pazīstama. Ūdens labs, bet nav tāds, kādu es toreiz dzēru. Pasaku, kuŗas notikumi ir staistīgi, bērni labprāt klausās vairāk reizi no vietas. Šķūnītis, kuŗā vilks reiz bija nakti gulējis, smaržoja pēc ķīmenēm un vītušām lapām.

218. u z d e v u m s. Uzraksti 5 teikumus ar attieces vietniekvārdiem!

Kā vienskaitlī, tā daudzskaitlī abās dzimtēs vairāk lietojams attieces vietniekvārds **kas**.

Piemēri: Stāviet kā klints, kas vilņus šķeļ! Mēs neesam tauta, kam nav nekā: mums ir laikmeti, kas pilni varonības un lielu darbu.

Attieces vārds **kuŗš** lietojams šādos gadījumos:

1. Vienskaitļa un daudzskaitļa ģenitīvā: grāmatu, kuŗas (nevis kā) saturs vērtīgs, es lasu vairāk reizes. Ļaudis, kuŗu mājas atrodas dzīlāk mežos, maz ko redzēja no kara.

2. Vienskaitļa un daudzskaitļa lokātīvā, jo no vārda **kas** lokātīva nav: Senatnes purvus, kuŗos slika zirgs un cilvēks, latviešu darba rokas pārvērtušas par ziedošiem dārziem. Māja, kuŗā es toreiz dzīvoju, atradās uz paša ezera krasta.

3. Kur **kas** var radīt pārpratumus: mēs dziedājām komponista dziesmas, kuŗu tauta ļoti cieni.

4. Ar **kuŗš** pakārto palīgteikumu tādām teikumam, kas pats ievadīts ar kādu formu no **kas**: apzinīgs skolēns bez iebildumiem padodas skolas kārtībai, kas ir tai skolā, kuŗā viņš mācās.

5. Ja divi teikumi atkarīgi no viena vārda, tad tie abi ievadāmi ar vienu un to pašu attieci vietniekvārdu: skolotājs uzslavēja skolēnu, kam (vai kuņģam) uzdevumi bija vienmēr veikti un kas (vai kuņģš) arī mājā labprāt vecākiem palīdzēja.

Nenoteiktie vietniekvārdi.

- Pats, pati, viss, katrs, ikkatrs, ikviens, ikkuņš, dažs, dažs labs, cits neviens, kāds, kaut kāds, kaut kuņš u. c. ir nenoteiktie vietniekvārdi. Tie nenorāda noteiktu priekšmetu.

Piemēri: Katrs pats savas laimes kalējs. Ikviens skolēns lai padomā, kā viņš kuplinās priekšnesumus savas skolas sarīkojumā.

- Nenoteiktos vietniekvārdus loka kā lietvārdus: vīriešu dzimtē kā a—celma vārdus ar galotni —s, sieviešu dzimtē kā ā—celma vārdus.

Piem., vsk. N. katrs, katra, Ģ. katra, katras; vsk. N. kaut kāds, kaut kāda, Ģ. kaut kāda, kaut kādas; vsk. N. neviens, neviena, Ģ. neviena, nevienas utt.; dsk. N. katri, katras utt.

Vārdus: pats, pati loka šādi: vienskaitli: N. pats, pati, Ģ. paša, pašas, D. pašam, pašai, A. un I. pašu, L. pašā; daudzskaitli: N. paši, pašas, Ģ. pašu, D. un I. pašiem, pašām, A. pašus, pašas, L. pašos, pašās.

Loki minētos nenoteiktos vietniekvārdus!

Iegaumē: Nekad neraksta saliktenī citus vārdus ar kaut un it: kaut kas, it visi u. c., bet vienmēr kopā raksta vārdus ar ik: ikviens, ikkuņš u. c.

219. uzdevums. Uzraksti 5 teikumus ar nenoteiktiem vietniekvārdiem!

83. NORISENIS JEB DARBĪBAS Vārds (VERBS).

Darbības laiki.

Norisenim latviešu valodā ir seši laiki.

1. Tagadne: es lasu.
2. Saliktā tagadne: es esmu lasījis.
3. Pagātne: es lasīju.
4. Saliktā pagātne: es biju lasījis.
5. Nākotne: es lasīšu.
6. Saliktā nākotne: es būšu lasījis.

1. Tagadne apzīmē darbību, kas pašlaik notiek un nav vēl pabeigta. Skolēns atrisina uzdevumu (vēl nav beidzis). Es lasu grāmatu (vēl neesmu izlasījis, lasīšana turpinās). Māte gatavo pusdienas.

2. Saliktā tagadne izsaka kādu tagadnē pabeigtu darbību. Skolēns uzdevumu ir atrisinājis (ir pabeidzis). Es grāmatu esmu izlasījis. Māte pusdienas pagatavoja. Nakti (ir) pamodies vakara vējš. Dēls (ir) pieaudzis. Labība (ir) uzdīgusi.

3. Pagātne izsaka, ka kāda darbība jau notikusi. Skolēns atrisināja uzdevumu. Es lasīju grāmatu. Māte gatavoja pusdienas.

4. Saliktā pagātne izsaka darbību, kas jau notikusi pirms kādas citas pagātnē notikušas darbības. Skolēni bija jau sagājuši klasē, kad ienāca skolotājs. Ansis bija jau labu laiku klases darbu nodevis, kad atskanēja zvans. Lauki bija aparti, kad sāka krist pirmais sniegs.

5. Nākotne izsaka, ka darbība notiks nākotnē. Mazākais brālis nākamgad ies skolā. Mūsu kaimiņi arī cels jaunu māju.

6. Saliktā nākotne izsaka, ka darbība būs jau notikusi pirms kādas citas nākotnes darbības. Ja skolas laikā būsīm labi mācījušies, vēlāk dzīvē vairāk zināsim. Kad būsīm kārtīgi iestrādājuši savu zemi, labākus augļus saņemsim. Kad skolotājs būs izgājis no klases, arī skolēni varēs iet laukā.

- Noriseņu saliktos laikus dabū, palīga norisenim b ū t attiecīgā izteiksmē un laikā pievienojot lokāmo divdabi ar galotni —is, —usi, —usies.

Saliktā tag.: es esmu skrējis, skrējusi, — skrējies, skrējusies.

Saliktā pag.: es biju skrējis, skrējusi — skrējies, skrējusies.

Saliktā nāk.: es būšu skrējis, skrējusi — skrējies, skrējusies.

220. uzdevums. Sadomā un uzraksti katram laikam pa divi teikumiem!

Noriseņu locīšana.

1. Noriseņus loka pa izteiksmēm, laikiem, skaitļiem, personām. Liela daļa pārejošo un nepārejošo noriseņu var nostāties arī atgriezeniskā formā. Atgriezeniskie noriseņi beidzas ar —os, —ies vai —as, (ās): es skatu — skatos, tu skati — skaties, viņš skata — skatās; mēs skatām — skatāmies, jūs skatāt — skatāties, viņi skata — skatās.

2. Daži noriseņi sastopami tikai atgriezeniskā formā, piem.: brīnīties. Šādu ā—celma atgriezenisko noriseņu nenoteiksmē trīs zīlbes un galotne —īties; gadīties, cīnīties, brīnīties, maldīties, kļūdīties u. c. ā—celma noriseņi īstenības izteiksmes trešā personā beidzas ar a vai —ās (nenoteiksme —īt, —īties, un —ināties): skatīt — skatīties, viņš skata, — skatās; šūdināt — viņš šūdina; vilcināties — viņš vilcinās.

3. Īstenības izteiksmes tagadnes daudzskaitļa 2. personā vienmēr galotne —at, vai —aties (—āt, —āties ā—celma vārdiem): jūs strādājat, jūs parakstāties.

4. Īstenības izteiksmes **nākotnes** daudzskaitļa 2. personas galotne — it, — ities: jūs strādāsīt; parakstīsities.

5. Pavēles izteiksmes daudzskaitļa 2. personas galotne —iet, —ieties: strādājiet, celieties! Ā—celma vārdiem —ait, —aities: lasait! parakstaities!

6. **Būt, dot, iet** sauc par nekārtņiem noriseņiem, tāpēc ka tiem īpatnēja locīšana.

Būt sauc arī par palīga noriseni: ar tā palīdzību darina saliktos laikus.

Vārdiem dot un iet šādos gadījumos var būt vairākas formas:

a) īstenības izteiksme tagadnē: es dodu jeb domu; es eju, eimu, iemu; mēs ejam, eima; jūs ejat, eita;

b) pavēles izteiksme daudzskaitļa 2. personā: ejiet, eita!

7. **Vajadzības** izteiksmē ir arī atstāstījuma veids. Tad tai ir 4 laiki: tagadne, saliktā tagadne, nākotne, saliktā nākotne, piem.: man esot jāskata — jāskatās; man esot bijis jāskata — jāskatās, man būšot jāskata — jāskatās, man būšot bijis jāskata — jāskatās.

Tāpat vajadzības izteiksmei var būt vēlējuma izsacījums. Tam ir divi laiki: tagadne un saliktā tagadne, piem.: man būtu jā*māc*a — jā*māc*ās; man būtu bijis jā*māc*a — jā*māc*ās.

84. NORISEŅU LOCĪŠANAS PARAUGI.

A. Gaīe patskaņi vārdu formās.

Nenoteiksme: skatīt — skatīties, mazgāt — mazgāties.

Īstenības izteiksme					
es	tu	viņš—a	mēs	jūs	viņi—as
Tagadne					
skatu	skati	skata	skatām	skatāt	skata
—os	—ies	—ās	—ies	—ies	—ās
mazgāju	mazgā	mazgā	mazgājam	mazgājat	mazgā
—os	—jies	—jas	—ies	—ies	—jas
Saliktā tagadne					
esmu	esi	(ir)	esam	esat	(ir)
skatījis—ies,	mazgājis—ies		skatījuši—ies,	mazgājuši—ies	
skatījusi—ies,	mazgājusi—ies		skatījušas—ās,	mazgājušas—ās	

es	tu	viņš—a	mēs	jūs	viņi—as
Pagātne					
skatīju	skatīji	skatīja	skatījām	skatījāt	skatīja
—os	—ies	—ās	—ies	—ies	—ās
mazgāju	mazgāji	mazgāja	mazgājām	mazgājāt	mazgāja
—os	—ies	—ās	—ies	—ies	—ās

Saliktā pagātne					
biju	bijl	bija	bijām	bijāt	bija
skatījis—ies, mazgājis—ies			skatījuši—ies, mazgājuši—ies		
skatījusi—ies, mazgājusi—ies			skatījušas—ās, mazgājušas—ās		

Nākotne					
skatīšu	skatīsi	skatīs	skatīsim	skatīsīt	skatīs
—os	—ies	—ies	—ies	—ies	—ies
mazgāšu	mazgāsi	mazgās	mazgāsim	mazgāsīt	mazgās
—os	—ies	—ies	—ies	—ies	—ies

Saliktā nākotne					
būšu	būsi	būs	būsim	būsīt	būs
skatījis—ies, mazgājis—ies			skatījuši—ies, mazgājuši—ies		
skatījusi—ies, mazgājusi—ies			skatījušas—ās, mazgājušas—ās		

Atstāstījuma izteiksme					
	Tagadne	Saliktā tagadne	Nākotne	Saliktā nākotne	
		esot		būšot	
es, tu	skatot—ies	skatījis—ies	skatišot—ies	skatījis—ies	
viņš, viņa	mazgājot—ies	skatījusi—ies	mazgāšot—ies	skatījusi—ies	
		mazgājis—ies		mazgājis—ies	
		mazgājusi—ies		mazgājusi—ies	
mēs, jūs,	skatot—ies	skatījuši—ies	skatišot—ies	skatījuši—ies	
viņi, viņas	mazgājot—ies	skatījušas—ās	mazgāšot—ies	skatījušas—ās	
		mazgājuši—ies		mazgājuši—ies	
		mazgājušas—ās		mazgājušas—ās	

Vēlējuma izteiksme					
es	tu	viņš—a	mēs	jūs	viņi—as
Tagadne					
skatītu—os, mazgātu—os			skatītu—os, mazgātu—os		

es	tu	viņš—a	mēs	jūs	viņi—as
Saliktā tagadne būtu					
skatījis—ies, skatījusi—ies	skatījuši—ies, skatījušas—ās				
mazgājis—ies, mazgājusi—ies	mazgājuši—ies, mazgājušas—ās				

Pavēles izteiksme					
— skati	lai skatā	skatīsim	skatait	lai skata	
—ies	—ās	—ies	—ies	—ās	
— mazgā	lai mazgā	mazgāsim	mazgājiet	lai mazgā	
—jies	—jas	—ies	—ies	—jas	

Vajadzības izteiksme				
	Tagadne	Pagātne	Nākotne	Vēlējuma izsacījums
	(ir)	bija	būs	būtu
Man, tev, viņam—ai	jāskata	jāskata	jāskata	jāskata
mums, jums, viņiem—ām	—ās	—ās	—ās	—ās
	jāmazgā	jāmazgā	jāmazgā	jāmazgā
	—jas	—jas	—jas	—jas

● Iegaumē:

1. Noriseņos, kam tagadnes daudzskaitļa 1. un 2. personā ir piedēklis ā (piem.: las—ā—m, las—ā—t), t.i. ā—celma vārdos, izskaņā rakstāms garš a:

a) īstenības izteiksmes tagadnes daudzskaitļa 1. un 2. personā: mēs skatām—skatāmies, jūs skatāt — skatāties;

b) atgriezenisko noriseņu īstenības un pavēles izteiksmes 3. personā: viņš skatās, lai viņš skatās! viņi skatās, lai viņi skatās!

c) atgriezenisko noriseņu vajadzības izteiksmē: jāskatās.

2. Pagātnē daudzskaitļa pirmās un otras personas izskaņā garš a visiem noriseņiem: skatījām — skatījāmies, skatījāties.

3. Pagātnē līdzskaņa j priekšā garš patskanis: skatīju — skatījos, airēju — airējos, mazgāju — mazgājos, dabūju.

Pagātnē j priekšā īss i tikai tiem noriseņiem, kam nenoteiksmē viena zilbe: vīt — vija, novija, savijās; līt — lija, būt — bija; rīt — rija, rijās; būtis — bijās; dzīt — sadzija.

4. Nākotnē s un š priekšā vienmēr garš patskanis: skatišu — skatišos, tu mazgāsi — mazgāsies, viņš cerēs.

5. Vajadzības izteiksmes priekšzilbe garš a: jāķer, jāmacās.

B. Mīkstinātie līdzskaņi vārdu formās.

Nenoteiksme: celt—celties, svērt—svērties, kopt—kopties.

Īstenības izteiksme

es	tu	viņš—a	mēs	jūs	viņi—as
----	----	--------	-----	-----	---------

Tagadne

ceļu—os	cel—ies	ceļ—as	ceļam—ies	ceļat—ies	ceļ—as
sveļu—os	sver—ies	sveļ—as	sveļam—ies	sveļat—ies	sveļ—as
kopju—os	kop—ies	kopj—as	kopjam—ies	kopjat—ies	kopj—as

Saliktā tagadne

esmu	esi	(ir)	esam	esat	(ir)
cēlis—ies, cēlusi—ies			cēluši—ies, cēlušas—ās		
svēris—ies, svērusi—ies			svēruši—ies, svērušas—ās		
kopis—ies, kopusi—ies			kopuši—ies, kopušas—ās		

Pagātne

cēlu—os	cēli—ies	cēla—ās	cēlām—ies	cēlāt—ies	cēla—ās
svēru—os	svēri—ies	svēra—ās	svērām—ies	svērāt—ies	svēra—ās
kopu—os	kopi—ies	kopa—ās	kopām—ies	kopāt—ies	kopa—ās

Saliktā pagātne

biyu	biji	bija	bijām	bijāt	bija
cēlis—ies, cēlusi—ies			cēluši—ies, cēlušas—ās		
svēris—ies, svērusi—ies			svēruši—ies, svērušas—ās		
kopis—ies, kopusi—ies			kopuši—ies, kopušas—ās		

Nākotne

celšu—os	celsi—ies	cels—ies	celsim—ies	celsit—ies	cels—ies
svēršu—os	svērsi—ies	svērs—ies	svērsim—ies	svērsit—ies	svērs—ies
kopšu—os	kopsi—ies	kops—ies	kopsim—ies	kopsit—ies	kops—ies

Saliktā nākotne

būšu	būsi	būs	būsim	būsit	būs
cēlis—ies, cēlusi—ies			cēluši—ies, cēlušas—ās		
svēris—ies, svērusi—ies			svēruši—ies, svērušas—ās		
kopis—ies, kopusi—ies			kopuši—ies, kopušas—ās		

Atstāstījuma izteiksme				
	Tagadne	Saliktā tagadne	Nākotne	Saliktā nākotne
		esot		būšot
es, tu, viņš viņa	ceļot—ies	cēlis—ies cēlusi—ies	celšot—ies	cēlis—ies cēlusi—ies
	sveļot—ies	svēris—ies svērusi—ies	svēršot—ies	svēris—ies svērusi—ies
	kopjot—ies	kopis—ies kopusi—ies	kopšot—ies	kopis—ies kopusi—ies
mēs, jūs, viņi, viņas	ceļot—ies	cēluši—ies cēlušas—ās	celšot—ies	cēluši—ies cēlušas—ās
	sveļot—ies	svēruši—ies svērušas—ās	svēršot—ies	svēruši—ies svērušas—ās
	kopjot—ies	kopuši—ies kopušas—ās	kopšot—ies	kopuši—ies kopušas—ās

Vēlējuma izteiksme					
es	tu	viņš—a	mēs	jūs	viņi—as
Tagadne					
	celtu, celtos svērtu, svērtos koptu, koptos			celtu, celtos svērtu, svērtos koptu, koptos	
Saliktā tagadne					
būtu					
cēlis—ies, cēlusi—ies			cēluši—ies, cēlušas—ās		
svēris—ies, svērusi—ies			svēruši—ies, svērušas—ās		
kopis—ies, kopusi—ies			kopuši—ies, kopušas—ās		

Pavēles izteiksme					
—	cel—ies!	lai ceļ—as!	celsim—ies!	celiet—ies!	lai ceļ—as!
—	sver—ies!	lai sver—as!	svērsim—ies!	svēriet—ies!	lai sver—as!
—	kop—ies!	lai kopj—as	kopsim—ies!	kopiet—ies!	lai kopj—as

Vajadzības izteiksme				
	Tagadne	Pagātne	Nākotne	Vēlējuma izt.
	(ir)	bija	būs	būtu
man, tev, viņam,	jāceļ—as	jāceļ—as	jāceļ—as	jāceļ—as
viņai, mums, jums,	jāsver—as	jāsver—as	jāsver—as	jāsver—as
viņiem, viņām	jākopj—as	jākopj—as	jākopj—as	jākopj—as

Vienzilbes noriseņos, kam nenoteiksmes galotnes —t vai —ties priekšā l, r, b, p vai m (īstenības izteiksmes vienskaitļa 2. persona beidzas ar l, r, b, p vai m), mīkstina līdzskaņus:

1) īstenības izteiksmes tagadnē, izņemot vienskaitļa 2. personu, piem.: es ceļu—beru, viņš ceļ—kopj, mēs ceļamies—sveřamies, jūs ceľaties — ģērbjaties;

2) atstāstījuma izteiksmes tagadnē: ceľot—arot, kopjot, tērpjoties.

3) vajadzības izteiksmē: jāceľ, jāar, jākopj, jāģērbjas;

4) pavēles izteiksmes 3. personā: lai ar, lai kopj, lai lem, lai šķiras!

5) vārdos: cept, cirpt, drupt, kľupt, ņemt j neierodas: es cērpu, cepu; mēs kľūpam; mūři drūp; vārdos: birt, burt, irt, mirt r nemīkstina: es gurstu, tu gursti, viņš gurst.

85. DIVDABIS (PARTICIPS).

● Divdabjus atvasina no noriseņiem ar īpašām galotnēm. Izšķir lokāmus un nelokāmus divdabjus.

Lokāmie divdabji nozīmes ziņā līdzīgi kādeņiem.

Tāpat kā kādeņi, šie divdabji: 1) lokāmi, 2) ar galotnes maiņu pieskaņojas lietvārdu dzimtei un skaitlim un 3) var būt ar noteikto un nenoteikto galotni.

● Nelokāmie divdabji līdzīgi apstākļiem:

1) teikumā visbiežāk tie lietojami kā darbības apstākļi, 2) tāpat kā apstākļi tie nav lokāmi.

Lokāmie divdabji.

Nenoteiktā galotne.	Noteiktā galotne.
1. Vīr. dz. —ošs: ziedošs ceriņkrūms	—ošais: tekošais ūdens
Siev. dz. —oša: ziedoša puķe	—ošā: viľņojošā druva
2. Vīr. dz. —is: apsnidzis koks	—ušais: piekusušais ceľīnieks
Siev. dz. —usi: aizsalusi upe	—ušā: aizsalušā upe
3. Vīr.dz. -ams(-āms): teicams darbs,	—amais (-āmais): teicamais darbs,
sakāms vārds	sakāmais vārds
Siev.dz. -ama(-āma): ařama zeme, —amā (-āmā): ařamā zeme,	
lasāma grāmata	lasāmā grāmata
4. Vīr. dz. —ts: iekopts lauks	—tais: iekoptais lauks
Siev. dz. —ta: iestrādāta zeme	—tā: iestrādātā zeme

● Iegaumē: divdabji ar —ošs, —oša, —ošais, —ošā darina tikai no noriseņiem, kas apzīmē nepārejošu darbību vai stāvokli

Piem.: slimot — slimojošs. Bet nav pareizi teikt: pamācošs gadījums; pareizi: pamācīgs gadījums.

Lokāmos divdabjus teikumā visbiežāk lieto kā apzīmētājus.

221. u z d e v u m s. Iedomā teikumos šādus divdabjus:

plaujamais, dzeļamais, tekošais, plūstošais, čikstošais, nosūnojis, nogrimušā, nogurusi, izslāpušā, cienijams, teicams, atjaunotā, pelnīts, uzartais, pārplūdusi, solītais, rakstāms, lasāms.

Paraugs: Labības plaujamā laikā krūze ceļoja no tīruma uz tīrumu.

Divdabju locīšana.

● Divdabju loka kā kādeņus ar attiecīgām galotnēm.

Piemēri: ziedošs, —a loka kā svešs, —a; ziedošais, —ā kā svešais, —ā; aņams, aņamais, —a, —ā loka kā jauns, jaunais, jauna, jaunā.

222. u z d e v u m s. Loki divdabjus:

dzeļams, ēdamais, vedamais, uzpostais, dīgstošs, dilstošs, lasāma, rakstāma, redzams, teicamais, sakrātais, izglābtā, pasargāts, uzplēsts, ecējama, skrejošs, bēgošais, vārāmā, beļamā, lidojošā.

Divdabju —is, —usi, —ušais, —ušā locīšanas paraugs.

Vienskaitlis.

N. nokaltis koks	sasalusi zeme
Ģ. nokaltuša koka	sasalušas zemes
D. nokaltušam kokam	sasalušai zemei
A. nokaltušu koku	sasalušu zemi
I. ar nokaltušu koku	sasalušu zemi
L. nokaltušā kokā	sasalušā zemē

Daudzskaitlis.

N. nokaltuši koki	sasalušas zemes
Ģ. nokaltušu koku	sasalušu zemju
D. nokaltušiem kokiem	sasalušām zemēm
A. nokaltušus kokus	sasalušas zemes
I. ar nokaltušiem kokiem	sasalušām zemēm
L. nokaltušos kokos	sasalušās zemēs

Vienskaitlis

N. nokaltušais	nokaltušā
Ģ. nokaltušā	nokaltušās
D. nokaltušajam	nokaltušajai
A. nokaltušo	nokaltušo
I. ar nokaltušo	nokaltušo
L. nokaltušajā	nokaltušajā
V. nokaltušais!	nokaltušā!

Daudzskaitlis

nokaltušie	nokaltušās
nokaltušo	nokaltušo
nokaltušajiem	nokaltušajām
nokaltušos	nokaltušās
nokaltušajiem	nokaltušajām
nokaltušajos	nokaltušajās
nokaltušie!	nokaltušās!

● Iegaumē: sieviešu dzimtes divdabja galotne ir: —usi, —ušā (ne —use, —usē): aizsalusi, aizsalušā.

223. u z d e v u m s. Loki divdabjus:

nācis, pārnākušā, vedusi, nokritušais zars, uzplaukusi ieva, nodzisušā liesma, novitušā puķe.

Nelokāmie divdabji.

1. —ot: dziedot dzimu, dziedot augu.
—oties: Ne man miega, ne darbiņa,
Lakstīgalu klausoties.
2. —dams: dziedādams darbu daru.
—dama: dziedādama darbu daru.
—dami: Seši mazi bundzinieki,
Jāj pa ceļu bungodami.
—damas: Dziedādamas meitas kūla.
—damies: Mācīdamies ieguvu daudz gudrību.
—damās: Meitenes nāca sarunādamās.
3. —am, —ām: Redzēj' savu rudzu lauku,
Zelta miglu miglojam.
Svētdienā redzēju saimnieku,
savus laukus apskatām.
—amies, —āmies: Es atradu ganu meitu,
Ar bērziņu baņamies.

Puikas pamanīja gājējus gaisā skatāmies.

224. u z d e v u m s. Iedomā teikumos šādus nelokāmos divdabjus:

braucot, klupdams, krizdams, pļaujot, skriedami, grūstīdamies, sarunādamies, sēžot, vedīšot, klausoties, uzraugot, kladzam, braucam, raugāmies, zemi kopjot, apkārt lūkodamies, cenšoties, ligodami.

86. DIVDABJU PAREIZRAKSTIBA.

1. Ģarjie patskaņi divdabjos.

Iegaumē:

1. Divdabjiem ar galotnēm: —āms, —āma, —āmies, —ām m priekšā ā, ja tie darināti no ā— celma vārdiem, piem.: darāms, darāma, darāmais, darāmā, darām, bet: nesams, nesama u. c.

2. Divdabjiem ar galotnēm: —is, —usi, —ušais, —ušā j priekšā vienmēr ir ī, izņemot gadījumu, ja divdabjis atvasināts no vienzilbju vārdiem (vīt, novīt, līt u. c.), piem.: dārījis, darījusi, bet: vijis, novijis, novijusi.

225. u z d e v u m s. Pieraksti šiem vārdiem divdabjus ar galotni —āms vai —ams, —ām vai —am, —āmies vai —amies:

lasā, audzina, kaisa, ved, saka, cepina, dzied, dara, ceļ, sūta, raiša, vij, dauza, klausā, zvejo, svēti, tur, iaiža, rausta, rauga.

Paraugs: Viņi lasa: lasāms, lasām, lasāmies.

226. u z d e v u m s. Darini no dotajiem noriseņiem divdabjus ar galotni —is, —usi, —ušas, —ušā:

lasīt, vīt, pētīt, solīt, laistīt, sadzīt, bārstīt, bīties, kaisīt, būt, rīt.

2. Balsīgie un nebalsīgie līdzskaņi nenoteiksmē un divdabjos.

Pagātnē	Nenoteiksme	—ts	—dams
nesa	nest	nests	nesdams
sita	sist	sists	sizdams
veda	vest	vests	vezdams
grieza	griezt	griezts	griezdams
dega	degt	aizdegts	degdams
jūdza	jūgt	jūgts	jūgdams
urba	urbt	urbts	urbdams
kāpa	kāpt	kāpts	kāpdams
lika	likt	likts	likdams
sauca	saukt	saukts	saukdams

● Iegaumē:

1. Divdabja galotnes —ts priekšā tāds pats līdzskanis kā nenoteiksmē: griezt — nogriezts.

2. Divdabja galotnes —dams, —dama, —damies, —damās priekšā s tikai tad, ja pagātnē s: nesa — nesdams, bet meta — mezdams, veda— vezdams, gāza — gāzdams.

227. u z d e v u m s. Pieraksti šiem vārdiem nenoteiksmi un divdabjus ar galotni —ts, —dams, —damies:

es lauzu, kliežu, rūcu, nesu, slāpu, sliku, kļupu, metu, berzu, snaudu, grābu, kāpu, lūdzu, degu, kauču, saucu, vilku, dvesu, liecu, jauču, plēsu, elsu, pūtu, sāku, plūcu, jūdzu, braucu, vītu, rausu, nokusu, panācu, apklusu, satiku, apgāzu.

3. Mīkstinātie līdzskaņi divdabjos.

● Iegaumē:

Vienzilbju noriseņiem, kas nenoteiksmē beidzas ar —lt, —rt, —bt, —pt, —mt, mīkstina līdzskani šādu divdabju galotņu priekšā:

1. —ams, —ama, —amies: ceļams, ceļama, ceļamies; ķerams, ķerama, ķeramies; kopjams, kopjama, kopjamies.

2. —ot, —oties: ceļot, ceļoties; ķerot, ķeroties; kopjot, kapjoties; glābjot, glābjoties.

228. u z d e v u m s. Pieraksti šiem vārdiem divdabjus ar galotni —ams, —am, —amies, —ot, —oties:

velt, spert, tvert, art, kalt, vērt, lemt, kraut, kļupt, kniebt, kopt, strēbt, vērt, glābt, kampt, stiept, svērt, bērt.

Paraugs: Velt, veļams, veļam, veļamies, veļot, veļoties.

87. VARDU ŠKIRŠANA.

- Ja rakstot viss vārds nesaiet vienā rindā, atlikušā vārda daļa jāpārnes nākamajā rindā.

Iegaumē:

1. Jaunā rindā var pārnest vienīgi veselas zilbes, piem.: ceļ—ma—la.
2. Vienzilbju vārdi nav šķīrāmi, piem.: draugs, liels, slaukt.
3. Atsevišķs patskanis vai divskanis o vārda sākumā rakstot nav atdalāms, piem.: āda, osa, upe, utt. Bet var šķirt: ie—la, ai—ta.
4. Ja starp patskaņiem ir viens līdzskanis, tad tas pieder nākamajai zilbei, piem.: cā—lī—tis, la—bā—kais.
5. Ja starp patskaņiem ir divi līdzskaņi, tad pirmais pieder iepriekšējai, otrs nākamajai zilbei, piem.: cil—vēks, dzies—ma, aiz—ves—ti.
6. Ja starp patskaņiem trīs līdzskaņi, tad pirmais pieder iepriekšējai, bet pārējie divi nākamajai zilbei, piem.: auk—stums, cir—zdzams.
7. Ja starp patskaņiem četri līdzskaņi, tad pirmie divi pieder iepriekšējai, pēdējie divi nākamajai zilbei, piem.: zvīrg—zdi, ceturk—snis.

229. uzdevums. Parādi ar šķīrāmo zīmi(-), kā var šķirt vārdus:

1. audi, iedzīt, avotiņš, ezerā, ogulāji, ada, augums, upīte, āboliņš, ūdentiņš, avenājs, auza, ieļa, ainava, ozoli, Ugāle, Valgale, Imanta, Abava, Eiropa, Amerika;
 2. avene, āmurs, ēna, aušīgs, karš, upe, ezers, ēzelis, ieiet, īre, ienesīgs, akots, oga, ilens, ēvele, atāls, avīze, trekns, auka, arumi, ola, drošs, ejiet, ārā, Užava, Ieriķi, Ogri, Ēriks;
 3. abra, Anna, vienskaitlis, atmata, labprātīgs, alksnis, ormanis, lakstīgala, ievērojams, pirksti, pārpratums, aiznest, apavi, prāva, allaž, patskanis, loksne, tauta, latvietis, austrums, atvilktne, čakste, zibšņi, četrkārtains, auto;
 4. zvaigzne, iegātnis, uguns, ķerra, negaiss, pulkstenis, ceļš, celiņš, vēstule, jumts, rullis, segt, sega, čurkstēt, tvīkstu, mūdris, bezdelīga, zelts, sudrabs, auklētājs, pinkšķētājs, troksnis, ore, dzelzsnis.
- Paraugs: Au—di, ie—dzīt...

Atsevišķos gadījumos iegaumējami šādi nosacījumi:

1. Šķirot salikteņus, jāievēro to sastāvdaļas, piem., gald—auts (bet ne gal—dauts), aiz—skriet (bet ne aizs—kriet).
2. Nav sadalāmi burtu savienojumi dz, dž, ch, tādēļ jāšķīr: ru—dzi, da—dži, ar—chīvs.
3. Ar —nieks, —niece, —niecība, —nīca vienmēr jāsāk jauna zilbe, kādēļ jāšķīr: dārz—nieks, vald—niece, darb—nīca.
4. Vārdus vienpadsmit ... deviņpadsmit šķīr tā: vien—pa—dsmit, deviņ—pa—dsmit.

230. u z d e v u m s. Parādi ar šķīramo zīmi, kā šķīrami salikteni: kalngale, pamatakmens, baltmaize, aizvest, vilkacis, sirdēsti, sestdiena, svētsvinība, dzelzceļš, darbdiena, krusttēvs, maijvabole, pilsdārzs, ugunsgrēks, divdesmit, piecdesmit, saaukstēties, pārēsties, nogiezt, Krustpils, Vidzeme.

231. u z d e v u m s. Parādi, kā šķīrami vārdi: galdnieks, drudzis, šķirne, divpadsmit, tirdzniecība, galdiņš, darbnīca, četrpadsmit, divdesmitais, amatnieks, vadži, mechanika, svilptu, vārdnīca, sadzīt, ābele, Augšzeme, sētsvidus, ipaši, dārzs, iedzīvotāji, garīdzniecība, valgs.

88. LIELO BURTU LIETOŠANA.

● Ipašvārdus raksta ar lielo burtu.

1. Ja īpašvārds sastāv no divi vai vairāk vārdiem, tad tie visi jāraksta ar lielo burtu, piem., mājas Kalna Strazdi, Vidus Smilgas, kalns Lielais Munameģis, purvs Lielais Tīrelis, valsts — Ziemeļamerikas Savienotās Valstis. Bet ja saliktā īpašvārdā kāds vārds ir sugas vārds, piem.: kalns, ezers, pagasts, iela, tad tas jāraksta ar mazo burtu, piem.: Zilais kalns, Rāznas ezers, Lēdurgas pagasts, Krišjāņa Barona iela.

2. Valstu, pilsētu, māju, vispār apdzīvotu vietu iedzīvotāju nosaukumi nav īpašvārdi, tādēļ jāraksta ar mazo burtu. Tā Rīgā dzīvo rīdzinieki, Daugavpilī — daugavpilieši, Lielvārdes pagastā — lielvārdieši, Mežmaļu mājās — mežmalieši.

3. Ar mazo burtu jāraksta arī ticību (konfesiju) apzīmējumi, piem.: luterānis, katolis utt.

4. Ar mazo burtu jāraksta arī mēnešu un nedēļas dienu nosaukumi, piem.: janvāris, februāris, aprīlis, pirmdiena, svētdiena utt.

Dievu un dievību, svētku un svinamu dienu nosaukumi.

1. Dievu un dievību vārdi ir īpašvārdi un jāraksta ar lielo burtu, piem.: Dievs, Dievs Tēvs, Tas Kungs, Svētā Dievmāte, Laima, Māra, Pērkons, Veļu māte, Saules meita.

Tāpat ar lielo burtu jāraksta vietniekvārdi, ko lieto Dieva vārda (īpašvārda) vietā, piem.: lai slavēts Viņa vārds, lai nāk Tava valstība utt. Ja piemin dievus un dievības vispār, bet nemin to personīgos vārdus, tad lietojams mazais burts, piem.: Tad viņi pielūdza savus dievus. Tur guļ mūsu tēvu dievi.

Sugas vārdi, bet ne īpašvārdi ir arī vārdi: velns, eņģelis, labie gari un tml.

2. Svētku un svinamu dienu nosaukumi ir īpašvārdi un jāraksta ar lielo burtu, piem.: Ziemsvētki, Vasarsvētki, Pļaujas svētki, Pelnu diena, Klusā nedēļa.

Ar mazo burtu jāraksta svētdiena, svētvakars un līdzīgi vārdi parastajā nozīmē.

Grāmatu, laikrakstu, žurnālu nosaukumi.

1. Grāmatu virsrakstos, vispār literatūras vai mūzikas sacerējumu nosaukumos ar lielo burtu jāraksta pirmais vārds, piem.: Raiņa Zelta zirgs, Skalbes Ziemas pasakas, Plūdoņa Atraitnes dēls, Dārziņa Melancholiskais valsis.

2. Avižu un žurnālu nosaukumos ar lielo burtu jāraksta visi vārdi: Pirmie laikraksti latviešu valodā bija „Latviešu Avīzes”, „Mājas Viesis” un „Pēterburgas Avīzes.”

Skolā mēs izdodam savu žurnālu „Brīvā Dzimtene.”

232. u z d e v u m s. Sastādi savu mīļāko rakstnieku un viņu ievērojamāko darbu sarakstu!

Lielie burti citos gadījumos.

1. Ar lielo burtu iesāk a) virsrakstus un b) dzejoļos (parasti) katru jaunu rindu.

2. Aļ ar lielo burtu sāk rakstīt jaunu teikumu, ja iepriekšējo noslēdz punkts, jautājuma zīme, izsaukuma zīme, daudzpunkti vai kols ar pēdīgām augšā.

3. Vēstulēs un lūgumrakstos ar lielo burtu raksta vietniekvārdus: tu, tavs, jūs, jūsu un to locījumus, piem.: vakar saņēmu Tavu vēstuli. Priecājos, ka Tev un Tavam tēvam klājas labi. Lūdzu Jūs, augsti godātais direktora kungs, utt.

89. ISI UN GAŖI PATSKAŅI.

Patskaņi datīva un lokatīva galotnēs.

Vienskaitļa un daudzskaitļa lokatīva galotnēs patskanis vienmēr garš, piem.: garajā ceļā, tajā pilī, dziļās upēs, šinī tirgū.

Sieviešu dzimtes vārdiem daudzskaitļa datīva un instrumentālā galotnēs patskanis vienmēr garš, piem.: dienām, upēm, klētīm, pelūm, lielajām, pirmajām, šīm, tām (izņemot trim — trijām vietā).

Vīriešu dzimtes vārdiem vienskaitļa datīvā ir īss patskanis tais pašās galotnēs, piem.: kalnam, lielajam, pirmajam, brālim, šim, medum.

233. u z d e v u m s. Uzraksti vienskaitļa un daudzskaitļa lokatīvā lietvārdus: kalns, mežs, vējš, princis, ledus, Juris, arkls, klints, zoss, izkopts, Anna, meness!

Paraugs: Kalns — kalnā — kalnos.

234. u z d e v u m s. Loki blakus: a) garš ceļš, gaŗa jūdze; b) augstais bērzs, aukstā nakts; c) ass vējš, asa izkopts; d) liksmais maršs, liksmā meitene!

Lietvārdu piedēkļi, kas vienmēr sākas ar gaŗu patskani.

Vienmēr ar gaŗu patskani sākas lietvārdu piedēkļi —āj— (runātājs, rakstītāja), —ēj— (vedējs, malēja), —īb— (draudzība) —īc— —nīc— (baznīca), —īt— (zaķītis, saulīte), —īkl— (adiklis). Šie gaŗie patskaņi paliek arī visos locījumos, piem.: runātājam, gājējos, puišim.

Rakstot jāizšķir atvasināto lietvārdu galotne —ājs no kādeŗu vai citu vārdu galotnes —ais (apsūdzētājs un apsūdzētais, darba darītājs un darītais darbs).

Te jāievēro viensk. ģenitīvs: lietvārdi ar —ājs ģenitīvā beidzas ar —āja (arājs — arāja), bet vārdiem ar galotni —ais ģenitīvā —ā (vecais — vecā, pirmais — pirmā, uzartais — uzartā).

235. u z d e v u m s. Darini un uzraksti: a) darītāju vārdus no noriseņiem: skolot, mācīt, audzināt, meklēt, solīt, klausīt, bīdīt, dalīt, lasīt; b) vietu apzīmējumus (kur un kas vairumā sastopams) no vārdiem: auza, avene, niedre, ieva, alksnis, kalns, egle!

Paraugs: a) skolot — skolotājs, ... b) auza — auzājs...

236. u z d e v u m s. Liec svītriņu vietā —ājs, vai —ais:

Labs mudināt— ir pusdarba darīt—. Izliet— ūdens nav sasmējams, izrunāt— vārds nav atņemams. Pie galda pirm—, pie darba beidzam—. Mācīt— divreiz sprediķi nesaka. Kas pirm— brauc, tas pirm— maļ. Gaidīt— aizgāja, jo gaidīt— draugs neatnāca. Uzart— lauks liecina, cik labi ar— pratis savu darbu.

237. u z d e v u m s. Darini lietvārdus, ar —ējs, no noriseņiem: ņemt, aust, braukt, slaukt, cept, dot, iet, krākt, malt, smelt, lūgt!

238. u z d e v u m s. Darini lietvārdus ar —ība no noriseņiem: ticēt, cerēt, valdīt, derēt, medīt, ganīt, mācīt; no kādeŗiem: gudrs, bagāts, jauns, vesels, taisns, kūtrs; no lietvārdiem: zemkopis, lopkopis, likums, teikums, mūžs, rakstnieks.

Paraugs: Ticēt — ticība... gudrs — gudrība...

239. u z d e v u m s. Darini lietvārdus, kas beidzas ar —īca, —nīca, no lietvārdiem: māsa, tinte, burts, vārds, darbs, maize, slimis, rats, sāls, mēness, lemesis, siers.

240. u z d e v u m s. Darini pamazināmos lietvārdus ar —ītis, —īte no lietvārdiem: brālis, Liene, meitene, puisis, upe, lelle, suns, cirvis, kaķis, zaķis, puķe, roze, vecis, maize, cālis, stūris, kupris, piere, bedre.

Kādeŗu piedēkļi, kas vienmēr sākas ar gaŗu patskani.

Vienmēr ar gaŗu patskani sākas kādeŗu piedēkļi —ād— (vienāds, divējāda), —īg— (mierīgs, laimīga), —īn— (agrīns, tālīna) —ēj— (augšējs, divkārtējs, īpatnēja). Ar —āks, —āka darina pārāko, ar —ākais, —ākā vispārāko pakāpi.

Ar —ējs, —ēja beidzas arī dažī piederības vietniekvārdi (manējs, savēja u. c.), tāpat skaitleŗi (divēji, divējas u. c.).

241. uzdevums. Darini kādeņus ar piedēkļiem —ād—, lietojot abas galotnes (noteikto un nenoteikto); no skaitleņiem: viens, otrs, vienēji, divēji, treji, četrēji, abēji; no vietniekvārdiem: savs, dažs, viss, cits.

Paraugs: Viens — vienāds, vienāda, vienāda, vienāda.

242. uzdevums. Darini kādeņus ar piedēkli —īg—, lietojot abas galotnes (noteikto un nenoteikto), no lietvārdiem: laime, prāts, gars, acs, gods, miers, attiecība, augstsirdība; no kādeņiem: tīrs, liels, vesels, slims, lēns, laipns; no noriseņiem: taupīt, nāst, derēt, kaitēt.

243. uzdevums. Liec svītriņu vietā vajadzīgo garo vai īso patskani:

Mazs cin—tis gāž lielu vezumu. Nepateic—ba ir pasaules alga. Slic—js ķēras pie salmiņa. Kas vain—gs, tas bail—gs. Sliņķis labs vagaris, zaglis labs pēdu dzin—js. Mežā daudz dzied—t—ju, kļajumā redz—t—ju. Pulka meitu dzied—t—ju, nav nevienas ievīlc—jas. Ej, brāl—ti, miezu sēt, es nesišu sētuv—ti. Ved—jini sabraukuši, —ko vedīs, nevedīs? Brāl—tim trejas dzirnas, kūpas manas maļamās? Ņem, māsiņa, vid—jās, tām vajaga mal—jīnas. Pastar—te aiztec—ja gar up—ti dziedādama. Nāc, Jān—ti, sētiņā, dod manām tel—tēm!

Kad jāraksta —ēklis un —eklis.

Ar —ēklis atvasina lietvārdus no noriseņiem, kas 3. personā tagadnē beidzas ar —ē: biedē — biedēklis, nāvē — nāvēklis.

Ar —eklis atvasina lietvārdus no citiem noriseņiem, kam 3. personā tagadnē nav —ē, bet cita galotne, piem.: spīd — spīdeklis, grābj — grābeklis, māca — māceklis.

244. uzdevums. Noraksti vārdus, liekot svītriņu vietā e vai ē (pēdējā gadījumā raksti blakus iekavās attiecīgo noriseņi tagadnes trešajā personā):

māc—klis, bied—klis, piemin—klis, jaun—klis, loc—klis, līdz—klis, šuv—klis, kav—klis, mīt—klis, kait—klis, rec—klis, Aus—klis.

Paraugs: Māceklis, biedēklis (viņš biedē).

Kad jāraksta —ātne, —atne.

Ar —ātne atvasina vārdus: zinātne, pagātne, atklātne, piestātne. Iegaumē šos vārdus!

Ar —atne atvasina lietvārdus no kādeņiem vai skaitleņiem, piem.: jauns — jaunatne, sens — senatne, viens — vienatne, pirmais — pirmatne.

Kad jāraksta —ēns un —ens.

Ar —ēns atvasina lietvārdus:

a) jaunu dzīvnieku nosaukumus, piem.: telēns, vērsēns, čūsku—lēns, kucēns u. c.;

b) vārdus, kas apzīmē radniecību vai izcelšanos, piem.: brālēns, māsēns, Pēterēns, čigānēns, nēģerēns u. c.;

c) vārdus: baznīcēns, skolēns, piebaldzēns.

2. Ar —ens beidzas:

a) kādeņi: slavens, varens, saldens, cildens u. c.;

b) lietvārdi: akmens, asmens, tesmens, ūdens, rudens, zibens, spilvens, ilens u. c.

245. u z d e v u m s. Darini: a) lietvārdus ar izskaņu —ēns vai —ens no vārdiem: cālis, brālis, dzeguze, skola, baznīca, avs, dēls, gailis, kuce, vilks, pile, māsa, vērsis; b) kādeņus ar izskaņu —ens no vārdiem: vara, slava, slepus, gaŗš, diŗš, rūŗts.

246. u z d e v u m s. Noraksti vārdus, svitriņu vietā liekot e vai ē:
kaķ—ns, gar—ns, ūd—ns, čigān—ns, laps—ns, slid—ns, vārnul—ns, līdz—nais, pil—ni, kuc—ni, kazl—ni, mēr—ns, dib—nā, zib—nī, kriev—ns, dēl—ns, veln—ns, spilv—ns, āz—ns, puis—ns, slav—nais.

Lietvārdu un kādeņu piedēķļi, kas vienmēr sākas ar īsu patskani.

Īsi patskaņi ir visos pārējos lietvārdu piedēķļos, kā —av— (mazgātava, locītava), —en— (slaucene, zemene), —ij— (Latvija) —ul— (nīkulis, vārgule), —um, —jums (vedums, gadījums), —uv— (pāpuve, sētuve), —ukl— (viđuklis).

Tāpat ar īsu patskani vienmēr sākas kādeņu piedēķļi: —ain— (dīvains, zālaina), —an— (plakana, valgana), —iņ— (maziņš, sičiņa, —isk— (dabisks, lieliska), —en— (slavens, garens).

Ģaŗi patskaņi atvasinātos lietvārdos piedēķļu priekšā.

Ja lietvārdi atvasināti no div— vai vairākzīlbu noriseņiem, kas nenoteiksmē beidzas ar —āt, —ēt, —īt, —ūt, tad ģaŗie patskaņi ā, ē, ī, ū jāraksta lietvārdos (atvasinājumos) jau priekš piedēķļa, neatkarīgi no tā, kādi patskaņi — īsi vai ģaŗi — ir pašā piedēķlī.

Piemēri:

mazģāt — mazģātājs, mazģāšana, mazģātava, mazģājums;

audzēt — audzētājs, audzēšana, audzētava, audzējums;

locīt — locītājs, locīšana, locītava, locījums;

Vienmēr ģaŗš ir patskanis piedēķļu —šan— vai —šanā— priekšā (domāšana, kavēšanās).

Patskanis a vai ā noriseņu tagadnē.

Nosauć pārejošus un nepārejošus noriseņus!

Nosauć atģriezeniskus noriseņus!

Izskaidro noriseņu tagadnes daudzskaitļa pareizrakstību!

1. Ā—celmu noriseņiem tagadnes daudzskaitļa 1. un 2. personas ģalotnē vienmēr ģaŗš —ā—, piem.: viņš saka — mēs sakām — sakāmies, jūs sakāt — sakāties.

Turpretī, ja norisenis nepieder pie ā—celma, rakstāms īss —a; viņš ķeŗ — mēs ķeŗam — ķeŗamies, jūs ķeŗat — ķeŗaties.

2. Atgriezeniskiem ā—celmu noriseņiem tagadnes vienskaitļa un daudzskaitļa 3. personas galotnē vienmēr garš —ā—, piem. viņš rauga — raugās.

247. u z d e v u m s. Uzraksti visās tagadnes daudzskaitļa personās:
a) braukt, meklēt, darīt, skatīt, lūkot, gērbt, svērt; b) lasīt, runāt, prasīt, domāt, grābt, nākt, pasacīt.

248. u z d e v u m s. Uzraksti visās tagadnes daudzskaitļa personās:
a) sniegt, sniegties; rādīt, rādīties; apdomāt, apdomāties; vadīt, vadīties; svērt, svērties;
b) liegt, liegties; sargāt, sargāties; bēdāt, bēdāties; izdarīt, izdarīties; baidīt, baidīties.

249. u z d e v u m s. Šo vārdu tagadnes daudzskaitļa galotnēs svītriņu vietā raksti a vai ā:

a) mēs dzird—m, skraid—m, svaids—m, svaids—mies, peld—m, peld—mies, tin—mies, māc—mies, šķir—m, skat—m, skat—mies, sauc—m, sasauc—mies, rakst—m, mazgāj—m, mazgāj—mies; b) jūs ver—t, ceļ—t, ceļ—ties, gaid—t, māt—t, māt—ties, slavēj—t, zin—t, rād—t, rād—ties, glābj—ties, sarg—t, sarg—ties, man—ties, peln—t, peln—ties; c) viņas baid—s, piesak—s, šķir—s, lūkoj—s, saprot—s, svaids—s, peln—s, iepērk—s, peld—s, plos—s, dod—s, paman—s, vad—s, liel—s, met—s, atgad—s, sarg—s.

Garš patskanis noriseņu pagātnē.

Visiem noriseņiem garš patskanis (—ā—) pagātnē daudzskaitļa 1. un 2. personas galotnē, piem.: mēs ķērām — ķērāmies; jūs ķērāt — ķērāties.

Visiem atgriezeniskiem noriseņiem garš patskanis (—ā—) pagātnē 3. personas galotnē, piem.: viņš, viņa centās, skatījās.

250. u z d e v u m s. Uzraksti visās tagadnes un pagātnes daudzskaitļa personās:

- a) celt, rādīt, rādīties, ziedot, baidīt, baidīties;
- b) slaucīt, slaucīties, smiet, smieties, glābties;
- c) solīt, solīties, līdzināties, lauzt, vēltīt, mācīt, mācīties.

Patskaņi a vai ā divdabjos.

No ā—celma noriseņiem darināto divdabju izskaņā —m— priekšā vienmēr garš —ā—, piem.: viņš saka — divdabji: sakāms, sakāma, sakāmies, sakām.

Be īss —a—, ja divdabis nav darināts no ā—celma noriseņa: viņš nes — divdabji: nesams, nesama, nesam utt.

Attiecīgi jāraksta a vai ā arī a) šo divdabju locījumos, piem.: saki sakāmo; godājamie kaimiņi; b) saliktnējos ar šiem divdabjiem, piem.: ēdamreize (viņš ēd), adāmmašina (viņa ada), sējammašina (viņš sēj), pildāmspalva (viņš pilda).

251. u z d e v u m s. Uzraksti noriseņus vispirms tagadnes 3. personā, tad darini divdabjus ar —ams, —ama vai —āms, —āma:

iepirkt, vizināt, gaidīt, skatīt, liegt, art, svaidīt, apmierināt, apdomāt, svērt, kravāt, baidīt, gērbt, apglabāt, laizīt, aut, kopt, ņemt, slacīt, apzināt, nostiprināt, ārstēt, kost, iznīcināt, sargāt.

Garī patskaņi nenoteiksmē —t priekšā.

Nenoteiksmē galotnes —t vai —ties priekšā patskanis vienmēr garš, piem.: domāt, lasīt, kavēt, dabūt, sargāties, mācīties utt.

Garī patskaņi nākotnē —s un —š priekšā.

Nākotnes izskaņā —s— un —š— priekšā patskanis vienmēr garš, piem.: es domāšu, gaidīšu, kavēšu, dabūšu, tu domāsi, gaidīsi; atgriezeniskos noriseņos: es bēdāšos, raudzišos; atstāstījuma izteiksmē: mazgāšot, svētišot, raudzišoties.

Garī patskaņi pagātnē j priekšā.

Pagātnes izskaņā —j— priekšā vienmēr garš patskanis, izņemot dažus vienzilbju vārdus (bija, mija, vija, bijās, rija, plijās, sadzija; runāja, sacīja).

252. u z d e v u m s. Loki īstenības izteiksmē visos laikos noriseņus: a) gaidīt, rāt, spēt, vīt; b) gādāt, klusēt, cienīt, dabūt; c) apdomāties, pelnīties, pūlēties.

253. u z d e v u m s. Noraksti teikumus, pārvēršot iekavās liktos vārdus pagātnes formā:

(Atspidēt) saule. Kad pirmie tās stari jau (zeltīt) koku galotnes, Indulis (atstāt) Jodu gravu un (uzdrošināties) atgriezties pilī. Pa reizei viņš (dzirdēt) tālumā Pērkona rūcienus. Pērkona tēvs (dusmoties) par Jodu, ka tas (parādīties) viņa valstī virszemē un (uzaicināt) to cīnīties. Šad tad (paspidēt) arī gaišas zibens liesmas, ko Pērkons kā izlūkus (sūtīt) Jodam pakaļ. Vēl Indulis (nebūt) ārā no ielejas, kad jau lietus (līt) spaiņiem, zibeņi (laistīties) un Pērkona rūcieni (dārdēt) kalnos un lejās. Bet Indulis priecīgi (iet) un (skriet) tik uz priekšu, jo dievi (būt) viņu (paklausīt). Pa to laiku Ārija pilī velti (taujāt) un (meklēt) Induli. Tad viņa (atcerēties), ka Pudiķis (būt mēģināt) pierunāt Induli atgriezties atpakaļ pie senču dieviem.

90. MIKSTINĀTO LIDZSKAŅU LIETOŠANA.

Līdzskaņu mikstināšana vārdu galotnēs —š priekā.

Līdzskaņi mikstināmi vienskaitļa nominatīva galotnes —š priekšā, piem.: ceļš, kaŗš, slapjš, dobjš, viņš utt.

Iegaumējami četri vārdi: kaŗš, vaŗš, gaŗš, kuŗš.

2. Mikstinājumi paliek viscs šo vārdu locījumos, arī salikteņos (kaŗalauks, gaŗzobis, gaŗlaicīgs, ceļmala) un atvasinājumos, kur līdzskanīm neseko i vai e, piem.: gaŗums, ceļotājs u. c.

Tā, piem., jāraksta ceļš, ceļi (locījums), ceļojums (atvasinājums). bet celiņš (atvasinājums, kur aiz l seko i); tāpat kaŗš, kaŗa (locījumi), kaŗaspēks (saliktenis), bet —kariņš; tāpat slapjš, slapjums, bet — apslapināt; gaŗš, gaŗums, gaŗām, bet pagarināt utt.

Nav jāmikstina r vārdos: karogs, karalis (tie nav atvasinājumi no kaŗš), tāpat maršs (te aiz š seko s).

Līdzskaņu mikstināšana ja—celma vārdos.

1. Ja—celma lietvārdos jāmikstina galotnes priekšā līdzskanis vienskaitļa ģenitīvā un visos daudzskaitļa locījumos, piem.: upuris, upura, upuri, upuri, upuros.

2. Izņēmums ir vārds viesis; bez tam līdzskani var nemikstināt dažos kristību vārdos, kas beidzas ar —dis, —tis, piem.: viesis, viesā, viesi; Atis—Ata, Guntis—Gunta, Frīdis—Frīda, Rūdis—Rūda, Ludis—Luda, Valdis—Valda (arī Valža). Uzvārdos un saliktos kristību vārdos līdzskanis jāmikstina: Briedis—Brieža, Leitis—Leiša, Tālvāldis—Tālvālža, Miervāldis—Miervālža, Visvāldis—Visvālža.

3. Nav jāmikstina r vārdu: bebrs, ūdrs, zviedrs, biedrs, ministrs, katrs, otrs u. c. locījumos (kāpēc?).

254. u z d e v u m s. Uzraksti vienskaitļa ģenitīvā:

Kārlis, veseris, pavasaris, dumpis, dadzis, gulbis, decembris, nēģeris, cirvis, Atis, kurmis, teteris, rubenis, bulvāris, vecis, ezis, moris, lempis, Krancis, urbis, zemkopis, viesis, latvietis, latvis, altāris, briedis, janvāris, burvis, vadzis, sencis, skapis, puisis, Pēteris, zutis, brālītis, komandieris, ūpis, oktobris, tautietis, varonis, februāris, zemturis.

255. u z d e v u m s. Uzraksti visos daudzskaitļa locījumos:

a) gailis, asaris, urbis, brīdis; b) ērglis, upuris, šķivis, puisītis; c) varonis, kurmis, Juris; d) nēģeris, zemkopis, viesis.

Līdzskaņu mikstināšana ē— un ī—celma vārdos.

1. Ē— un ī—celma vārdos jāmikstina galotnes priekšā līdzskanis daudzskaitļa ģenitīvā, piem.: saule—sauļu, priede—priežu, piere—pieŗu, sirds—sirŗu, govŗ—govŗu.

2. Izņēmumi ir atsevišķi vārdi, kur līdzskanis parasti paliek nemikstināts, piem.: acs—acu, debess—debesu, aste—astu, kaste—kastu, valsts—valŗu (arī valŗķu); sveŗvārdos: kase—kasu, pāse—pasu, gāze—gāŗu (bet lietŗus gāze—gāŗu), flote—flotŗu u. c. Jāievēro, ka ŀ, bj, pj, mj, vj lietoŗana viscaŗ pilnŗģi saskan ar ŀ lietoŗanu lŗdzŗģos vārdos, piem.: vārdā stŗŗis ŀ lieto kā ŀ vārdā brāŗis.

256. u z d e v u m s. Uzraksti daudzskaitļa ģenitīvā:

sile, dŗre, celŗne, aste, upe, dŗŗe, niere, mele, mŗle, zeme, doŗe, kasiere, vecene, taure, leŗle, zvaŗģzne, bedŗe, pase, klase, cepure, kaste, bŗze, lŗze, sardze, makŗŗķere, mellene, nobraukŗtuŗe, liekŗŗķere.

257. u z d e v u m s. Uzraksti daudzskaitļa ģenitīvā:

pŗls, zŗvs, nakŗts, izkaptŗs, auss, acs, valŗsts, smŗlŗts, sirdŗs, krāŗsns, dzelŗzs, zoss, notŗs, asŗns, lecekŗts, pākŗsts, telŗts.

Līdzskaņu mīkstināšana noriseņos un divdabjos.

258. u z d e v u m s. Loki visos īstenības izteiksmes vienkāršos īstīkos:
a) kalt, bārt, grābt; b) celties, svērties, slēpties.

259. u z d e v u m s. Uzraksti noriseņus:

a) kalt, burt, vērt; b) smelties, ķerties, glābties:

1. īstenības izteiksmes tagadnē — visās viensk. un daudzsk. personās;

2. pavēles izteiksmē — visās personās;

3. atstāstījuma izteiksmes visu laiku 1. pers.;

4. vajadzības izteiksmes visu laiku 1. pers.

260. u z d e v u m s. Darini no noriseņiem:

a) velt, bārt, lemt; b) celties, šķirties, tērties — divdabjus ar galotnēm —ot, —am, —ams (—oties, —amies).

91. BALSĪGIE UN NEBALSĪGIE LĪDZSKAŅI.

Balsīgie un nebalsīgie līdzskaņi lietvārdu un kādeņu beigās.

Nosauc balsīgos līdzskaņus!

Nosauc nebalsīgos līdzskaņus!

Kā izrunā balsīgos līdzskaņus nebalsīgo līdzskaņu priekšā; kā nebalsīgos balsīgo priekšā?

Lai zinātu, kāds līdzskanis katrā gadījumā vārda beigās rakstāms, vārds jāloka vai citādi jāpārveido tā, lai aiz neskaidrā līdzskaņa nāktu kāds patskanis, piem.: zobš—zobi, valgs—valga, vējš—vēja, u. tml.

261. u z d e v u m s. Pārveido vārdus vienskaitļa nominatīvā:

1. draugi, zobi, dārgu, augi, rati, radi, ragi, saldi, smagu, spilgtu, sirdi, kungu, apģērbu, klibu, smaidu, jūgi, slogi, svaigu, sargu, stabu, kādu, darbīgi, laimīgi;

2. balsis, ausis, grozi, nejaušu, vecu, spožu, daži, patiesu, sausu, groži, asu (kādenis), asis (lietvārds), birzi, debesi, vienkāršu, tukšu, biezu, biežu, gausu, gaišu, svešu, maršu, liesu, možu, tumšu, plašu, dzelzu;

3. slapju, aizvēju, purvu, dobjū, tievu, Dievu, vēju, govī, strauju, zivi, vāju, skumju.

Z vai **s** nenoteiksmes un divdabju galotnes —t— priekšā.

Ja norisenis pagātnes 3. pers. beidzas ar —za (zās), tad nenoteiksmē —t vai —ties priekšā jāraksta z, piem.: lauza—lauzt, gāza—gāzt. Citos gadījumos s: nesa—nest, veda—vest.

Dažādas formas ir vārdam lūzt: ar z — nenoteiksmē — lūzt, vēlējuma izt. — lūztu, divdabjos — lūzdams, bet ar s — tagadnē 2. pers. lūstu, 3. pers. lūst, pavēles izt. — lūsti! lūstiet! atstāst. izt. — lūstot, vajadzības izt. — jālūst.

Divdabju galotnes —ts, —ta vai —tais priekšā jāraksta tāds pats līdzskanis, kāds ir nenoteiksmē —t priekšā.

262. u z d e v u m s. Uzraksti noriseņus nenoteiksmē:
mēza, nīda, grauza, grieza, plēsa, izpaua, lauzās, centās, gāza, gāzās,
auda, zuda, tēsa, veda, brida, lūza, meta, metās, skaitās.

Paraugs: Mēza — mēzt, nīda — nīst...

263. u z d e v u m s. Noraksti vārdus, liekot svītriņu vietā z vai s, bet
blakus iekavās uzrādi noriseņa formu 3. personā pagātnē:

ē—ties, lai—t, spie—t, grie—ties, brā—ties, plī—t, li—t, skai—ties,
snau—t, mē—t, jo—ties, lai—ties, cie—t, svi—t, ber—t, me—t.

Paraugs: Ēsties, (ēda)...

264. u z d e v u m s. Darini divdabjus ar —ts, —tais no noriseņiem:
saplēsa, nojauta, izbrida, sajuta, ienīda, izlauza, izmēza, sagrauza,
noauda, izsvieda.

Paraugs: Saplēsa — splēsts, splēstais...

265. u z d e v u m s. Noraksti vārdus, liekot svītriņu vietā z vai s,
iekavās uzrādot noriseņa formu 3. personā pagātnē:

nolau—ts, izdzē—ta, izlai—tais, izcie—ts, sabēr—ts, nogrie—tais,
aizmir—ts, ieni—tā, nobrā—ts, saspie—ts.

Z vai s divdabjos —d— priekšā.

Ja norisenis 3. pers. pagātnē beidzas ar —sa (—sās), divdabjos
—d— priekšā jāraksta s, piem.: viņš nesa — nesdams. Citos gadījumu-
mos z: krita—krizdams, ēda—ēzdams, grieza—griezdam.

(Salīdzini ar z vai s nenoteiksmē —t— priekšā!).

266. u z d e v u m s. Darini divdabjus ar galotni —dams vai —damies,
uzrādot arī šos vārdus pagātnes 3. pers. formā:

noģist, mesties, ienist, kārst, sakarst, kost, briest, drāzt, drāzties,
lauzties, krist, sajust, apklust, graužt, sviesties, posties, censties, sajust,
nojaust, izlaist, skaisties.

Paraugs:

Noģist — noģida — noģizdams.

Mesties — metās — mezdami.

267. u z d e v u m s. Noraksti vārdus, liekot svītriņu vietā z vai s, bet
blakus iekavās uzrādot attiecīgos noriseņus 3. pers. pagātnē:

lai—ties, ē—dams, el—dams, sē—dams, svi—dams, novēr—damies,
grie—ties, brā—ties, mo—damies, spie—dams, plī—dams, plū—dams,
lau—t, izgai—dami, li—t, pū—dams, dzē—dams, vi—damas, brie—dams,
aizmir—dama.

G vai k, b vai p dažādās noriseņu formās un divdabjos.

1. Ja norisenis pagātnes 3. pers. beidzas ar —ga vai —dza,
jāraksta g, piem.: dīga — dīgt, dīgšu, dīgšot, dīgdams; sniedza—
sniegt, sniegties, aizsniegt.

2. Ja norisenis pagātnes 3. personā beidzas ar —ka vai —ca,
jāraksta k, piem.: lika — likt, nolikts, likšot, likdami; nāca — nākt,
nāks, nākšot, nākdams.

3. Ja norisenis pagātnē beidzas ar —ba, —pa, tad arī visās min.
formās attiecīgi jāraksta b vai p, piem.: viņš gērba — gērbt, gērbties,

ģērbsim, iegērhts, ģērbdamies; tērpa — tērpt, tērpties, tērpsot, ietērpts, tērpdams.

Šādā pašā kārtā var zināt, kad jāraksta g vai k, b vai p no noriseņiem atvasinātos lietvārdos.

268. u z d e v u m s. Uzraksti nenoteiksmē noriseņus:

rūca, sūca, rūga, kļiedza, nāca, atspirga, aizmīga, nīka, aizsedza, sirga, grāba, kāpa, sastapa, reiba, aizliedza, salīga, palika, lūdza, iemīga.

Paraugs: Rūca — rūkt, rūga —

269. u z d e v u m s. Loki dažus iepriekšējā uzdevumā minētos vārdus a) īstenības izteiksmes vienkāršā nākotnē, b) atstāstījuma iz-

270. u z d e v u m s. Darini no noriseņiem, kas iepriekšējā uzdevumā, divdabjus ar galotni —dams!

Paraugs: Rūca — rūkdams, rūga — rūgdams utt.

Balsīgi un nebalsīgi līdzskaņi salikteņos.

271. u z d e v u m s. Uzraksti saliktenī vārdus, kas savienoti ar + zīmi:

cilts+grāmata, dzelzs+zāle, mazs+gadīgs, maz+turīgs, aiz+sniedzams, pils+dārzs, valsts+vīrs, ne+iespējams, pie+ejams, vidus+skola, aiz+viņ+nedēļ.

272. u z d e v u m s. Uzraksti saliktenī vārdus, kas savienoti ar + zīmi, a)metot pirmā vārda lokāmo galotni:

sausa+zeme, sestā+diena, seši+stūri, svēts+svinība, apakšā+stāvs, augšā+stāvs, augs+kopība, biezs+piens, cieta+zeme, darbs+diena, krusts+tēvs, drošs+sirdīgs, dzelzs+ceļš, kuļama+mašīna, maijs+vabole, jauns+saimnieks, māja+skolotājs, aiz+sniedzams, puse+gabals, ceturtā+diena, svētā+diena, ziņa+nesis, abi+pusīgs.

Paraugs: Sauszeme, sestdiena...

Vienādu līdzskaņu vai patskaņu savienojumi.

1. Vienādu līdzskaņu savienojumi sastopami latviešu valodā vienīgi salikteņos — ja salikteņa pirmā daļa beidzas ar to pašu līdzskani, ar ko otra iesākas: izzagt (iz+zagt), attāls (at+tāls), katrreiz, tikko.

2. Līdzīgā kārtā saliktenī sastopas arī vienādi patskaņi vai divskaņi: neesošs, pieiet.

273. u z d e v u m s. Uzraksti saliktenī vārdus, kas savienoti ar + zīmi:

ap+pīt, ap+putējis, at+turēt, at+tiecība, iz+zīmēt, deg+gāze, caur+redzams, dabas+skats, pa+agrs, pa+ass, pa+augsts, pa+auksts, pa+audze, pār+raugs, pār+raidījums, pār+runa, bez+zemnieks, lietussargs, nakts+salna, sa+augt, sa+aukstēties, cik+kārt, tik+ko, vairāk+kārt, vakar+rit, vīrs+stunda, vīrs+svārki, ne+esošais, ie+iet.

274. u z d e v u m s. Uzraksti saliktenī vārdus, kas savienoti ar + zīmi, atmetot pirmā vārda lokāmo galotni:

debess+skrāpis, kopa+pienotava, lauks+kopība, sējama+mašīna,

cits+tautietis, ciems+maize, četri+reiz, ezers+rieksts, ilgi+gadīgs, jauna+nedēļa, pirmā+mācība, zirgs+gans, puse+sala, puse+stunda, tirs+raksts, šķērss+siena, viss+spēcīgs, mēness+sērdzīgs.

92. TEIKUMU MĀCĪBA (SINTAKSE). PALIGTEIKUMI.

Apzīmētāja teikums.

Meža māte.

Pavasāris jau atnācis. Meža māte rīkojas pa mežu, kur mostas jauna dzīvība.

Aiz lazdām, kas izkārušas savus sārtos ziedu pakariņus, aiz lokaniem kārklu zariem, kuņi kā nobērti sudrabainiem pūpoliem, jaušama viņas darbīgā ēna.

“Tā atveļ villotās cepurītes pirmajiem ziediem, kas bailīgi lien ārā no pērnajām lapām. Viņa saudzēdama ņem savā delnā skudriti, kas nedroši rāpo pa brūniem zāļu stiebriem. Meža bitei, kas taisās laisties, viņa palīdz izlidzināt spārnus. Piesaulē tā liek delnu uz sasīlušās zemes, kur jau kustas neskaitāmi dīgļi. (Pēc K. Skalbes).

Uzrādi virsteikumus un paligteikumus! Kuņus vārdus raksturo šie paligteikumi? Kādi jautājumi?

- Apzīmētāja teikums raksturo kāda cita teikuma lietvārdu un atbild uz jautājumiem: kāds? kāda? kuņš? kuņa?

Apzīmētāja teikums parasti iesākas ar vārdiem: kas, kuņš, kāds, kur, kad.

275. uzdevums. Noraksti „Meža māti”! Aiz lietvārda, kuņ raksturo paligteikums, liec iekavās vajadzīgo jautājumu! Pasvitrā šo lietvārdu un apzīmētāja paligteikumu!

Paraugs: Meža māte jau rīkojas pa mežu (kādu mežu?), kur mostas jauna dzīvība.

276. uzdevums. Pieraksti šiem teikumiem apzīmētāja paligteikumus:

Kaš... sagrāva mājas un nodarīja daudz posta. Kurzemē... notika niknas kaujas. Zeme... dod bagātīgus augļus. Mēs piebraucām pie upes... Skolēns... dara prieku vecākiem un audzinātājiem. Labs tas darbiņš... Puķes... ir ļoti skaistas. Tādu cilvēku... visi labi ieredz.

Priekšmeta teikums.

Katram zināms, kāds posts draud mūsu tautai no varmākām un apspiedējiem.

Uz kuņ jautājumu atbild šis paligteikums?

- Paligteikumu, kas atbild uz jautājumu kas? — sauc par priekšmeta teikumu.

Priekšmeta teikumu pakārto virsteikumam ar vārdiem: kas, ka, lai, kā kad, kur, cik, vai u.c.

Ja priekšmeta teikums sākas ar kas, tad virsteikumā atbilst tas, ko bieži vien izlaiž: kas vecākus neklausa, (tas) valkā zaķa pastaļiņas.

277. u z d e v u m s. Uzrādi priekšmeta palīgteikumus:

Kas meklē, tas atrod. Kas otram bedri rok, pats iekrīt. Kas skolā centīgi strādā, tas dzīvē tālu tiek. Tas nekas, ka pirmā vāga neizdevās taisna. Pirms darbu sāk, ir jāapdomā, kā to galā vest. Jauneklim jāizlemj, ko isti viņš grib dzīvē panākt. Kas grib iegūt labu ražu, tam jāapsver, kad un kur katra sēkla sējama. Muļķītim bija piekodināts, lai tas paliek mājās.

Papildinātāja teikums.

Čigānam nebija tā (kā nebija?), kas ap nažiem tinas (papildinātāja teikums).

Ganāmpulka barvede brūnā Strauja, labi zinādama, kur līdz brokastu laikam jānonāk, gāza uz lielā akmens pusi.

- **Papildinātāja palīgteikums papildina cita teikuma darbības vārdu un atbild uz jautājumiem: kā? kam? ko? par ko?**

Kas māc, tam nāk. Tam nāk — ir virsteikums. Kas māc — papildinātāja palīgteikums, jo papildina virsteikuma noriseri nāk un atbild uz jautājumu kam nāk?

- **Papildinātāja teikumus ievada vārdi: kas, ka, lai, vai, kad, kur, cik.**

278. u z d e v u m s. Dotajiem teikumiem daudzpunktu vietā liec noderīgus papildinātāja teikumus:

Vectēvs stāstīja... Māte domā par to... tam visur ceļi pašķirsies. Jāņu vakarā var dzirdēt... Tam... arī izdodas visas grūtības pārvarēt. No upes krasta varēja redzēt... Tēvs teica dēlam... to nedari citam... tam maz tiek... to plauj... to nevar nest... to dārgi samaksā... tam maize. Maza biju, neredzēju...

Vietas teikums.

Kur meitiņas naidu cēla,	Še, kur ligo priežu meži,
Tur zemīte liktin lika.	Esmu dārgām saitēm siets.

Cik tālu vien varēja redzēt, izkaltušais siens griezās gaisā kā viesulī.

Cilvēks arvien atgriežas uz turieni, kur viņš pavadījis savas bērnu dienas. Jauneklis dodas turp, kurp viņu dzimtene sauc. Vakaru vējš pūš no turienes, kur jūra skalo mūsu dzimtenes krastus.

Uzrādi palīgteikumus, kas norāda kāda cita teikuma darbības vietu!

Uz kuriem jautājumiem šie teikumi atbild? Kuri saikļi tos ievada?

- Vietas palīgteikumi norāda kāda cita teikuma darbības vietu un atbild uz jautājumiem: kur? kurp? no kurienes? uz kurieni?

1. Tur zemīte liktīn lika — ir virsteikums.

Mēs jautājam: kur lika? Palīgteikums — kur meitiņas naidu cēla — der par atbildi šim jautājumam un norāda virsteikuma darbības vietu.

2. Zēns raugās uz augšu un domā: ja nokļūtu kaut kā tur, kur kokam sākas zari, tad varētu apskatīt plašu apkārtni.

- Vietas palīgteikumus iesāk ar vārdiem: kur, kurp, no kurienes, uz kurieni. Virsteikumā tiem parasti atbilst: tur, turp, no turienes, uz turieni.

279. uzdevums. Pievieno dotajiem virsteikumiem noderīgus vietas palīgteikumus:

Lopiņus tur labprāt džišu... Jancis un Marēs steidzās uz turieni... Daugavas ūdeņi nāk no turienes... Plostus Daugava nes turp... Še... ir mana dzimtene. Tur... vakaros saule riet. Turp... pavasaros dodas gājputni. Uz turieni... es došos brīvlaikā. Te... dega uguns sārti. ... tur skaidas lec. ... tur tauki pil.

Laika teikums.

Reiz vecos laikos, kad tie labie gadi bija, vienam kaķītim bija dzirnavas.

Saulei lecot (laika palīgteik., kad?), gans izdzina lopus. Plāvēji strādāja, kamēr saule izžāvēja pļavas (laika palīgteik., līdz kuŗam laikam?).

- Laika palīgteikums norāda kāda cita teikuma darbības laiku un atbild uz jautājumiem: kad? cik ilgi? no kuŗa laika? līdz kuŗam laikam?

Laika palīgteikumus parasti ievada vārdi: kad, kamēr, līdz ko, tiklīdz kā, tikko, iekām, kopš, pēc tam kad, pirms.

280. uzdevums. Dotajiem teikumiem pievieno noderīgus laika palīgteikumus:

Kad plāvēji sasniedza pļavu... Sienu žāvē tik ilgi. ... zāle varenī sazēla. ... siens būs savākts šķūnos. ... visi meta darbam mieru. Vakar... garajā eglē iespēra zibens. Šorīt... pļavā dzirdama izkaptis dziesma. Nepieber veco aku... Par vēlu barot suni... Loki koku... tad nevar sienu grābt.

Darbības veida teikums.

Vezīte gāja uzlikusi, it kā kaut ko zemē meklējama. Cik cītīgi strādā, tik lieli panākumi.

Lieli ledus gabali, griezdamies pa straumi (kā nolieca?), nolieca visvarenākos alkšņus.

- Darbības veida palīgteikums norāda, kā notiek kāda cita teikuma darbība, vai arī nosaka cita teikuma īpašības mēru.
Darbības veida palīgteikums atbild uz jautājumiem: kā? kādā mērā? cik?
Darbības veida palīgteikumi parasti iesākas ar vārdiem: kā, it kā, cik, ka, lai u. c. Virsteikumos tiem bieži atbilst tā, tik.

281. u z d e v u m s. Dotajiem teikumiem pievieno noderīgus darbības veida palīgteikumus:

... tā atskan. ... tā zirgs klausā. Pavasarī ūdeņi ... nēsa līdz kokus un saulauza ēku paliekas. Lielī putnī ... peldēja debesu ziņumā. Tik lieli plūdi ... sen nebija bijuši. Sniegs, kas bija tik irdens ... ātri pazuda. Pa upēm un strautiem ūdeņi skrēja ... Uz ledus gabala kāds suns peldēja tā ... ūdeņi beidzot nonāca jūrā. ... tā mežā atskan. ... tā citi darīs tev.

Cēloņa teikums.

Vai tāpēc melna iešu, ka es biju sērdienīte? Tā kā gatves vītoli augšā sadūrās gandrīz kopā, gājējs še soļoja it kā pa zaļu alu. Saimnieks steidzināja puišus uz plavu, tāpēc ka tuvojās negaiss.

- Cēloņa palīgteikums norāda kāda cita teikuma darbības cēloni un atbild uz jautājumiem: kāpēc?
Cēloņa palīgteikumi iesākas ar vārdiem: ka, kam, tāpēc ka, kad, tā kā, tāpēc — ka.

Tā kā lieto tad, ja virsteikums seko palīgteikumam: tā kā vakar pamatīgi samācījos, tad šodien labi atbildēju.

282. u z d e v u m s. Dotajiem teikumiem pievieno noderīgus cēloņa palīgteikumus:

Es neatrisināju uzdevumus ... tad nevarēju pilnīgi sekot mācībām. ... zvejniekiem uzbruka liela nelaime. Sievas nevarēja akmeni novelt ... Ūdeņi sasala ...

Nolūka teikums.

Lielie koki stādīti Pērkonam, lai neiespertu māju jumtos (kādā nolūkā?).

Es mācos no debess, zemes, cilvēkiem un grāmatām, kad tik vairāk gudrības varētu sakrāt nākošai dzīvei. Ķēniņš skatījās uz augšu, vai tur nav baloža lizda.

Vectēvs stāstīja, ka tēvs šos akmeņus izlauzis no tīrumiem, lai būtu vieglāka aršana un labāki lauki.

- Nolūka palīgteikums norāda, kādā nolūkā kāda cita teikuma darbība notiek, un atbild uz jautājumiem: kādēļ? kādā nolūkā?
Nolūka palīgteikumi parasti iesākas ar saikļiem: lai, kad tik, vai, ka.

283. u z d e v u m s. Dotajiem virsteikumiem pievieno noderīgus nolūka palīgteikumus:

Ap degošo māju saskrēja laudis... Skolā es čekli strādāju... Ikviena valsts izdod likumus... Arī skolā vajadzīga stingra kārtība...

Skolotājs... mani atstāja pēc stundām. Lācis... uzrāpās pie bitēm. ... es uzmanīgi vēroju ceļu. ... ikviens dara ko varēdams.

Pielāvības teikums.

Kaut arī Straumēnu māju zeme bija auglīga, to labklājība tomēr izauga no grūta darba.

Lai cik labi govīs bija paēdušas, saimnieces balsi dzirdot, tās pacēla galvu.

Saimnieces roka vēl kustināja šūpuļa līksti, kaut arī viņa pati bija iemigusi.

Kaut gan lemeši pa ziemu bija aprūsējuši, tagad tie laistījās sudrabaini pret sauli.

Lai gan vēja pavisam nebija, liesma noliecās uz vienu pusi.

Man dziesmiņu nepietrūka,
Lai ar gaŗa vasariņa.

- Pielāvības teikums izsaka iemeslu, kāpēc kāda cita teikuma darbība nevarētu notikt, tomēr tā notiek.

Pielāvības palīgteikumi iesākas ar: lai, lai gan, lai arī, kad arī, kaut gan, kaut arī, kaut, jebšu.

284. u z d e v u m s. Dotos vārdus iedomā teikumā tā, lai palīgteikums būtu pielāvības palīgteikums:

Grūts uzdevums— atrisināt. Sniegunis — nonākt galā. Stiprs sals — braukt mežā. Salds miegs — piecelties. Nepatikama pavēle — izpildīt. Noguris — dziedāt. Auksts ūdens — peldēt. Glaimot — nepatikt. Zobot — neļauties. Sādzis — laipni uzņemt. Ziema — sniega nav. Grūts darbs — darba prieks.

Paraugs: Kaut gan uzdevums grūts, tomēr to atrisināšu.

Nosacījuma teikums.

Ja būs laba dzīvošana, pa vienai ritināšu. Laba būtu sveša māte, kad ne barga valodiņa.

- Nosacījuma palīgteikums izsaka nosacījumu, kuŗam piepildoties, var notikt virsteikuma darbība.

Nosacījuma palīgteikumus pakārto virsteikumam ar saikli ja, retāk kad. Virsteikumā atbilst tad (to bieši vien izlaiž).

285. u z d e v u m s. Dotos vārdus iesaisti teikumā tā, lai palīgteikums saturētu nosacījumu virsteikuma darbības notikšanai:

Iesākt—padarīt. Gribēt—varēt. Piespieties—atrisināt. Čakls—bagāts. Darīt—pazaudēt. Sēt—plaut. Būt naudai—nopirkt. Dusmoties—neļauties. Mērķi sasniegt—censties.

Paraugs: Ja es būtu darbu laikā iesācis, tad tagad tas būtu padarīts.

Divdabju teicieni

Reiz vilks, meklēdams lapsu, iet gar tās durvīm. Lapsa, ieraudzījusi vilku, tam uzsauc, lai ejot klusāk. Pārņakuši no skolas, bērni sveicina mājiniekus. Nezin kur cēlies, egles galā sāka dziedāt strazds. Lietum mitējoties, visi darbi sanāca reizē. Staigājot tīrumos, jāvos vēja glāstiem. Pa jumtu staigāja greznis gailis, skaņi dziedādams, nepiegrīzdams vēribu apkārtējām briesmām.

Nosaki palīgtekumu veidus! Uzmeklē divdabjus šais tekumos!

- Divdabji, kad tiem pievienojas kāds vārds, parasti izveido palīgtekumus, kas atdalāmi ar kommatiem.

Pārņācis mājā, zēns pastāstīja pieredzējumus.

- Ja divdabis tekumā nepiesaista sev kādu citu tekuma locekli, tad tas ar kommatiem nav atdalāms.

Pārņācis zēns pastāstīja pieredzējumus.

- Ar kommatu atdala arī divdabi vienu pašu, ja no tā atkarīgs palīgtekums.

Pļavinieki, redzēdami, ka drīz var uznākt lietus, steidza sienu savest šķūnī.

286. u z d e v u m s. Šos divdabjus iesaisti palīgtekumos:

Gribēdams. Domādams. Dziedādams. Strādādams. Cenzdamies. Ejot. Rakstot. Sākot. Salicis. Nobijies. Ieraudzījusi. Nokavējušas. Laižoties. Skrienoties. Sagriezts. Salauzts.

Paraugs: Labi gribēdams, izdariju aplam.

287. u z d e v u m s. Noraksti šos tekumus ar vajadzīgām pieturas zīmēm!

Visu sagatavojuši tie aicina viesus mieloties. To redzēdams vilks sāk runāt. Laimes māte pa pasauli staigādama iegrīzās nabadzīgā mājīnā. Projām iedama viņa lika vēlēties trīs lietas. Pavisam pārbijies runcis metās kokā. Pērkonis arvien klusāk rūkdams aizvelkas aiz meža. Dzeguze jautri iekliegdamās laižas no viena koka uz otru. Augstu pār mežu spārnus gandrīz nemaz nekustinādams lido vanags. Sakarsis no gājiena mežsargs apsēdās koka paēnā. Vectēvs puikas stingri uzlūkodams nosacīja bet tādā laikā neejiet no mājas laukā. Saule izkāpa no zelta laivas atstādama to ligojot. Dīvaini miglas tēli daždažādi izķemojušies vēl nemaz nekustējās. Tā viņš aizbrauca arvien attālinādams visu laiku mirdzēdams saules staros. Iebrienot meža biezokņos es sāku pazīt klusās vientulības skaistumu. Puiši redzēdami ka aizgulējušies ātri steigdamies cēlās kājās un cits citu grūzdamī laidās projām. Smiltis pavasara ūdeņu sanestas baloja saulē.

93. SAIKĻA „KĀ” LIETOŠANA.

A. Kommatu neliiek:

1. Saikļa kā (arī ne kā, it kā) priekšā kommatu neliiek, ja tas ievada salīdzinājumu, kas var būt izteikts ar vienu vai vairāk vārdiem.

Šim ķēniņam bijusi tik daiļa meita kā saule un tik žirgta kā avota ūdens. Stiprs kā jauns lauva. Dreb kā apšu lapa.

2. Saikļa nekā vai kā priekšā kommatu neliek, ja tie atrodas aiz kādeņa vai apstākļa vārda pārākās pakāpes.

Piemēri: Rīts gudrāks nekā vakars. Labāk zīle rokā nekā mednis kokā.

3. Ja saikli kā jau iepriekš ievada vietniekvārds tāds, tad kommatu neliek.

Piemērs: Tādi darbi kā aršana, sēšana un pļaušana nav kavējami.

B. Kommatu liek:

1. Saikļa kā (arī it kā, ne kā) priekšā kommatš jāliek, ja ar to sākas vesels teikums.

Piemēri: Nevienš putniņš tā nedzied, kā dziedāja lakstīgala. Izņāca tieši tā, kā bija domāts. Viņi pārnāca visi reizē, it kā tas būtu bijis norunāts.

2. Kā priekšā jāliek kommatš, ja tas pievieno pasugas vārdu aiz sugas vārda.

Piemērs: Mūsu silā aug arī ogas, kā zemenes, avenes, mellenes un brūklenes.

Ievēro, kā liekams kommatš turpmākos teikumos:

Liels sausums kaitē kā augiem, tā dzīvniekiem. Nākt viņi nāks kā viens, tā otrs.

Vingrinies atšķirt saikli kā no ka!

288. uzdevums. Noraksti tekstu, ieliec pieturas zīmes, svītriņu vietā raksti vajadzīgo a vai ā:

Nav domājams k— šie koki ir kādreizējā meža atliekas ko sens līdumnieks atstājis k— savas neatlaidības un spēka pierādījumu tāpēc k— meži te nekad nav auguši. Lielajam ozolam tāpēc ir strups gals k— pērkons kādā pusdienā bija nospēris tā galotni atstādams visā pagalmā sēra smaku. Arī vecā liepa tāpēc ir dobumaina k— padebešu tricinātājs garām braukdams tajā bija ieklējis lielu plaisu. No apakšas abi šie koki bija noberzti gludenī tāpēc k— tur allaž mēdza atbalstīties k— cilvēki tā dzīvnieki. (Pēc Ed. Virzas.)

289. uzdevums: Noraksti tekstu, izliec pieturas zīmes, svītriņu vietā raksti vajadzīgo a vai ā:

K— jūgsi tā brauksi. Nevienš putniņš tā nedzied k— dziedāja lakstīgala; nevienš mani tā nemil k— mīlēja māmuliņa. Saule dedzināja tik stipri k— gaiss virmot virmoja. Tik ļoti viņi mīlēja dzimto zemi k— viņiem nebija dzīvības zēl. K— vējiņš pūš tā salmiņi lēkā. Tā staigāju staignu purvu k— kājiņas neapmirka; tā klausīju svešu māti k— bāriena nedabūju. Labāk skaisti padziedam nek— blēņas runājam! Vai tik vien saule spīd k— pa logu istabā? Vai tik vien labu ļaužu k— mēs divi bāleliņi? Kā gailis nojauš ausmas tuvumu tā daži ļaudis visciešākā miegā zina savu celšanās laiku.

94. VIENLĪDZĪGI TEIKUMA LOCEKĻI.

Drīz visas malu malas zeļ, zaļo, kuplo, zied. Vasarā daudz darba dārzā, pļavā, tīrumā. Man jāpērk grāmatas, burtnīcas, zīmuļi, tinte.

Daugav' abas malas
Mūžam nesadalās:
Ir Kurzeme, ir Vidzeme,
Ir Latgale mūsu! (J. Rainis.)

● Vienlīdzīgi teikuma locekļi atbild uz vienu jautājumu un attiecās teikumā uz vienu un to pašu vārdu.

Iegaumē noteikumus par pieturas zīmēm!

1. Vienlīdzīgus teikuma locekļus atdala vienu no otra ar kommatu:

a) Ja vienlīdzīgus teikuma locekļus saista saikļi (bet, kaut gan, kaut arī, lai gan, tomēr, kā arī, tāpat arī u.c.) vai vārdi (sevišķi, it īpaši, vēl vairāk, nevis u. tml.), to priekšā jāliek kommatas, piem.: dzīvoklis nebija liels, bet patīkams. Viņš bija nabags, kaut arī paškolots. Godalgu dabūsi tu, nevis es.

b) Ja vienlīdzīgus teikuma locekļus saista divkāršie saikļi (ne tikai—bet arī, ne vien—bet arī, nevis—bet arī, kā—tā arī u.c.) tad kommatas jāliek šo saikļu otrās daļas priekšā (kas sākas ar bet vai tā). Piem.: Asaņi dzīvo ne vien upēs un ezeros, bet arī jūrās. Kā Daugava, tā arī Gauja noder plostošanai.

c) Neliek kommatu un, vai, jeb priekšā, ja tie saista divus (pēdējos) vienlīdzīgos teikuma locekļus. Piem.: Vilks sabijās, ieskrēja mežā un sāka kaut. Rīt vai parīt dosimies ceļā. Gramatikā jeb valodas mācība.

d) Ja viens „vai” jautā, bet otrs „vai” savieno vienlīdzīgus teikuma locekļus, tad otra „vai” priekšā kommatu neliek, piem.: vai tev ir kāda aukla vai stieple?

e) Aizsugas vārda, kam seko pasugas vārdi, var būt arī saiklis kā. Tādā gadījumā kā priekšā jāliek kommatas, ne kols. Piem.: Rīgā daudz skaistu dārzu, kā Vērmānes dārzs, Arkādijas dārzs, Viestura dārzs, 1905. gada parks. Silā aug arī ogas, kā zemenes, avenes, mellenes un brūklenes.

f) Ja saikli kā jau iepriekš ievada norādāmais vietniekvārds (tādi, tāda), tad kommatu kā priekšā neliek, piem.: tādi darbi kā aršana, sēšana un pļaušana nav kavējami.

2. Par vienlīdzīgiem teikuma locekļiem neuzskata un kommatiem neatdala divus vai vairākus apzīmētājus, papildinātājus u. c., ja tie nepieder pie vienas vārdu šķiras, piem.: mani balti bāleliņi; manu jauno dienu zeme.

3. Ar kommatu neatdala vienu vārdu no otra līdzīgu vārdu pāros, piem.: šāds tāds, šis tas, šo to, šim tam, krustām šķērsām, klupdams

krizdams, kliegdam, brēkdams, šņākdams krākdams, tupu rāpu, viens otrs, divi trīs, pieci seši u. c.

Tāpat arī tautas tradīcijās neatdala atkārtotus apzīmētājus: ass ass cirvītis; mazs mazs vīriņš; salds salds alutiņš; tumša tumša tā eglīte. Neatdala vienu no otra arī vārdus tēvs māmiņa (kas nozīmē to pašu, ko vārds „vecāki”).

4. Par vienlīdzīgiem teikuma locekļiem neuzskata un kommatiem vienu no otra neatdala divus apzīmētājus:

a) ja viens no tiem saplūst ar lietvārdu it kā vienā jēdzienā, piem.: jaunais baltais gailēns jau dzied; pie zilajām dzidrajām debesīm nav redzams ne mākonītis; lielā zaļā varde; laba balta maize.

b) ja viens no tiem ir apstākļa kādenis, piem.: skaistais augšējais dzīvoklis jau izdots; jaukā vakarējā diena visiem ilgi paliks atmiņā;

c) ja viens no tiem ir divdabis, piem.: nopirku lēto nebalināto audeklu; saulē mirdz spožie noasinātie arklu lemeši.

5. Dažreiz arī divi vai vairāki apstākļi uzskatāmi par nevienlīdzīgiem un nav atdalāmi viens no otra ar kommatu, piem.: tēvs sēdēja savā krēslā istabā pie galda.

Ja rodas šaubas par teikuma locekļu vienlīdzību, ieteicams vērot, vai starp tiem var likt „un”. Ja to var, tad kommati liekami, piem.: iestājies sauss, karsts laiks. Viņš nāca smagiem, gurdieniem soļiem (var arī teikt: iestājies karsts un sauss laiks; viņš nāca smagiem un gurdieniem soļiem). Turpretī: nopirku lēto nebalināto audeklu; jaukā vakarējā diena man ilgi paliks atmiņā — bez kommatiem.

95. VARDU PAREIZRAKSTĪBA.

(Atkārtojums.)

Ģeogrāfisko patvaikņu lietošana.

290. uzdevums. Šos vārdus uzraksti īstenības izteiksmē: 1) tagadnes vienskaitļa 3. pers., daudzskaitļa 1. un 2. personā, 2) pagātnes daudzskaitļa 1. un 2. personā:

1. skatīt, vīties, vīt, graizīt, grozīties, lasīt, bīties, cīnīties, brīnīties, sacīt, dalīt, rīt, godināt, darināt, darīt, audzināt, purināties, cept, mazgāt, rakstīt, raustīt, mācīties, vest, aicināt, dzirdināt, saistīt, pelnīt, baidīt.

Paraugs: Skata, skatām, skatāt, skatījām, skatījāt.

Vijas, vijamies, vijaties, vijāmies, vijāties.

291. uzdevums. Šos noriseņus pārveido, kā paraugā parādīts:

1. skatīties, bīties, cīnīties, brīnīties, dalīties, rīties, mīties, dzīties, tīrīties, taustīties, locīties, apzināties, sargāties, laužīties, mocīties, virzīties.

2. laizīties, pikoties, doties, rausties, klausīties, sākties, sokties, mācīties, kavēties, sēsties, pelnīties, virināties, taustīties, rakties, vērties.

Paraugs: Skatīties: viņš skatās, jāskatās, lai skatās!

292. u z d e v u m s. No šiem vārdiem darini divdabjus ar galotnēm: —ams, vai —āms, —amies, vai —āmies, —is.

1. rakstīt, vīt, zināt, sargāt, rīt, locīt, mācīt, slaucīt, kopt, sacīt, dalīt, audzināt, kalt, grozīt, graizīt, aicināt, vilkt, tirīt, dauzīt, taisīt, gūzt, virzīt, pamācīt, kvēpināt, sist, raisīt.

2. kaisīt, čēpt, baidīt, ganīt, saukt, raidīt, vadīt, ņemt, rādīt, taustīt, mazgāt, godāt, cerēt, lasīt, svilināt, kurināt, laistīt.

Paraugs: Raksta, rakstāms, rakstāemies, rakstījīs. Viļa, vijams, vija-mies, vijīs.

Mikstināto līdzskaņu lietošana.

293. u z d e v u m s. Šiem noriseņiem pieraksti formas, kādas parādītas paraugā:

1. celt, art, bārt, burt, durt, vērt, tvert, svērt, ķert, spert, dzert, pērt, darīt, irt, mirt.

2. glābt, grābt, gērbt, strēbt, urbt, lemt, stumt, jūmt, kāpt, kopt, stiept, vērpt, tērpt.

Paraugs: Celt, ceļat, celiet! lai ceļ! jāceļ, ceļot, ceļams.

294. u z d e v u m s. Šiem noriseņiem pieraksti formas, kādas parādītas paraugā:

bārties, vērties, svērties, ķerties, pērties, irties, glābties, gērbties, tērties, urbties, kopties, stiepties, vērpties.

Paraugs: Bārties, baŗaties, barieties! lai baŗas! jābaŗas, baŗoties.

Balsīgu un nebalsīgu līdzskaņu rakstība.

295. u z d e v u m s. No šiem noriseņiem uzraksti 1) īstenības izteiksmes pagātnes 3. personu; 2) nenoteiksmi; 3) divdabi ar galotni —dams:

1. nesu, plēšu, tēšu, aizmirstu, dvešu, elšu, dzēšu, raušu, piekūstu, apklustu, sēršu;

2. griežu, gāžu, laužu, lūstu, grauzu, jožu, beržu, apgāžu.

3. vedu, ēdu, plūstu, grūžu, spiežu, sviežu, laižu, ožu, kožu, snaužu, svistu;

4. metu, cērtu, situ, vīstu, křitu, pūšu, jūtu;

5. degu, bēgu, rūgstu, stiegu, dīgstu, augu, noslīgstu (ceļos), salīgstu (par ganu);

6. kļiedzu, spiedzu, sedzu, sniedzu, lledzu, beidzu, jūdzu, lūdzu;

7. roku, smoku, sliktu, likstu, mūku, brūku, velku, sāku, satieku, izsīktu;

8. saucu, brēcu, braucu, liecu, slaucu, nāku, rūcu, kviecu, dīcu, jaucu, plūcu, panāku;

9. urbju, grābju, glābju, ieskābju, kniebju, reibštu, vīebju;

10. klūpu, cepu, vērpju, drūpu, kāpju, topu, kopju, tērpju, stiepju, slāpstu.

Paraugs: Nesa, nest, nesdams.

296. u z d e v u m s. Šos vārdus uzraksti vienskaitļa nominatīvā:

1. mežam, svešam, dižam, spožam, ziedošam, tekošam, dažam, greizam, sausam, klusam, vēsam, visam, autobusam, birzīj, bērzam, debesij, košam, drošam, gaišam, peldošam, stāvošam, dzelzij, mūžam, vējam;

2. zirgam, logam, lokam, uzmanīgam, rūpīgam, robam, raibam, kritam, odam, vīenam, zivij, tēvam.

● Iegaumē, kā raksta šos biežāk lietojamus svešvārdus:

abitūrients	chaoss	ilūzija	matematika
absolūts	chlors	institūts	mūzika
absolvents	datums	interese	mūzejs
allegorija	diagonāle	kalendārs	organizācija
alumiņš	diagramma	kaligrafija	paragrafs
analīze	diametrs	katedrāle	plāns
angīna	eksemplārs	komēdija	poēma
aparāts	elegija	kompozīcija	rase
aritmētika	elevators	konkurss	populārs
automāts	fakultāte	konservātorija	rezultāts
automobilis	fābula	konditoreja	sanatorija
balāde	fotografs	kooperatīvs	šahs
bacilis	fraze	kristāls	tapēte
baktērija	ģeografija	literātūra	teātris
bibliotēka	ģimnāzija	lirika	telegrafs
bibliotēkāre	higiēna	magnēts	telegramma
cirkulis	ilustrācija	mašīnists	vulkāns

96. TEIKUMU PAREIZRAKSTĪBA.

(Atkārtojums.)

Noriseņu laiku un izteiksmju saskaņošana.

Lapsa iet mieru derēt.

Lapsa (ienākt) vienās mājās, (uzkāpt) istabas augšā un (sacīt) gailim, ka viņa gribot mieru saderēt, jo tagad visi dzīvojot mierā.

Bet gailis, kaklu pastiepis, (skatīties) un (skatīties). Lapsa (vaicāt), ko viņš tur skatoties. Gailis (atbildēt), ka viņš redzot vienu suni nākam. Tad lapsa žigli (mesties) pa logu ārā un uz mežu prom.

297. uzdevums. Pārveido norisēnus, kas iekavās:

1. īstenības izteiksmes tagadnē, pagātnē un nākotnē;
2. atstāstījuma izteiksmes tagadnē.

Kā krūze noslīcina lapsu.

Reiz (ganīties) uz lauka liels zosu bars. Lapsa to (ieraudzīt) uz sava ceļa un tūlīt viņai (iekāroties) zoss cepeša. Klusiņām tā (pielīst) pie zosu tēviņa klāt un (taisīties) patlaban grābīenam, te — kad tu izcibētu — (sākt) kāds svilpēt. Lapsa (apskatīties), kas tas tāds par mūzikantu, un (ieraudzīt) krūzi, kurā vējš ieskriedams (svilpēt).

Lapsa (noskaisties), (piekrist) pie krūzes, (uzmaukt) osu sev uz kakla un projām uz upi slīcināt! Pie upes pienākusi, lapsa (uzkāpt) uz laipas un (laist) krūzi upē. Krūze piesmeldamās (sākt) vilkt lapsu līdzī.

Nu lapsa (nomanīt), ka nebūs vairs labi, un (sākt) krūzi lūgties. Bet (nelīdzēt) vairs nekāda lūgšana. Krūze (piesmelties) pilna, un lapsa (nogrimt).

298. u z d e v u m s. Pārveido noriseņus, kas iekavās:

1. īstenības izteiksmes pagātnē un saliktā pagātnē;
2. atstāstījuma izteiksmes tagadnē.

Ģenitīvs aiz skaitleņa, apstākļa un noriseņa.

299. u z d e v u m s. Liec lietvārdus, kas iekavās, vajadzīgā locījumā!

Desmit (zirgi), divpadsmit (mēneši), divdesmit (skolnieki), simt (aitas), trīs ceturtdaļas (metrs), divas piektdaļas (hektars), daudz (grāmatas), vairāk (uzticība), maz (nauda), mazāk (siens), vajag (sniegs), trūkst (uzmanība), nav (saule), nebija (slidas), neatveda (milti), nesastapu (draugs).

Lietvārds pie vajadzības izteiksmes.

300. u z d e v u m s. Pieraksti lietvārdu vajadzīgā locījumā!

Man jāraksta... Malkas cirtējam jācērt... Meitām jāmaļ... Kārlim jāpļauj... Skolēnam jāatrisina... Pētniekam jāapceļo... Jāpos jāvij... Ziemas vakaros jāvērpj... Bērniem jācieni... Kaķim jāķer...

Man jāsāk strādāt... Ganam jāsteidz dzīt... Skolēnam jācenšas izrēķināt... Saimniekam jāsteidz nopļaut... Rudeni jāsteidz nopļaut... Rudeni jāsteidz nokult... Malkas vedējam jāsāk vest...

301. u z d e v u m s. Iedomā teikumos šos vajadzības izteiksmes noriseņus:

jāsver, jāligst, jācenšas, jāar, jāatpūšas, jāklausa, jānovēro, jādzied, jādabū, jāmacās, jāsatiek, jāšuj, jākaļ, jāglābj, jābeidz.

Vienlīdzīgi teikuma locekļi.

302. u z d e v u m s. Noraksti tekstu, pasvītrā vienlīdzīgos teikuma locekļus un izliec pieturas zīmes (kommatas), kur tas vajadzīgs:

1. Visapkārt rudzi mieži vidū zaļi ozoliņi. Ne man tēva ne māmiņas ne baltā bāleliņa. Vēl nemāku cimdu zeķu ne triniša audekliņa. Ne tikvien saule bet arī siltums lietus un sniegs dara druvām daudz laba. Paēduši padzēruši pateiciet Dieviņam par pienīnu par sviestiņu par balto saules maizi Palīdz man tu Dieviņ mazu bērnu paglabāt no guntīņas no ūdens no dūmainas istabiņas. Visi ceļi tecēja kā upes ar tirdziniekiem gan braukšus gan jāšus gan kājām. Meitas skaistas daļas zied kā rozes magonītes; tām bija šūti brūni svārkī ar sudraba saitītēm.

2. Ne man laivas ne kumeļa ne ar jaunas līgaviņas. Tas bija jauns skaists cilvēks apaļu seju gaišiem dzelteniem matiem un zilām mirdzošām acīm. Augšā zilas debesis zibošas mākoņu aitiņas un cīruļu nebeidzama trallināšana; lejā — spilgti zaļumi balti ziedi smaržas dažādas maigas rokas un gaviļas sirdi. Kalpi mani kalponītes ik svētdienas baznīcā; mani bērni kumeliņi tukšu sili grabināja. Viņš neēda gaļu bet pārtika no rudzu vai rupjas kviešu maizes sviesta piena un medus.

303. u z d e v u m s. Noraksti tekstu un ieliec pieturas zīmes:

Raugies bērns ar savām gaišām acīm! Pie dzīvītes vajadzēja vieglu roku vieglu kāju laba gudra padomiņa. Koši balti man līniņi pūst Dau-gavas maliņā. Ekur stalti ka; avīri mani balti bāleliņi. Ir jauks saulains vasaras vidus. Beidzot esmu augstajos stāvajos kalnos. Pa labi kalna

pakājē glītas jaunas mūŗa ēkas bet otrā pusē kailu smilšainu tīrumu vidū paceļas dažas mazas pelēkas ēciņas. Un platais rožainais lielceļš uz leju slidēdams pazuda kā vārtos starp augstām sārtām priedēm uz kuŗu galotnēm atdusējās šaurs zils mākonis. It kā apslēpts no tumšās siltās meŗa dvaŗas svaniņš skanēja klusāk. Tad egles pašķīŗas un mūsu priekšā ir zems apaļš kalns. Sidraborti pakaviņi zili puķu iemauktiņi pavadā kā pērles sienas senās mīļās bērnu dienas.

Apzīmētāji aiz apzīmējamā vārda.

304. u z d e v u m s. Noraksti ar vajadzīgajām pieturas zīmēm:

Māja liela un skaista iznīŗa pie apvāŗšņa Kaimiņš ātrs pie ēšanas un ātrs pie darba jau bija pie ratiem izjūdza zirģus no arkla un pabaroja Agri nāk tumsa kvēpaini melna Pa grīdu valstijās smaga lielgabala lode gluda un rūsas nesaēsta Grāmata jauna un skaista aicināt aicināja pie sevis Bērzi svinīgi un balti 'skatījās uz Anneli un locīja savas galvas Meitene kautrīga un bikla stiepa roku pēc ābola uz galda Makšķerniekam patīk lidaka liela un sudrabortu muguru.

Uzruna.

305. u z d e v u m s. Noraksti teikumus un ieliec vajadzīgās pieturas zīmes:

Bāliņ še tev gana taure tautas dziesmu vācele Manis dēļ tu tautiet zābakos neaunies Sēdies mana māmuliņa zemajā krēslīnā Sieru sieru Jāņa māte Ziedi mana linu druva zilajiem ziedīņiem Ziediet skaisti purenīši Gaujas lejas malīnā Mīļo kaimiņ kāpēc tu atnāci tik vēlu Iries pati liepu laiva Velc pelīte saldu miegu mazajam bērniņam Esi sveicināta valdniece saule Ej tirumā tu čaklais arāj

Esi sveicināta tu pelēkā smilts kas tu manas pēdas kādreiz esi saņēmusi mīkstām rokām Esiet mūŗam sveicināti jūs mīļie cilvēki kas daudzkārt vadijāt manus soļus un manas domas uz visu labu Esiet sveicinātas jūs vecās būdas kuŗās reiz mītu un sildījos

Pielikums. Iesprausti vārdi un teikumi.

306. u z d e v u m s. Noraksti teikumus un ieliec vajadzīgās pieturas zīmes:

1. Kaņepīte garaudzīte gaŗa auga vasarā Ei ūsīņ labais vīrs jāŗ ar mani pieguļā Lakstīgala mazputniņš diģus meģus tricīnāja Uguntiņa dzirkstelīte diģus meģus dedzīnāja Mieģzītim akotam saule klāja paladziņu Gar Koknesi tek Latvijas lielākā upe Daugava Māsiņ zelta drostaliņa guļ sudraba šūpulī Lapsa viltņiece gribēja nokost vārnu gudrinieci Pirmais no meŗa metās bēģt trauksmainā miega gulētājs briedis.

2. Tikai vāverīte ziņkāŗīgais zvēŗiņš nekur nebēģa Tu pūcite plataciņa ko tie tavi bērni dara Kuŗpes zināms bija Kārlim laikā Mazie putniņi kā likās gribēja ēst Upmalīene pati iesauc Jēci klēti piebeģ kuliŗi pilnu milu Upmaiem jau varen skaisti kvieŗi aug un saka lai nu aiznesot to kuliŗi mātei Putniņu mazuļiem kā esmu dzirdēģis nedrīkstot uzpūst elpu Šnakt laikam būs negaiss Pulkstenis ja nemaldos nosīta jau divpadsmit.

Izsaukuma teikumi un vārdi.

307. u z d e v u m s. Noraksti teikumus, izliekot vajadzīgās pieturas zīmes:

Kādas mēs tik nepratām rotaļas Ak kas nu bija par jandālii, Cik skaisti bija šie atsitiēni Kur tādām vīram vaļas gulēt Tavu brīnumi Vai kāda tev maza grāmatīņa Lūk ceļot mums patīk visiem Ai kad jūs būtu redzējuši cik cienīgi vilciņš griežās pa gludo gaida virsu Kad nu tikai šodien lietus neuznāktu Šīņķis tāds krusttēvs ieliek man rokās smago veseri kurš plaukš nokrit turpat uz vietas zemē Kad soli spēra kurpes klauks klauks klauks atlēca no papēža Krakt krakt vecmāmiņas gulta noskanēja visos stūpos Ritu labi ievērot jums jānodod domraksts. Ak tā tu man blandiesies pa citām mājām

Atkarīgi jautājumi.

308. u z d e v u m s. Noraksti teikumus un ieliec vajadzīgās pieturas zīmes:

Beidzot Jānis mani uzaicināja vai neiešot kādu dienu sēņot Viņš domāja ko tā strādāšana došot Katru ritu skrēju laukā klausīties vai kalnā rīb Māte vispirms man noprasiņa kur tad palikusi lielā māsa un brālis Saki man kas ir tavi draugi un es pateikšu kas tu esi Nevar vis isti zināt vai viņš ritu nāks Mēs nezinājām kā jauno skolotāju sauc Daudz varam runāt un spriest kāds uzdevums cilvēka dzīvei Zēni prasa skolotājam vai rit braukšot ekskursijā Visiem ir zināms no kurienes dabūjam elektrisko strāvu Kā tas viss notika to neviens nevar pateikt Tec māsīņa klausīties kādu vēsti zīle nes Saki man kur dzīvo tavs brālis Mēs nevaram zināt kā tas viss noticis.

Divdabju teicieni.

309. u z d e v u m s. Noraksti teikumus un ieliec vajadzīgās pieturas zīmes:

1. Pelēks suns pelnos gulēdams nūrd Maza maza cūciņa tecēdama barojas Sākumā lopiņi bija nemierīgi meklēdami labāku zāli Klizdama ar savu lopu baru pa atmatu Annele atceras visu ko runājuši lielie jaudis Sevišķi viena dzērve vairāk reižu aplidoja apkārt citām arvien kļaidā-dama it kā bažīdamās vai tikai visas pacēlušās no purva Apzinoties savu lielo uzdevumu ar pacilātu un drosmīgu garu meitene devās uz kaimiņiem Annele tā bija aizņemta visu apskatot ka pavisam aizmīrsa iet istabā Saulīte kā pa zemes virsu līdinājās tik mīļi glāstīdama un sildīdama.

2. Rītos viņa izgāja ganos rūpīgi satinusies apsegā Suns šad tad iesmīkstēdamies apbrīvoja veiklo slidotāju Apmulsis no prieka vecais Ilgums gāja gariņam līdzī Uguns svelmes dzīts velkos atpakaļ uz purva pusi un berzēdams no dūmiem asarainās acis manu ka liesmu mēles sāk jau ložņāt pa meža eglēm Dažreiz paņēmis dzelzs gabalu rokā krusttēvs Klāvs jautā man kas no tā iznāksot Pavasari ejot gar dārzu man arvien gribas atsēsties un ziedu pilnās ābelēs lūkoties. Cik jauki smaidīja preti saules staros pavasarīgā daba ietinusies koku un krūmu ziedu baltajā villainē.

Saiklis „un”.

310. u z d e v u m s. Noraksti teikumus un ieliec pieturas zīmes:

Saimniece pasviež man savu lakatu un ratu ritums sāk mani aijāt Pavasaro baloži dūkdami dejoja pa sētsvidu un nesa salmus un smalkus žagarus savās līzdās. Ari lielie šūpojas lai vasarā odi neēstu un lai varētu

dabūt izkliegties pēc klusās nedēļas Man no tām mašīnām maz jēgas un kalpa Pēterim arī uz tām prāts nemaz nenesas Mežos un laukos un dārzos un katrā ceļmalā manām pavasari Reizēm es uzkāpju krastā un metu maksškeri no augšas upē Lapsa ieraudzīja uz ceļa zosu baru un tūlīt viņai iekārājās zosu cepeša Gans visu dienu dzīvoja pa purva malu kur staigāja tikai dzērves un kļiedza ķīvītes Puisis prasīja laumiņai ko viņa tur darot un vai neeso: redzējusi milzi Uzlec mēness liels un spožs un mierīgs Un kalnu gali un lejas un pļavas un lauki dus dziļā miegā klusajā vasaras naktī.

Saikļi „kā” un „nekā”.

311. u z d e v u m s. Noraksti teikumus un izliec pieturas zīmes:

1. Lode iet pa gaisu kā bite Daugaviņa izšūpoja kā māmiņa šūpuli Dzērves sarindojās kāsi kā divi spārnos Tur bija tas kaimiņš ar stibiju rokā un tāpat kā pavasari zilās zeķēs kas bija tik košas kā nupat uzvilktas Tik bija istabā brīvas vietas kur apsēsties kā pašā vidū Bērns un vecs dažreiz padara vairāk nekā laisks puisis Tā būs tikai tāda māmticība kā jau kalendāros raksta Viņa izgāja kā nākusi Meitene tecēja kā irbite Putru tagad varēja baudīt ar ne mazāku kārumu kā vasarā

2. Zaķītis sēdēja uz pakalniņa kā pats meža ķēniņš Viņš nedabūja tuvāk apskatīt jauno mantu kā tikai vakarā kad dienas gaitas bija galā Svecīte deg un kūst sprēgādama kā sveķaina egles pagalīte Jau vairāk nekā nedēļu laiks turējās skaidrs Slinkums maitā cilvēku kā rūsa maitā dzelzi Tādi rakstnieki kā Brigadere Rainis Skalbe un Blau-manis ir pazīstami visā tautā Dievs dod man tā nomirt kā nomira tēvs māmiņa Labāk dziedu nekā raudu grūtu mūžu dzīvodama Nevienš koks tā nezied kā zied lazda gavēni

Kommats aiz saikļa.

312. u z d e v u m s. Noraksti teikumus un izliec pieturas zīmes:

1. Saucēj izsauc lai kas lemts un minams tiek visai manai tautai tūda] zināms

Jātnieks ieskrēja sētā un staltu zirgu dancinādams miņājās sētsvidū Vecajam pliederu krūmam zem bērziem parādījās daži bālgani ziedi bet lai pilnīgi uzziedētu tam trūka saules Rudeņos kad sarkano ogu bija pilni zari tad straujāk ūdeņi no akas velkot tās bira smēlējiem uz galvas Nevienš ērkšķogu krūmus nekopa lai gan kad ogas tika gatavas tās rūpīgi nolupināja Suņi negulēja cietā miegā jo kad kāds braucējs bija vēl tikai ceļa galā tie jau raustīja ausis un ošņāja gaisu.

2. Sivēni brīdi pakvieca bet kad redzēja ka nenāk nekāds strebjamais tad sāka rakņāties pa salmiem Es sagulēju ilgu laiku slims un kad cēlos nevarēju vairs tā skriet kā citi bērni Mašīna gan mums ir bet ejot garā uz tās jākāpju ganu meitenei Zeltaina atmirdz birzs un ejot tai garām lēni birst man uz cepures un pleciem dzeltenas lapas Suņiem patika pavasara kņada jo ka tur nebūs bēdu viņi gaiši nōjauta Debesīs Straumēnu saim-niece ieraudzīja bezgalīgu daudzumu zvaigžņu kas ļoti tuvu zemei pienākušas dzirkstīja un laistījās.

Kols.

313. u z d e v u m s. Noraksti teikumus un izliec pieturas zīmes:

Dažreiz redzi lode nāk pa gaisu tev garām Bet pielūko tikai nesadzen laktu zēmē Es nevarēju nokļūt otrā pusē upe bija pārplūdusi Meži meži vēstis raida brīnumi tur stāv un gaida Lielākās upēs Gaujā Aiviekstē

Abavā Daugavā pie naktsākiem bieži gadās zuši Māte nu lika meitenei tūlīt posties nomazgāties sapīt cieši bizes rītu agri tam visam vairs nebūs laika ar mazu gaismiņu jābrauc Uz visiem krēsliem bija kaut kas vai nu sietīņš vai miltu grozs vai liekšķere Logi bija nevienādi lielākajiem sešas rūtis mazākajiem tikai viena Uz kārtīm tad stāvēja sasviestas dažādas darba lietas kūlīšos sasiēti grābekļi sakumi dakšas un skalu kūji. Uz vadziem karājās dažādas ārstniecības zāles bišu krēsliņi drudža zālītes pelašķi un citi Tur bija milzīgi krājumi augļu aboju bumbiešu plūmju un vinogu Cilvēki bija sabraukuši no visām malām no Latgales un Kurzemes no Zemgales un Vidzemes Spārni ja būtu spārnos es laistos esmu tik laimīgs tik viegls mans prāts.

● Iegaumē vārdu grupas, kas nav paligteikumi:

Pēc tautskolas beigšanas iestāšos ģimnazijā.
Pēc pērķona negaisa laiks arvien kļūst vēsāks.
Ar sausa laika iestāšanos sākas visos tīrumos rudzu plauja.
Ap pusdienas laiku mēs katru dienu peldējāmies.
Rītos un vakaros jātīra zobi.
Agri no rīta strādnieki dodas uz savām fabrikām.
Vilciens pienāca Rīgā vēl vakarā.
Ābeļu ziedu laikā ikvienam patīk atrasties dārzā.
Aiz augstās dārza sētas varēja redzēt sārtus ābolus.
No tālumā tikko saskatāmās zilās meža svītras izskrēja vilciens.
Pāri dārziem un laukiem cēlās saule.
Otrā pusē upei atradās Lielkalnu mājas.
Vētras sagāzto koku izvešanai saaicināja daudz zirdzinieku.
No rīta saimniece pieteica Jānim ganīt tikai upes līcī.
Šovakar iesim uz operu klausīties mūsu labākos māksliniekus.
Valdis apņēmies nobeigt skolu tikai ar labām atzīmēm.

97. ATKARTOTS TEIKUMS.

Miega pūzne

Māte meitiņu no rīta celdama saka meitiņ jau gailītis dzied Meita atbild lai dzied gailītis Gailītim maza galviņa drīz var izgulēt Celies nu meitiņ jau gaismiņa aust Lai aust gaismiņa Viņai daudz jāapgaismo Celies nu meitiņ jau saulīte lec Lai lec saulīte viņai tālu jātek Celies meitiņ jau putra izvārīta jāēd brokastis Nu meita trūkās no gultas un izsaucās Māt kur mana lielā karote.

314. u z d e v u m s. Noraksti tekstu un izliec pieturas zīmes.

315. u z d e v u m s. Pārveido šo tekstu atstāstījumā.

Suns — vilka drēbnieks.

Vilks reiz prasīja kaķim, vai šis nezinot kādu drēbnieku, kas labus kažokus mākot šūt, viņš gribot sev ziemai siltu kažoku. Kaķis aizveda vilku pie suņa, slavēdams to par labu drēbnieku. Vilks prasīja sunim, cik ādu vajagot kažokam. Suns ātri atsacīja, ka deviņas ādas vajagot kažokam, desmito apkaklei. Labi. Vilks atnesa desmit jērus, bet suns tos visus apēda. Kad vilks nāca prasīt kažoku, suns nobijies atbildēja, ka kažoka viņam neesot. Vilks saskaities sakampa suni un norija.

(Tautas pasaka.)

316. u z d e v u m s. Pārveido atstāstījumu atkārtotos teikumus.

Romas atjaunotāji.

Sveiki romieši esiet visi sirsnīgi sveikti Jānis ugunskuram klāt pienākdams sauca

Pilsonis Maurēlijs jau ierosināja izvēlēt jaunu Cēzaru Kajs Kapustuls teica sirsnīgi smiedamies un apkampdams savu draugu Pilsonis Maurēlijs nenodod Cēzaram godu kas tam pienākas Es apsūdzu Maurēliju sauca Kapustuls Romiešu senāts nolēma izslēgt Maurēliju no Romas uz veselu mēnesi.

Maurēlijs piecēlās un uzmetis naidīgu skatu Cēzaram aizgāja Tad lēnā balsī teica Cēzars paliec es tevi apžēloju Man tavas žēlastības Silenieku nabaga dēls nevajag kļiedza Maurēlijs un uzsveda savu zobenu uz ugunskura

Lai tas sadeg teica Cēzars labāk lai tas sadeg nekā necienīgs romietis to nes.

(J. Poruks.)

317. u z d e v u m s. Noraksti un izliec vajadzīgās pieturas zīmes.

318. u z d e v u m s. Atkārtotos teikumus pārveido atstāstījumā.

319. u z d e v u m s. Kur vajadzīgi kommati?

Annele nezināja ko atbildēt. Viņa nezināja kur likt saimnieces vārdus. Bija gabals ko braukt. Istabas priekšā bija solīšs kur kādreiz nosēsties un apgāzt spaiņus. Lielākajā dobītē lēja ūdeni kur vistām nodzerties. Ziemā krāsns sevi glabāja arvien kādu gardumu ko iekost. Lielajās plāvās saulei bija kur pastaigāties. Pie aušanas darbiem bija ļoti daudz ko novērot. Grāmatu bija daudz un Annele nezināja kur sākt lasīt. Uz laukiem daudz darba ko darīt. Čaklam skolēnam nekad netrūkst ko mācīties.

Piezīme: Nav jāliek kommati priekš nenoteiksmes vai divdabja savienojuma ar vārdiem: kas, kā, kur, kad, cik (ja šie vārdi vieni); piem.: man nav ko lasīt; dari ko darīdams.

320. u z d e v u m s. Sacerot domrakstus, vingrinies teikumu pareizrakstībā, it īpaši paligsteikumu un atkārtoto teikumu lietošanā!

98. RUNA UN RAKSTI PAREIZA TEVU VALODA.

Dzīvojot starp svešautiešiem, latvieši dažkārt pārņem savā valodā bez vajadzības svešus vārdus un izteicienus, turklāt tos vēl sakropļojot. Tā zūd latviešu valodas tīrība.

Mūsu vecākā paaudze, kas pirms Latvijas neatkarības laikmeta mācījusies svešās (vācu un krievu) skolās, iejaukusi savā valodā daudz vācisku un krievisku izteicienu, kas nesaderas ar mūsu valodas garu. Tagad trimdā augošajai paaudzei atkal pielīp daudz svešu elementu no angļu, vācu, zviedru u.c. valodām.

Mācies čakli svešās valodas, tās tev dzīvē labi noderēs, un tu varēsi būt lepns ar savām svešvalodu zināšanām. Bet neaizmirsti, ka tu esi latvietis un ka tavs pienākums saglabāt savas valodas tīrību un pareizību, lai tev nebūtu jākaunās no citiem tautiešiem par savas valodas kļūdām.

Tāpēc runā un raksti pareizā tēvu valodā!

Nekropļo pēc sveša parauga arī savu latvisko vārdu un uzvārdu, kas tev kā latvietim līdzdots no tavas dzimtenes!

● Svešo vārdu vietā runā un rakstos lieto latviskus vārdus:

paps, papus	jāsaka: tēvs, tētiņš, tētis
mamma	„ māte, māmiņa, māmuliņa
tante	„ krustmāte
onkulis	„ krusttēvs, tēvocis
ķēķis, ķēķša	„ virtuve, virēja
gapele	„ dakšiņa
smuks	„ glīts, daiļš, skaists
slikts	„ nelabs, nelāgs, ļauns
lampa	„ spuldze
ķemme	„ suka
brūte	„ līgava
kronis	„ vainags
smērs, smērēt	„ ziede, ziest
džobāt	„ strādāt
štīmeris	„ tvaikonis
strīts	„ iela
skrivēt	„ rakstīt
flika	„ meitene u.tml.

● Ievēro dažas valodas kļūdas:

atvietot	jāsaka: aizstāt, vietā likt
ar kājām iet	„ kājām iet
pieiet logam	„ pieiet pie loga
es atrodu, ka viņš ir labojies	„ man liekas, man šķiet
ciest neveiksmi	„ neizdoties

uzzināt
 ciest klusu
 dalību ņemt
 dzīt politiku
 viņš izbēga no atbildības
 incidents izpalika
 izpalika no sēdes
 viņa vārdi izsauca sajūsmu
 jautājumu izsmelt
 izvest darbu
 vest cīņu
 iet runa
 es uz to nevaru ieiet

 netaisni mani
 nekavējoši
 „āk. priekšā gadījumi
 neskatoties uz to
 nākt pie slēdziena
 mācīties pazīt
 es viņu zinu
 maz pa mazām
 nozīmēt kandidātus
 es to neņemtu nopietni
 par nožēlošanu
 pateicoties šim gadījumam
 piedeva sejai bargu izteiksmi
 pielikt visas pūles
 pieņemsim, ka tā ir
 viņam pieraksta visādas vainas
 pievest piemērus
 sastāvēt par biedru
 šis raksts nekā naidīga nesatur
 viņš skaita to par savu pienākumu
 uzdot cīņu
 uzteikt vietu, līgumu
 vietējie (cilvēki)
 uzstādīt jautājumu
 piekrist domām

 pildīt pienākumus, noteikumus

jāsaka: dabūt zināt
 „ klusēt
 „ piedalīties
 „ nodarboties ar politiku
 „ izvairījās atbildības
 „ neradās, nenotika
 „ sēdē iztrūka, neieradās
 „ radīja, sacēla sajūsmu
 „ izspriest, pilnīgi pārrunāt
 „ izdarīt, veikt darbu
 „ cīnīties
 „ ir runa, runā
 „ es ar to nevaru būt mierā
 (vienis prātis)
 „ netraucē mani
 „ nekavējoties
 „ gadās, sastopami gadījumi
 „ ar visu to; lai gan
 „ jāsecina, secināt
 „ iepazīties
 „ es viņu pazīstu
 „ pamazām
 „ izraudzīt (minēt) kand.
 „ es uz to neraugos nopietni
 „ diemžēl
 „ šī gadījuma pēc
 „ piešķīra ...
 „ pūlēties, cik spējams
 „ iedomāsimies
 „ piedēvē
 „ minēt, citēt
 „ būt ...
 „ šai rakstā nav nekā naidīga
 „ viņš uzskata ...
 „ atteikties no cīņas
 „ atsacīt, atteikt
 „ šejienes (turienes) ļaudis
 „ uzdot jautājumus, jautāt
 „ pievienoties, būt viens
 prātis
 „ darīt, veikt pienākumu,
 ievērot noteikumus;
 rīkoties, darīt pēc notei-
 kumiem.

99. LATVIEŠU VALODA.

● Latviešu, leišu un senprūšu valoda pieder pie baltu valodām.

Leišu un senprūšu valodā paglabājušās vecākas formas, kāpēc, salīdzinot latviešu valodu ar šīm radu valodām, varam nojaust latviešu valodas senāko veidu, piem., a-celma lietvārdos celma pazīme a paglabājusies tikai dažos locījumos (D. tēvam), bet leišu valodā arī N. vsk. tēvas.

Visa tauta nerunā gluži vienādi. Katrā novadā ir sava valodas izloksne. Dažas puslīdz tuvas valodas izloksnes izplatījušās pa vairākiem novadiem. Šīs atsevišķās izloksnes var savienot izlokšņu grupās — dialektos.

● Latviešu valodā izšķir 3 dialektus: vidus, tāmnieku un augšzemnieku.

Vidus dialektu runā latviešu zemes vidienē — no Mazsalacas un Ērgemes uz dienvidiem pār Valmieru, Cēsīm, Rīgu, Dobeli, Jelgavu līdz leišu robežai. **Tāmnieku** dialektu runā latvieši, kas dzīvo apmēram starp Kuldīgu, Talsiem, Dundagu, Ventspili. Tāpat Vidzemes daļā starp Skulti, Limbažiem un Lielsalacu runā ļoti līdzīgi Kurzemes tāmniekiem, **Augšzemnieku** dialektā runā Augšzemgalē (seno sēļu zemē), Latgalē un Vidzemes austrumos.

Katra kultūrāla tauta sacerējumus iespiež vienā vispārējā valodā, ko sauc par rakstu jeb literāro valodu.

Mūsu rakstu valoda izaugusi no vidus dialektā, jo vidus dialektā iespiestas pirmās latviešu grāmatas. Juris Mancelis un Kristofors Fīrekers, abi pirmie ievērojamākie latviešu rakstu valodas kopēji, dzīvojuši Zemgalē, kur runā vidus dialektā. Arī E. Gliks tulkojis bībeli vidus dialektā (1689). Līdz ar bībeles iespiešanu viņš dialekts kļuvis par rakstu valodu visā latviešu zemē.

Tāmnieku dialektā atkrīt īsie galotņu patskaņi. Viņi nerunā vis „māsa māca brāli,” bet gan: „mās mās brāl”. To rāda arī tautas dziesma no Sarkanmuižas pie Ventspils:

Jem, Jānit, mel zierg,
Apjā māt rūdž louk!
Izbried smilgs, izbried lācs,
Le aug māt tīr rūdž!

Sieviešu dzimti aizstāj vīriešu dzimte, piem.: vecais pirtīņš ir nodedz; tie aits ir dārg.

Trešās personas formu lieto arī pirmās un otras personas vietā, piem.: es iet, tu iet, mēs iet, jūs iet. Tās ir galvenās savādības tāmnieku dialektā.

Arī **augšzemnieku** dialekts ļoti atšķiras no citiem dialektiem un no rakstu valodas. Latgalē sastopamas vēl grāmatas augšzemnieku dia-

lektā. Latgales latvieši, pareizi saprazdami, ka nevar būt tautas vienības, ja vienības nav pašā valodā, tagad mācās literāro valodu skolās un no grāmatām. Rakstu valodas iemācīšanās ir saistīta ar nelielu grūtību pārvarēšanu. Latgales latvieši šīs grūtības pārvar tāpat kā tāmnieki, tāpat kā Vidzemes austrumu daļas un Augšzemes latvieši, kas runā to pašu augšzemnieku dialektu. Galvenās augšzemnieku dialekta atšķirības no rakstu valodas ir šādas:

1. a zināmos gadījumos pārvēršas par patskani o, piem.: galva —golva, galds—golds utt.; ā pārvēršas par o (ar garumzīmi), piem.: brāļi —broļi, māte—mote; dažās izloksnēs arī par divskani uo (bruoļi, muote).

2. Platais e pārvēršas par a, piem.: vecs—vacs, vesels—vasals utt.; platais ē pārvēršas par ā, piem.: tēvs—tāvs, ēstu—āstu utt.

3. ī pārvēršas par ei, piem.: vīrs—veirs, tīrs—teirs utt.; garais ū dažādās izloksnēs tiek dažādi izrunāts (lūpa—loupa—leupa—lyupa).

4. Ie pārvēršas par ī, piem.: miegs—mīgs, sniegs—snīgs, pieci—pīci utt.; o pārvēršas par ū, piem. zobs—zūbs, lops—lūps utt.

5. Ķ dažās izloksnēs pārvēršas par ē (kaķis—kočs) un ģ par dž (ģimis—džeims) Tās ir galvenās augšzemnieku dialekta savādības. Augšzemnieku dialekta paraugi:

Vīna paša rūze zīd
Klindzeireišu duorziņā;
Vīna paša moutis meita
Buorineišu pulciņā.
(Barkavā)

Goņiņ beju, gonūs guoju,
Gona driebe mugurā;
Skuju biksas, tuošu svuorki,
Smolka caunu capurita.
(Jaunlaicēnē)

100. LATVIEŠU VALODAS KOPSANA.

Pirmie raksti latviešu valodā uzglabājušies no 16. g.s.: kļūdaini uzrakstītas tēvreizēs. Arī pirmās grāmatas latviešu valodā iespiestas 16. g.s.: 1585. g. katoļu katechisms, 1586. g. luterāņu katechisms, 1587. g. garīgas dziesmas u. c. Šīs grāmatas, diemžēl, arī ir svešautiešu sarakstītas gauži sakropļotā valodā.

Arī pirmie latviešu valodas pētnieki, sākot ar 17. g.s., nākuši no svešautiešu vidus. Tā 1644. g. izdota vācu mācītāja Rehehūzena latv. gramatika, kas ir visvecākā latv. valodas mācības grāmata. Daudz ievērojamāki latv. valodas pētnieki bijuši Juris Mancelis, kas 1638. g. izdevis pirmo latv. vārdnīcu „Lettus”, un dziesminieks Kristofors Firekers, pēc kura sagatavotiem materiāliem Kurzemes superintendents Heinrichs Adolfs 1685. g. izdevis pirmo vērtīgo latviešu gramatiku. Vēl ievērojamāks latv. valodas pētnieks bijis Vecais Štenders, kura latv. gramatika iznākusi 2 izdevumos: 1761. un 1783. g. Sevišķi vērtīgs latv. valodas pieminekļis uzcelts ar viņa 1789. g. iespiesto plašo vāciski—latvisko un latviski—vācisko vārd-

nicu. Apm. gadu simteni vēlāk mācītājs **A. Bilenšteins** izdevis savu rūpīgo un plašo, zinātniski pamatoto latv. gramatiku „Die lettische Sprache” (1863.).

Tautiskās atmodas laikā, 19. g.s. otrā pusē, jau sāka rasties mūsu pašu izglītotie darbinieki, rakstnieki un zinātnieki; tie bija čakli latv. valodas pētnieki un kopēji. Lielī nopelni pieder **Jurim Alunānam** (1832.—1864.) un **Kronvaldu Atim** (1837.—1875.), kas tirījuši mūsu valodu no svešiem sārņiem (ģermānismiem) un kuplīnājuši vārdu krājumu ar simtiem atvasinātu jaunvārdu. Latviešu dzejas valodas izkopšanā un jaunvārdu atvasināšanā vislielākie nopelni pieder dzejniekam **J. Rainim** (1865.—1929.).

Līdztekus tam risinājies mūsu akadēmiski izglītoto valodnieku pētniecības darbs. **K. Milenbachs** (1853.—1916.) daudz rakstījis par latv. valodas jautājumiem. Kopā ar J. Endzelinu viņš 1907. g. izdeva plašu latv. valodas mācību. Viņa ievērojamākais darbs bija zinātniskā latv. valodas vārdnīca, kas palika nepabeigta (līdz burtam P). Šo darbu turpināja un pabeidza **profesors J. Endzelīns** (dz. 1873.). Milenbacha—Endzelīna vārdnīca 4 sējumos iznāca 1923.—1932. g. (ar 2 papildsējumiem, ko sastādīja J. Endzelīns un E. Hauzenberga—Šturma). Starp daudziem citiem J. Endzelīna darbiem minami: „Lettische Grammatik” (1922.) un „Latviešu valodas skaņas un formas” (1938.; jauns izdevums trimdā, Vācijā 1948.). J. Endzelīns arī atvasinājis daudz jaunvārdu un nodibinājis latv. valodas pareizrakstības likumus. **Prof. J. Endzelīns** ir lielākā autoritāte mūsu valodas pētniecībā un kopšanā. Blakus viņam minami vēl citi mūsu ievērojamākie valodnieki: **prof. P. Šmits** (1869.—1937.), **prof. J. Plāķis** (dz. 1869., deportēts uz Sibīriju), **prof. Anna Ābele** (dz. 1881.), **prof. E. Bleše** (dz. 1892.) u. c.

Latvijas neatkarības laikā pie Izglītības ministrijas nodibinājās īpaša iestāde latv. valodas pētīšanai un kopšanai — **Latviešu valodas krātuve**. To vadīja profesora J. Endzelīna tuvākā līdzstrādniece **E. Hauzenberga—Šturma**, bet **Velta Rūķe—Draviņa** vadīja izlokšņu pētīšanas darbus un sastādīja Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcu (1944.; jauns izdevums trimdā 1946.). Mūsu pazīstamie valodnieki, kas tagad darbojas trimdā (**prof. E. Bleše**, **prof. E. Hauzenberga—Šturma**, **Velta Rūķe—Draviņa** u. c.), turpina **prof. J. Endzelīna** u. c. pasākto darbu un stāv nomodā par mūsu valodas tīrības saglabāšanu svešniecības laikā.

Būsim arī mēs visi nomodā par savu valodu, atcerēdamies Jura Alunāna vārdus:

- „Turiet savu tēvu valodu godā un cieņā, un jums labi klāsies virs zemes. Jo kas sevi pašu negodā, to arī citi negodās.”

SATURS

	lpp.
Priekšvārdi	3
1. Teikumi	5
2. Stāstījuma teikumi	6
3. Jautājuma teikumi	7
4. Izsaukuma teikumi	7
5. Lielais sākuma burts	8
6. Atkārtojums	9
7. Ipašvārdi	9
8. Zilbes	11
9. Skaņas	11
10. Burti	12
11. Alfabēts	12
12. Patskaņi	13
13. Vienkārši patskaņi un divskaņi	13
14. Līdzskaņi	13
15. Vārdu šķiršana	14
16. Atkārtojums	16
17. Īsie un garie patskaņi	16
18. Vingrinājumi patskaņu pareizrakstībā	18
19. Mīkstinātie līdzskaņi	20
20. Atkārtojums	21
21. Lietvārds (substantīvs)	21
22. Lietvārdu skaitlis	22
23. Lietvārdu dzimte	22
24. Kādenis jeb īpašības vārds (adjektīvs)	23
25. Kādeņu skaitlis	24
26. Kādeņu dzimte	24
27. Lietvārdu un kādeņu locīšana (deklinācija)	25
28. Lietvārdu un kādeņu locīšanas paraugi	27
29. Ģarī patskaņi lietvārdu un kādeņu galotnēs	28
30. Mīkstinātie līdzskaņi lietvārdu locījumos	30
31. Atkārtojums	32
32. Balsīgie un nebalsīgie līdzskaņi	33
33. Norisenis jeb darbības vārds (verbs)	35
34. Noriseņu skaitlis	35
35. Noriseņu personas	36
36. Noriseņu laiki	37
37. Ģarī patskaņi noriseņu galotnēs	38
38. Mīkstinātie līdzskaņi noriseņos	39
39. Noriseņu locīšana (konjugācija)	40
40. Atkārtojums	41
41. Teikuma priekšmets (subjekts)	42
42. Izteicējs (predikāts)	42
43. Vienkāršs nepaplašināts un vienkāršs paplašināts teikums	43
44. Teikuma paplašināšana	43
45. Apzīmētājs (atribūts)	44
46. Papildinātājs (objekts)	45
47. Apstākļu vārdi	45
48. Vienlīdzīgi teikuma locekļi	46
49. Pielikums	47
50. Uzruna	47
51. Iesprausti vārdi un teikumi	48
52. Pārskats par teikuma locekļiem	49

	lpp.
53. Teikuma locekļu noteikšana (analīze)	50
54. Pilns un nepilns teikums	51
55. Vienkārši un salikti teikumi	51
56. Lietvārds (substantīvs)	52
57. Lielo burtu lietošana	52
58. Vienskaitlinieki un daudzskaitlinieki	53
59. Lietvārdu celmi	54
60. Lietvārdu locīšana (deklinācija)	55
61. Virsteikums un paligteikums	59
62. Salikti teikumi	61
63. Paligteikumi	63
64. Saikļi, kas ievada paligteikumus	65
65. Atkārtots paligteikums	65
66. Pieturas zīmes	67
67. Vārdu šķiras	70
68. Kādenis (adjektīvs)	71
69. Kādeņu locīšana	72
70. Salīdzināmās pakāpes	73
71. Kādeņu pareizrakstība	74
72. Skaitlenis (numerālis)	76
73. Skaitleņu pareizrakstība	79
74. Vietniekvārds (pronomis)	80
75. Norisenis jeb darbības vārds (verbs)	83
76. Noriseņu izteiksmes	85
77. Apstākļi	93
78. Prievārdi	94
79. Izsaukšanas vārdi	96
80. Saikļi	97
81. Vārdu sastāvs	97
82. Vietniekvārdi (pronomi)	100
83. Norisenis jeb darbības vārds (verbs)	103
84. Noriseņu locīšanas paraugi	105
85. Divdabī (participi)	110
86. Divdabju pareizrakstība	112
87. Vārdu šķiršana	114
88. Lielo burtu lietošana	115
89. Isi un gaži patskaņi	116
90. Mīkstināto līdzskaņu lietošana	121
91. Balsīgie un nebalsīgie līdzskaņi	123
92. Paligteikumi	126
93. Saikļa „kā” lietošana	131
94. Vienlīdzīgi teikuma locekļi	133
95. Vārdu pareizrakstība	134
96. Teikumu pareizrakstība	136
97. Atkārtots teikums	141
98. Runā un raksti pareizā tēvu valodā	143
99. Latviešu valoda	145
100. Latviešu valodas kopšana	146